

Karakterizacija ženskih likova u romanima Side Košutić

Alfirević, Jelena

Master's thesis / Diplomski rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:939711>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-09**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

Sveučilište u Zadru

Odjel za kroatistiku i slavistiku - Odsjek za hrvatski jezik i književnost

Diplomski sveučilišni studij hrvatskog jezika i književnosti; smjer: nastavnički (jednopedmetni)

Jelena Alfirević

**Karakterizacija ženskih likova u romanima Side
Košutić**

Diplomski rad

Zadar, 2016.

Odjel za kroatistiku i slavistiku
Diplomski sveučilišni studij hrvatskoga jezika i književnosti; smjer: nastavnički (jednopedmetni)

Karakterizacija ženskih likova u romanima Side Košutić

Diplomski rad

Studentica:
Jelena Alfirević

Mentorica:
doc. dr. sc. Kornelija Kuvač-Levačić

Zadar, 2016.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Jelena Alfirević**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Karakterizacija ženskih likova u romanima Side Košutić** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 10. svibanj 2016.

Roditeljima i Mateu

SADRŽAJ

1. Uvod	5
2. Književnoteorijski pristup liku u naratologiji.....	12
3. Romani Side Košutić i položaj autorice u hrvatskoj književnosti 20.st.	16
4. Nasljedovanje tradicijskog realističkog modela karakterizacije likova	23
4.1. Tipiski karakteri i arhetipsko strukturiranje ženskih likova u trilogiji <i>S naših njiva</i>	25
4.1.1. Jela Borekova, <i>žena-patnica</i>	27
4.1.2. Beta, <i>žena-anđeo</i> (s primjesom individualnog).....	30
4.1.3. Eva, <i>femme fatale</i> (?).....	36
5. Modernistička strategija oblikovanja ženskih likova u <i>Velikoj šutnji</i>	45
5.1. Odmak od tradicije 19.st. i(li) modernost protagonistkinje	47
5.2. <i>Bregovi</i> -novooblikovani modernistički prostori	53
5.3. Individualno profiliranje književnog lika kroz modernističko traganje za Bogom	58
6. Tematsko-motivska karakterizacija ženskih likova u romanima Side Košutić.....	64
6.1. Majčinstvo.....	66
6.2. Žensko tijelo i nasilje	72
7. Kršćanstvo kao autoričin književni ideologem ili kako završavaju svi ženski likovi Side Košutić?	81
8. Zaključak	88
9. Literatutra i izvori.....	94

1. Uvod

Tema rada obuhvaća karakterizaciju ženskih likova u romanima Side Košutić i njihovu funkciju u okviru žanra. Cilj je istražiti postupke karakterizacije u realističkoj trilogiji *S naših njiva* nasuprot modernističkoj *Velikoj šutnji* te uočiti sličnosti i razlike, moguće utjecaje i prožimanja dviju stilskih formacija prilikom oblikovanja ženskih likova. Korpus istraživanja činit će sljedeći romani: *Plodovi zemlje* (1936.), *Magle* (1937.), *Bijele tišine* (1940.), što čini trilogiju *S naših njiva* te posthumno objavljen roman *Velika šutnja* (2012.).¹

Sustavna karakterizacija ženskih likova Side Košutić u hrvatskoj znanosti o književnosti uglavnom je neobrađeno područje. U istraživanju ćemo se služiti književnoznanstvenim postavkama naratološke teorije i njezina pristupa književnom liku koje donosi Vladimir Biti u *Suvremenoj teoriji pripovijedanja* u čuvenim radovima Rolanda Barthesa: Uvod u strukturalnu analizu pripovjednih tekstova, Algirdasa Juiena Greimasa i Francoisa Rastiera: Igre semiotičkih ograničenja, Gerarda Genettea: Tipovi fokalizacije i njihova postojanost, Franza Stanzela: Pripovjedni tekst u prvom i pripovjedni tekst u trećem licu. Prilikom naratološkog izučavanja likova važne su i teze autora Paula Ricceura u tekstovima: Osobni i narativni identitet i Ja i narativni identitet, Philippea Hamona: Za semiološki status lika, Vicenta Jouvea: Složenost lik-efekta u knjizi Cvjetka Milanje *Autor, pripovijedač, lik* te studije Gaje Peleša: *Iščitavanje značenja* (Lik i ličnost: ili o odnosu književne i izvanknjiževne zbilje, Konstrukcija lika, Oblik kao smisao) i *Tumačenje romana* (Roman kao sadržaj ili semantička substruktura, “Forma sadržaja” ili svijet pripovjednoga teksta, Semantička substruktura romana ili njegova “forma sadržaja”). Definirat ćemo književnoznanstveni pojam karakter te pristup književnom liku u prvom poglavlju rada.

Govoreći o romanima Side Košutić i položaju autorice u hrvatskoj književnosti 20. stoljeća uvrstit ćemo najvažnije radove suvremenih književnih povjesničara i teoretičara, poput:

¹ Roman *Velika šutnja* napisan je tijekom 50.-tih godina 20. stoljeća, a objavljen tek 2012. godine u izdanju *Kršćanske sadašnjosti*. Sida Košutić, atribuirana kao književnica izrazite katoličke orijentacije, nakon Drugog svjetskog rata posve je isključena iz javnoga književnog života, a konačan pečat dao je i njezin građanski potpis protiv smrtne osude kardinala Alojzija Stepinca u tadašnjoj komunističkoj Jugoslaviji. Prema: Dujić, L., *Ženska signatura*, u: *Vijenac*, 2002., str. 5.

Krešimira Nemeca, Dunje Detoni Dujmić, Helene Sablić Tomić, ali i dati uvid u radove starijih autora. Verificirana povijest hrvatske književnosti spominje, naime, Sidu Košutić uglavnom usput, na zajedničkom popisu književnika koji su djelovali u tzv. međuratnom razdoblju, odnosno na nešto kraćem popisu članica Društva hrvatskih književnica (1936.- 1941.) koje se organizirano bavilo promicanjem djela žena književnica.² Termin tzv. *međuratna književnost* periodizacijski je još uporabiv jer vremenski jasno omeđuje razdoblje između Prvog i Drugog svjetskog rata, ali estetski je sve neadekvatniji jer ne pokriva stilski izrazito heterogenu književnu praksu razdoblja samosvojnih poetika i izrazito jakih osobnosti, poput Krleže, Šimića, Ujevića, Kolara, Majera, Sudete, Šopa, Cesarića i Tadijanovića koji dominiraju književnom scenom svoga vremena, potiskujući u njezinu pozadinu i dubinu brojne suvremenike, među njima i Sidu Košutić.³ U povijestima književnosti to novo razdoblje, s novom književnom generacijom, koje na literarnu scenu stupa nakon moderne, prema već ustaljenoj književnoj periodizaciji, često se proteže kao cjelina, sve do početka Drugoga svjetskog rata, i obilježava povijesno-političkim, a ne literarnim pojmom: *književnost između dva rata*. No, ovaj period nije jedinstven ni cjelovit po svojim stilskim obilježjima. U tom međuratnom intervalu, početkom tridesetih godina, pojavljuju se novi književni naraštaji. Prva faza toga razdoblja istaknuta je kao vrijeme avagardnih eksperimenata, traženja ekspresionističkih poetoloških izraza. Druga, za naše istraživanje značajnija faza kojoj pripada S. Košutić, obilježena je snažnim prodorom socijalne tematike i vraćanjem stilskim obilježjima realističkog iskaza. Utjecaj socijalne književnosti, koji se očitovao u povratku realističkomu (katkad i naturalističkomu) pripovjedačkomu postupku, a na tematskome planu u zanimanju za pučke slojeve (osobito seosku sirotinju), izražen je među katoličkim piscima. U cjelini, za “tridesete” karakterističan je povratak realističkomu pristupu, zasnovanom na socijalnoj analitičnosti, psihološkoj metodi u razradbi unutarobiteljskih odnosa te mjestimičnim infiltratima modernističkih tehnika koje su obilježile “dvadesete”. M.Šicel za spomenuto međuratno razdoblje uvodi pojam *sintetički realizam (1928.- 1941.)*.⁴

Proučit ćemo u kojoj je mjeri i na koji način Sida Košutić, svojim položajem i književnim stvaralaštvom, zastupljena u povijestima hrvatske književnosti Antuna Baraca, Slavka Ježića, Ive Frangeša, Miroslava Šicela, Dubravka Jelčića i Slobodana Prosperova Novaka.

²Prema: *ibid.*, str. 5.

³Prema: *ibid.*, str. 5.

⁴ Prema: Šicel, M., u: *Povijest hrvatske književnosti*, 2009., str. 8

Pritom istaknuto mjesto pridajemo *Leksikonu hrvatskih pisaca*,⁵ značajnim za naše istraživanje, s obzirom na detaljniju obradu i opsegom znatniju zastupljenost katoličkih pisaca. Da je unatoč svim neprilikama (političkim, u tzv. međuratnom razdoblju i književnim, uključujući i nepovoljne europske utjecaje) hrvatska katolička književnost egzistirala kao samosvojna književna formacija,⁶ potvrđuje Vladimir Lončarević svojom iscrpnom i značajnom monografijom *Književnost i Hrvatski katolički pokret (1900.- 1945.)*,⁷ objavljenom 2005. godine. U povijesti hrvatske književnosti (koja je nedostajala), otvoreno opisuje opće književne prilike u Hrvatskoj na prijelazu između 19. i 20. stoljeća, ističući *katoličku književnost* kao pokret u kojem je i Sida Košutić sudjelovala, a koji je utjecao na formiranje njezine umjetničke ličnosti pa onda i na likove.

O Sidinim ženskim likovima namjeravamo govoriti kao o signalima poetičkog pretapanja stilskih razdoblja realizma i moderne. U vrijeme nastanka romana koji su dio našega korpusa, uobičajeno je oblikovanje ženskih likova dvjema strategijama: realističkom i modernističkom.⁸ Kod Side Košutić, prvo se odnosi na tipske ženske likove, a drugo na individualne. Ovaj samostalni zaključak u radu ćemo posebno prikazati. Pritom nas zanima u kojoj su mjeri autoričini ženski likovi tipski, a u kojoj mjeri individualni karakteri. Također, nasljeduje li autorica u potpunosti tradicijski obrazac i devetnaestostoljetnu karakterizaciju i dolazi li do promjena u *Velikoj šutnji*?

Različitost ljudskih karaktera oduvijek je bila predmet filozofskog i književnog interesa. U stilskoj formaciji realizma, fabula je podređena upravo temeljnom postupku realizma, otkrivanju likova, tj. tumačenju karaktera.⁹ U četvrtom poglavlju poći ćemo od interpretativno ovjerene ocjene¹⁰ kako su Sidini ženski likovi, ključni akteri radnje u trilogiji *S naših njeva*, stereotipno obojeni. Naime, ženskim ćemo likovima pristupiti s obzirom na načine realiziranja osobnosti. Po uzoru na zapadnoeuropsku književnost 19. stoljeća inzistira se sve više na

⁵ Prema: Fališevac, D., Nemeč, K., Novaković, D., u: *Leksikon hrvatskih pisaca*, 2000., str. 371.

⁶ Prema: Lončarević, V., u: *Književnost i Hrvatski katolički pokret (1900.- 1945.)*, 2005., str. 39.

⁷ Lončarević, V., u: *Književnost i Hrvatski katolički pokret (1900.- 1945.)*, 2005.

⁸ Prema: Sablić- Tomić, H., Ženski likovi s prijelaza stoljeća, u: *Dani hvarškoga kazališta. Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, 2001., str. 112.

⁹ Prema: Flaker, A., Hrvatska novela i Turgenjev, str. 93., cit. u: Nemeč, K., *Povijest hrvatskog romana*, 1995., str. 134.

¹⁰ Navedeno se odnosi na Košutićino isključivo kršćansko književno stvaralaštvo i zato (kršćansku) stereotipizaciju likova kojom se detaljnije bave u svojim znanstvenim studijama Ljubomir Maraković, Vladimir Lončarević, Drago Šimundža, Lidija Dujić, Jelena Hekman i Stjepan Lice.

psihološkoj, društvenoj i jezičnoj individualizaciji likova, na ljudskoj ličnosti pretežno viđenoj u svojoj tipskoj formi.¹¹ Riječ je o utjecaju Turgenjeva na hrvatsku književnost i hrvatskim piscima, koji, svaki na svoj način, počinju odstupati od dotad uobičajenoga načina fabuliranja, pokušavajući psihološkom motivacijom i istaknutim lirskim akcentom ući produbljenije u bit karaktera svojega literarnog junaka, inaugurirajući u hrvatsku književnost sva obilježja tzv. poetskog realizma.¹² Iako djeluje u razdoblju moderne, Sida Košutić u zavisnom je odnosu prema tradiciji. Prilikom oblikovanja svojih ženskih likova preuzima elemente prethodnog književno-stilskog razdoblja i zato realistička poetika služi kao predložak. Razvoj proze sa seoskom tematikom u hrvatskoj književnosti tako se nastavlja, a takva sredina sa svojim specifičnostima u načinu življenja, bila je zahvalna tema već od dvadesetih godina. Zahvaljujući tome i suvremeni pisci koji su osjećali afinitet prema toj problematici, među njima i Sida Košutić, nastavljaju otprije započeto u tradicionalnom stvaralaštvu, pokazujući evidentno kako postoje čvrste, neraskidive veze u kontinuitetu hrvatske literature.¹³ Također, pisanje romana u realističkim okvirima ne iznenađuje s obzirom na činjenicu tzv. zakašnjelosti književnostilskih pravaca u hrvatskoj književnosti nasuprot ostalim zapadnoeuropskim. Jer, plodovi našeg zrelog realizma na planu romana javljaju se tek krajem 19. i početkom 20. stoljeća, dakle u vrijeme kad već sasvim prevladavaju modernističke poetike.¹⁴ Književnost s gnoseološkom funkcijom, koja je u svojoj srži društveno-analitička, a temeljena na *mimesisu* kao odnosu prema stvarnosti,¹⁵ u hrvatskoj je književnosti očigledno bila itekako aktualna u 20. st., što nam potvrđuje Sida Košutić, za koju se posebno veže kritičnost, tipičnost i objektivnost¹⁶ uz regionalizam (kao posebnost hrvatske književnosti).¹⁷ Pozivanje na tradiciju pokazatelj je nasljedovanja realističke poetike kao kanonizirane i širokoprihvatljive, kao osnove kada govorimo o stvaranju romana kojeg je upravo realizam začeo, a koji u hrvatskoj književnosti svoj procvat doživljava u pedesetim godinama.¹⁸ Kombinacijom elemenata realizma i moderne autorica stvara posve novi ženski lik s tipskim predznakom kao osnovom te izrazitim modernističkim težnjama. Božidar

¹¹ Prema: Flaker, A., Umjetnička proza, u: Škreb, Z., Stamać, A., *Uvod u književnost*, 1998., str. 345.

¹² Prema: Šicel, M., *Povijest hrvatske književnosti*, 2005., str. 6.

¹³ Prema: Šicel, M., *Hrvatska književnost 19. i 20. stoljeća*, 1997., str. 211.

¹⁴ Prema: Nemec, K., *Povijest hrvatskog romana*, 1995., str. 135.

¹⁵ Prema: Solar, M., *Teorija književnosti*, 2005., str. 162.

¹⁶ Prema: *ibid.*, str. 162.

¹⁷ Prema: Jelčić, D., *Povijest hrvatske književnosti*, 2004., str. 251.

¹⁸ Prema: Šicel, M., *Hrvatska književnost 19. i 20. stoljeća*, 1997., str. 206.

Petrač člankom *Lik žene u hrvatskoj književnosti*,¹⁹ ističe dva osnovna, potpuno različita tipa ženskih likova, koje pronalazimo u Sidinim romanima. S jedne strane, u odnosu na tradiciju nastavlja se tip *žene majke* koji nastoji sačuvati i promicati nacionalni karakter, vrijednost obitelji, a s druge strane, po uzoru na europsku i svjetsku literaturu, pojavljuje se tip fatalne žene-*femme fatale*, što je tipski karakter koji je dataljno razradio Krešimir Nemeč.²⁰ Kada je riječ o intertekstu starije hrvatske književnosti, pokajničkom elementu i prototipu biblijskih žena, koje također pronalazimo kod S. Košutić, pomoći će nam znanstvene teze istaknute u radovima Milovana Tatarina.²¹

Naglašena psihološka dimenzija značit će potpuni odmak od realističkog razdoblja i prijelaz prema modernističkom oblikovanju ženskog lika. Ovaj posljednji model karakterizacije oblikovat će ženski lik kojeg “ne zanima afirmacija u društvu nego pitanje vlastite sreće”.²² Model ženskog lika okupljena oko modernističke strategije, podrazumijeva dubinsku motivaciju kao narativni kod oblikovanja poetike *Velike šutnje* u petom poglavlju.

U šestom poglavlju rasvjetljaju se tematske i motivske podudarnosti prikaza ženskih likova u romanima. Zaokupljenost položajem žene uopće, prepoznatljiv je literarni modus Side Košutić. Polazište u analiziranju ženskih likova u romanima Side Košutić jest sućutni odnos prema ženama. Čini se opravdanim reći da razlozi takvog odnosa leže u patrijarhalnom i(li) konzervativnom društvu 20. stoljeća. Tematsko-motivska karakterizacija okupljena oko majčinstva i ženskog tijela i nasilja, kao ključnih motiva, omogućuje sustavan pregled i interpretaciju s ciljem razotkrivanja konstrukcije karaktera ženskih likova. Čitanje će se temeljiti na individualnosti karaktera protagonistkinja uvjetovanog obilježenošću zemljom i izrazito socijalnim problemima u trilogiji *S naših njiva*, a tek djelomično i usputno u *Velikoj šutnji*. Ujedno je riječ o dobro poznatim toposima cjelokupne povijesti hrvatske književnosti unutar kojih su ženski likovi ostvareni.

¹⁹ Prema: Petrač, B., *Lik žene u hrvatskoj književnosti*, u: *Bogoslovska smotra*, 1991., str. 348.

²⁰ Prema: Nemeč, K., *Femme fatale* u hrvatskom romanu 19. stoljeća (geneza i funkcija motiva), u: *Tragom tradicije. Oglеди iz novije hrvatske književnosti*, 1995., str. 58.

²¹ Prema: Tatarin, M., *Može li prostitutka postati svetica?*, 2001., str. 243-289.

²² Prema: Čorkalo, K., *Psihološke novele- stvaralački uspon prema modernizmu*, 1993., str. 117., cit. u: Sablić - Tomić, H., *Ženski likovi s prijelaza stoljeća*, u: *Dani hvarškoga kazališta. Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, 2001., str. 2.

Ako uzmemo roman kao reprezentant nacionalne književnosti, posve legitimno nameće nam se pitanje pripada li Sida Košutić među pisce neorealističke socijalno angažirane književnosti? Naime, sloboda, bitna pretpostavka i komponenta umjetničkog stvaralaštva, u prvim poratnim godinama bila je ograničena i pomno dozirana. Pobjeda revolucije i konstituiranje novog socijalističkog uređenja po uzoru na sovjetski model doveli su do uspostavljanja novog sustava vrijednosti. Odmah po društvenom i ideološkom prevratu 1945. godine i područje kulture potpalo je preko noći pod pravila dogme i nadležnost partije koja je književnosti namijenila specifičnu ulogu, njezinu funkciju imenovala agitacijskom, odgojnom i socijalno- pedagoškom, tendenciozno slaveći tekovine revolucije.²³ Konceptija normativne doktrine *socijalističkog realizma*, s vrlo jasnim programom izrazito lijevo orijentiranih pisaca,²⁴ imperativno je zahtijevala od književnika povratak na tradicionalne stilske oblike, tj. na transparentan harmoničan diskurs i isključivo realističku metodu u modeliranju zbilje. Sama sintagma sadržavala je u sebi estetsku „formulu“ uspjeha: pisati realističku literaturu po formi, a socijalističku po sadržaju. Drugim riječima, književnost je trebala služiti ideologiji. Stilska formacija socijalnog realizma u okviru didaktičke shematizacije i instrumentalizacije književnosti, koja se u hrvatskoj književnosti neko vrijeme razvijala, protivila se eksperimentiranju, modernističkim „zastranjivanjima“, individualističkim iskoracima, tražila crno- bijelo slikanje života s tendencioznom, utilitarnom i naglašenom „porukom“,²⁵ a brinula o „ideološkoj ispravnosti“ objavljenih tekstova koji se nisu smjeli baviti društvenom kritikom, intimističkim preokupacijama, subjektivnim viđenjima i tragičnim osjećajima, niti bježati u prostore fantastičnoga i iracionalnoga. Avanturu duha i buržoaske reakcije (oblike individualizma, idealizma, misticizma, dekadencije, pesimizma, solipsizma, formalizma) primitivna didaktika smatrala je itekako nepoželjnim.²⁶ Sve do Šegedinovog istupa na Drugom kongresu Saveza književnika Jugoslavije, u Zagrebu 1949., s referatom *O našoj kritici* i Krležinog glasovitog *Govora na kongresu književnika u Ljubljani* 1952. (s tezama poznatim još od predgovora *Podravskim motivima* 1933.) tek je skroman broj romana objavljen u razdoblju između 1945. i 1950.²⁷ I Sida Košutić bila je ona koja je slijedila zabranjenu poetičko-ideološku liniju. Ostavši vjerna umjetnosti, naišla je na osudu i posve očekivano književno diskvalificirana.

²³ Prema: Nemeč, K., *Povijest hrvatskog romana III*, 2003., str. 5.

²⁴ Prema: Šicel, M., *Hrvatska književnost 19. i 20. stoljeća*, 1997., str. 177.

²⁵ Prema: Šicel, M., *Hrvatska književnost 19. i 20. stoljeća*, 1997., str. 177.

²⁶ Prema: Nemeč, K., *Povijest hrvatskog romana III*, 2003., str. 7.

²⁷ Prema: *ibid.*, str. 21.

Stoga se u književnoj kritici naslovna sintagma romana *Velika šutnja* često citira i parafrazira u tekstovima posvećenim književnici jer sasvim znakovito pristaje sudbini Side Košutić i literaturi koju je stvarala.²⁸

Kako Krešimir Nemeć ističe,²⁹ novija hrvatska književnost započela je u znaku posvemašnje ideologizacije književnog znaka pa se često događalo da je ideologija infiltrirana u književni diskurs. Uzevši u obzir poetiku cjelokupnog stvaralaštva Side Košutić s naglaskom na katoličkom svjetonazoru kao autoričinu temelju za ostvarivanje vlastita književnoga ideologema, analizirat ćemo ženske likove u odabranim romanima. U posljednjem poglavlju istražiti ćemo u kojoj mjeri autorica slijedi ideološku matricu kada stvara i oblikuje protagonistkinje s obzirom na književni ideologem koji promovira.

Osnovna je svrha ovog diplomskog rada stilskom, naratološkom i komparativnom analizom utvrditi postupke karakterizacije ženskih likova četiriju romana Side Košutić. Razmatrat ćemo je pozivajući se na književnoteorijske odrednice, kritičke doprinose stručne literature, komunikaciju s književnopovijesnim kontekstom, a sve oprimjeriti konkretnim potvrdama na tekstu romana.

²⁸Prema: Dujić, L., *Ženska signatura*, u: *Vijenac*, 2002., str. 5.

²⁹Prema: Nemeć, K., *Pravaštvo i hrvatska književnost*, u: *Jezik književnosti i književni ideologemi*, 2007., str. 119.

2. Književnoteorijski pristup liku u naratologiji

Književnost se oduvijek bavila pitanjima identiteta i karaktera, a književna djela na ta su pitanja nudila implicitne ili eksplicitne odgovore. Kada je riječ o liku, bilo romana, epa, kazališnog komada ili pjesme, problem modaliteta njegove analize i njegov status tvore jedan od čvrstih točaka tradicionalne kritike (stare ili moderne) i teorija književnosti.³⁰ Štoviše, način razumijevanja i imenovanja lika tijekom vremena mijenjao se, ovisno o načinu njegove prezentacije u povijesti jednog žanra i s obzirom na uklopljenost mišljenja o književnosti u šire znanstvene i duhovne paradigme u okviru kojih su se ustrojavali pojmovi subjekta, čovjeka, individuuma, identiteta i sl.,³¹ kako iznosi Vladimir Biti.

I karakter i lik u književnom djelu oblikovana je osoba ili biće s prepoznatljivim ljudskim ili nadljudskim osobinama.³² Pritom se karakter pripisuje samo ljudima gdje se pretpostavlja određena individualnost i relativna stabilnost u promjenama, a lik je shvaćen kao širi pojam.³³ Karakter bi tako podrazumijevao prije svega određene individualne, moralne i psihološke crte nekog lika.³⁴ Prema Aleksandru Flakeru, u književnoj terminologiji obično je riječ o *karakterima* kada je veća pažnja posvećena psihološkom oblikovanju lika, a umjetničko pak oblikovanje ljudskog lika ili karaktera u književnosti nazivamo *karakterizacijom*.³⁵

Iako Arnold Bennett³⁶ navodi kako je osnova dobre proze slikanje karaktera i ništa drugo,³⁷ nerijetko je bila zapostavljena činjenica kako je lik prisutan isključivo u književnom djelu i kako prema tome proizlazi samo iz načina na koji je oblikovana neka jezična tvorevina. Francuski strukturalizam šezdesetih godina 20. st. nastoji tekst odrediti naratološki, posljedica čega je antimimetizam, pri čemu se problem lika u proznom tekstu, onako kako ga je zamišljala teorijska i kritička literatura prije naratologije, promatrao s psihološkog stajališta, s pozicije mimetizma, a tek ga je naratologija problematizirala i s pozicije funkcija.³⁸

³⁰Prema: Hamon, P., Za semiološki status lika, u: Milanja, C., *Autor pripovjedač, lik*, 2000., str. 429.

³¹Biti, V., *Pojmovnik suvremene književne teorije*, 1997., str. 204.

³²Solar, M., *Rječnik književnoga nazivlja*, 2006., str. 169.

³³ Solar, M., *Književni leksikon; Pisci. Djela. Pojmovi*. 2007., str. 236.

³⁴ Prema: Škreb, Z., Živković, D., *Rečnik književnih termina*, 1985., str. 397.

³⁵ Flaker, A., Umjetnička proza, u: Škreb, Z., Stamać, A., *Uvod u književnost*, 1998., str. 344.

³⁶ Prema: Benett, A., Lik, cit. u: Ducrot, O., Todorov, T., *Dictionnaire encyclopedique des sciences du langage*, 1972., str. 286., cit. u: Hamon, P., Za semiološki status lika, u: Milanja, C., *Autor, pripovjedač, lik*, 1999., str. 431.

³⁷Prema: Hamon, P., Za semiološki status lika, u: Milanja, C., *Autor, pripovjedač, lik*, 2000., str. 431.

³⁸Prema: Milanja, C., Autor- pripovjedač- lik, u: Milanja, C., *Autor, pripovjedač, lik*, 2000., str. 8.

Zbog toga suvremena teorija književnosti bitnu pozornost u analizi lika premješta na problem karakterizacije.³⁹ Drugačije promatranje lika započeli su već ruski formalisti, a na području funkcije likova, kasnije poznatih pod nazivom aktanti, najviše je pridonio V. Propp⁴⁰ svojom *Morfologijom bajke*. On je likove sveo na jednostavnu tipologiju temeljenu ne na psihologiji, nego na jedinstvu radnje koju im je dodijelio pripovjedni tekst. Razlučivanjem funkcija u optjecaju likova i akcije, za Proppa su karakteri proizvodi onoga što određena književna vrsta od njih traži da rade. A. J. Greimas⁴¹ predložio je da se likovi opisu i grupiraju prema onome što čine, a ne prema onome što jesu, od čega je i potekao naziv *aktanti* (kao pokretači radnje).⁴² Osnovno je dakle da se likovi odrede prema svojoj nazočnosti u odgovarajućem području radnje, a ta su područja malobrojna, tipična i mogu se razvrstati.

Stoga, kada govorimo o pojmu karakterizacije lika, zaključujemo kako je riječ o sadržaju predodžbe čovjeka odnosno jednom od bitnih elemenata strukture, građe i forme ili funkcije, kompleksu psihičkih, mentalnih i moralnih karakteristika koje obilježavaju ili distingviraju individuu i služe za to da je specificiraju, odnosno individualiziraju.⁴³ Zaključujući kako karakteri nisu živi, a osobnost koju im mi kao čitatelji dajemo, ovisi o našem iskustvu, Chatman se osobno zalaže za tvrdnju kako je način interpretacije karaktera ovisan o publici, odnosno recipijentu književnog djela,⁴⁴ jer čitanjem i razumijevanjem romanesknog teksta, oblikujemo značenja.⁴⁵ Stoga ćemo iščitane odabrane romane Side Košutić sagledati kao složeni znak, po uzoru na semiotiku i teoriju proze i ukazati na njihove međusobne sličnosti, prvenstveno usmjerene na ženski lik, čije tumačenje nalazi svoje teorijsko uporište prema određenju Gaje Peleša u djelima *Tumačenje romana*⁴⁶ i *Iščitavanje značenja*.⁴⁷

Naime Peleš, suvremenim tumačenjem i koncepcijom lika ističe važnost određivanja značenjske dimenzije djela. Želimo li odrediti lik ili znak osobnosti kako ga on imenuje,

³⁹ Solar, M., *Rječnik književnoga nazivlja*, 2006., str. 170.

⁴⁰ Prema: Milanja, C., Autor- pripovjedač- lik, u: Milanja, C., *Autor, pripovjedač, lik*, 2000., str. 8.

⁴¹ Prema: Greimas, A.J., Maupassant: semiotika teksta, praktične vježbe, cit.u: Ricceur, P., Ja i narativni identitet, u: Milanja, C., *Autor, pripovjedač, lik*, 1999., str. 55.-56

⁴² Prema: Solar, M., *Teorija književnosti*, 2005., str. 291.

⁴³ Prema: Škreb, Z., Živković, D., *Rečnik književnih termina*, 1985., str. 315.

⁴⁴ Chatman, S., Karakter u pripovjednom tekstu, u: *Republika*, 1983., str. 125.

⁴⁵ Prema: Peleš, G., *Tumačenje romana*, 1999., str. 50.

⁴⁶ Prema: *ibid.*, str. 50.

⁴⁷ Prema: Peleš, G., *Iščitavanje značenja*, 1982., str. 43.

potrebno je odrediti osnovna svojstva lika, prateći ga kroz zbivanja.⁴⁸ Kada Peleš ističe važnost da se u analizi tematskog sustava iščitaju značenjska svojstva lika, on misli na strukturalni analitički postupak u kojem se detaljnije nastoje odrediti sastavnice lika, odnosno znaka osobnosti i njihova funkcija u tekstu. Njihovo pravo značenje pokazuje se u odnosu prema ostalim znakovima osobnosti i opisivanjem značenjskih osobitosti tih likova.⁴⁹ Peleš narativnu figuru tumači kao svaku izdvojenу i determiniranu značenjsku jedinicu pripovjednog svijeta. “Semantičko ili značenjsko polje narativne figure koje je i sam sklop potpunoga, individualnog pojma, ima za svoje središte ime osobe, koje predstavlja, prema Leibnitzu, potpun termin.”⁵⁰ Nadalje, lik je nazvan znakom osobnosti; sastavnim je dijelom složene strukture sačinjene od tematskih i izražajnih sastavnica, a dobivamo ga u sjecištu socioloških, ontoloških i psiholoških nizova književnog sustava. Lik je prema tome moguće pratiti u njegovu fabularnomu razvitku, određujući ga u svakom segmentu dotad danim obilježjima, ili kao cjelovit znak koji se dobiva završetkom teksta, zatvaranjem književne zbilje u kojoj je on bio djelotvornom sastavnicom.⁵¹

I spomenuti Vladimir Biti u *Pojmovniku suvremene književne teorije* ističe kako je Barthes ustvrdio da, iako su u svojim počecima strukturalisti doživljavali likove isključivo kao djelatnike, “ono što je svojstveno pripovjednom tekstu nije radnja nego lik kao Vlastito Ime.”⁵² Iako ga Todorov pobija, ističemo i mišljenje Henrya Jamesa koji u *The Art of fiction* naglašava: „Što je lik ako ne određenje djela? Što je djelo ako ne ilustracija lika?“⁵³ Stoga nas zanima u kojoj su mjeri i na koji način zastupljene suvremene koncepcije i književno-znanstvene teorije na primjeru oblikovanja i izgradnje likova u odabranim romanima Side Košutić. Konkretnije, kako autorica oblikuje karaktere svojih ženskih likova? Jesu li u svom moralnom određenju pozitivno ili negativno obojani? Postavlja li pomoću njih autorica svoje nazore i vlastita uvjerenja? Na koji je način “upisana” u prostor i vrijeme? Poštuje li konvencije književnog razdoblja u kojemu stvara ili odstupa? Sve su to pitanja kojima je svrha produbiti razumijevanje problematike ovoga rada. Jer upravo je recepcija lika kao osobe nezaobilazan element romanesknog čitanja,⁵⁴ a

⁴⁸ Prema: *ibid.*, str. 43.

⁴⁹ Prema: Peleš, G., *Tumačenje romana*, 1999., str. 227.

⁵⁰ Prema: *ibid.*, str. 227.

⁵¹ Prema: Peleš, G., *Iščitavanje značenja*, 1982., str. 44.

⁵² Biti, V., *Pojmovnik suvremene književne teorije*, 1997., str. 206.

⁵³ Prema: Todorov, T., *Ljudi- priče*, str. 78., cit. u: Jouve, V., *Složenost lik- efekta*, u: Milanja, C., *Autor pripovjedač, lik*, 2000., str. 554.

⁵⁴ Prema: *ibid.*, str. 502.

karakterne indicije koje se odnose na likove, informacije su u vezi s njihovim (“ženskim”) identitetom.⁵⁵

⁵⁵Prema: Barthes, R., Uvod u strukturalnu analizu pripovjednih tekstova, u: Biti, V., *Suvremena teorija pripovijedanja*, 1992., str. 56.

3. Romani Side Košutić i položaj autorice u hrvatskoj književnosti 20.st.

Od 19. st. do naših dana, roman je postao najpopularnijom književnom vrstom, ističe Peleš u svojoj knjizi *Tumačenje romana*.⁵⁶ Nadalje, razmatranjem poznatog programatskog teksta *Hrvatska književnost*⁵⁷ Milana Šarića, (jednog od lidera “praške grupe”)⁵⁸, ističemo autorovo mišljenje kako: “Roman najbolje uspijeva ako prikazuje suvremeni socijalni život, vanjske događaje i duševni život svojih suvremenika.” Štoviše, naglašava kako roman mora biti društvena psihologija.

Predmet analize našeg rada, trilogija je *S naših njiva* (1944.), koju čine romani *Plodovi zemlje* (1936.), *Magle* (1937.) i *Bijele tišine* (1940.), u povijesti književnosti označena kao “trilogija iz seljačkog života”.⁵⁹ Također, to je i *Velika šutnja*, roman i “velika alegorijska priča za odrasle” napisan, najvjerojatnije, tijekom pedesetih godina prošlog stoljeća⁶⁰ a objavljen tek 2012. godine u izdanju *Kršćanske sadašnjosti*. Naime, napomenimo kako je *Velika šutnja* nastala u sjeni, jer je kao književnica izrazite katoličke orijentacije, čemu je konačan pečat dao i njezin građanski potpis protiv smrtne osude kardinala Alojzija Stepinca, Sida Košutić nakon Drugog svjetskog rata posve isključena iz javnoga književnog života.⁶¹ Zato je njena *Velika šutnja* objavljena posthumno.

Bibliografija objavljenih djela Side Košutić pokazuje kako vrijeme nije smanjilo, nego samo povećalo recepcijske crne rupe vezane uz opus književnice. Sidu Košutić uglavnom je pratila tekuća, prigodničarska, kritika. Iz nje se danas može zaključiti da je svojedobno bila popularna i rado čitana književnica; ali, nažalost, dobronamjerna i često neargumentirana kritika nanijela je više štete nego koristi literaturi koju je stvarala.⁶² Iznimka je Ljubomir Maraković, koji se sustavno, gotovo cijelo desetljeće, bavio djelom Side Košutić. Ni Božidar Petrač člankom *Između mistike i realizma* ne uspijeva odoljeti zamci da literaturu Side Košutić ne usporedi s njezinim životom, opisavši ga kao onaj koji je *nalikovao sjeni, čudnom snatrenju, bez glasnih*

⁵⁶ Peleš, G., *Tumačenje romana*, 1999., str. 35.

⁵⁷ Šarić, M., *Hrvatska književnost*, u: *Hrvatska misao*, 1897., str. 136.

⁵⁸ Nemeč, K., *Povijest hrvatskog romana II*, 1998., str. 10.

⁵⁹ Prema: Grupa autora, u: *Hrvatska književna enciklopedija*, 2012., str. 371.

⁶⁰ Prema: Lice, S., Sida Košutić i njezino djelo, u: Košutić, S., *Velika šutnja*, 2012., str. 318.

⁶¹ Prema: Dujčić, L., *Ženska signatura*, u: *Vijenac*, 2002., str. 5.

⁶² Prema: *ibid.*, str. 5.

*poteza, tiha i radina prisutnost, kao šapat, drhtaj.*⁶³ Knjiga Stanka Koraća *Hrvatski roman između dva rata (1914. -1941.)*, u kojoj su desetljeća predanoga kritičarskog rada spojena s neshvatljivom nekritičnošću rezultirala je tekstovima koji i nemaju drugu svrhu nego pokazati netrpeljivost autora prema nekim književnim orijentacijama: općenito prema ženama književnicama i još više prema svim književnicima katoličke orijentacije. Jasno da obje kritičarske strijele pogađaju srž književnog opusa Side Košutić. Stanko Korać diskvalificira ga terminima *moderni narodnjaci, doslovni realizam, trivijalni realizam* u kojem je *lice svake žene okrenuto bogu, a lice svakog muškarca sebičnosti* te zaključuje da u svemu tomu *ima nečeg patološkog, a čitatelj ne može izdržati sitničavo tapkanje po nevažnim detaljima*,⁶⁴ stoga takva literatura nije samo književna periferija, nego je sasvim izvan književnosti. Iako su takve ocjene neargumentirane, one su nažalost i dalje signatura pod kojom se u verificiranoj povijesti hrvatske književnosti nalazi opus Side Košutić.⁶⁵

Uspoređujući ju (tek usputno) sa Zvonimirom Remetom, obzirom na prodiranje u intimni svijet svojih junaka, Jelčić predstavlja Sidu Košutić kao stasalog prozaika epske širine i razvedenosti u trilogiji *S naših njiva*. Godina 1942. i zbirka lirске proze *Vjerenička žetva* najava je njezinog lirskog prodora u produhovljeni naturalizam i magični realizam,⁶⁶ prepoznat u *Velikoj šutnji*. Tek joj Slobodan Prosperov Novak posvećuje nešto više prostora ističući kako je najvažniji dio svojega opusa ostvarila upravo prozom i najvažnijim proznim djelom, trilogijom. To veliko prozno djelo napisano je u skladu s načelima narodne individualnosti kakvu su zagovarali Košutićkini literarni srodnici, Petar Grgec, donekle i Ljubomir Maraković te u ruralnim romanima Mile Budak. Po tim načelima prozna su djela trebala spiritualizirani i alegorijski diskurs odmijeniti jasnijim, mimetičkim i gotovo etnografskim odnosom prema opisivanom prostoru i njegovoj vremenitosti, koji je svoju spiritualnost trebao pronaći u izvanjskim oblicima poniznosti i u njihovim opisima. Trilogija Side Košutić izrađena je na tim više ideološkim nego poetičkim idejama, te je posve bliska načelima predratnog laičkoga katoličkog pokreta kakav je zamislio zagrebački gimnazijski profesor i religiozni aktivist Ivan Merz. Premda zaključuje kako su stanovnici imaginarnog Velikoga sela više prikazani kao

⁶³ Prema: Petrač, B., *Između mistike i realizma*, cit. u: Dujić, L., *Ženska signatura*, u: *Vijenac*, 2002., str. 5.

⁶⁴ Prema: Korać, S., *Hrvatski roman između dva rata 1914.-1941.*, str. 736., cit. u: Dujić, L., *Ženska signatura*, u: *Vijenac*, 2002., str. 5.

⁶⁵ Prema: Dujić, L., *Ženska signatura*, u: *Vijenac*, 2002., str. 5.

⁶⁶ Prema: Jelčić, D., *Povijest hrvatske književnosti*, 2004., str. 430.

kolektiv nego pojedinci, Novak naglašava njihove socijalne i etičke kategorije, manifestacije života usmjerene isključivo traženju božanskog u malim stvarima i trijumfu dobra nad zlom. Zbog toga Prosperov Novak Sidi Košutić i pripisuje važno mjesto među piscima kršćanske inspiracije.⁶⁷ Miroslav Šicel⁶⁸ spominje Sidu Košutić kao onu koja se najbolje predstavila književnoj publici svojim prozama, posebno romanima, po kojima je i ostala prepoznata na visokoj razini u našoj međuratnoj prozi. Kao pjesnikinja, predstavlja ju s izrazito religioznim svjetopoglednim usmjerenjem i poetskim motivima koji se svode na kontemplativne solilokvije izražene patetično-biblijskom intonacijom. Navodi i kako se književnica svojom prozom, romanesknim djelom izdvojila iz kruga katoličkih pisaca, a tek je trilogijom *S naših njiva*, kao literarno najuspjelijoj, ravnopravno uvrštena u literarno vrednovanje s ostalim poznatijim spisateljicama aktivnim u tridesetim i četrdesetim godinama. Navodi kako je spisateljica jasno istaknula svoje svjetonazorsko opredjeljenje: prijanjanje uz mističnu religioznost, tumačenje i provjeravanje kršćanske etike. Šicel iznosi kako je značajnija umjetnička vrijednost tih romana uskraćena autoričinim doslovnim neslikovitim i monotonim naratorskim postupcima u predstavljanju seoske ruralne stvarnosti, u previše pojednostavljenoj radnji bez većih zapleta te nedovoljnom psihološkom karakteriziraju pojedinih likova, kreirajući ih prema svojem strogo kršćanskom opredjeljenju jednostrano samo kao pozitivne ili negativne osobnosti.⁶⁹

Jedna od temeljnih povijesti hrvatske književnosti, Ive Frangeša iz 1975.godine, Sidu Košutić zajedno s njezinim stvaralačkim opusom uopće ne spominje. Ni Antun Barac⁷⁰ ju ne imenuje. Slavko Ježić pripisuje zasluženno mjesto Sidi Košutić, uz Štefu Jurkić, među mlađom generacijom katolički orijentiranih književnica. Svrstava ju među pripadnike *katoličke Moderne*, koja se od 1900.- te i govora Jakova Čuke (Čedomila Jakše) bori za hrvatsko domoljublje i protiv je otrovnog duha u hrvatskoj književnosti.⁷¹ Te propuste u obradi katoličkih pisaca i katoličke književnosti ponajbolje može osvijetliti činjenica da se o nekim piscima nakon drugoga svjetskoga rata u našim književnim povijestima uopće ne govori ili se govori kao o ideologijski (religijski) obilježenim i artistski nedoraslim.⁷² Među drastičnim primjerima takva pristupa spomenuti je Stanko Korać koji je katoličke pisce književnički diskvalificirao upravo pridjevom

⁶⁷ Prosperov Novak, S., u: *Povijest hrvatske književnosti*, 2003., str. 381.

⁶⁸ Prema: Šicel, M., *Povijest hrvatske književnosti XX. stoljeća (knjiga V.)*, 2009., str. 64

⁶⁹ Prema: *ibid.*, str. 128.

⁷⁰ Prema: Barac, A., *Jugoslavenska književnost*, 1959.

⁷¹ Prema: Ježić, S., *Hrvatska književnost*, 1944., str. 385.

⁷² Prema: Lončarević, V., u: *Književnost i Hrvatski katolički pokret (1900.- 1945.)*, 2005., str. 26.

“katolički”. Primjerice o Sidi Košutić i ovo piše: “Košutićeva je katolički pisac, ona piše za one koji vjeruju u boga, i za one koje treba poučiti u vjeri.”⁷³

Tek *Leksikon hrvatskih pisaca*,⁷⁴ obzirom na zastupljenost katoličkih pisaca, možemo izdvojiti kao znatan i značajan doprinos povijesti hrvatske književnosti.⁷⁵ A posebno *Književnost i Hrvatski katolički pokret* Vladimira Lončarevića (2005.), monografiju koja predstavlja povijesni pregled kulturološke povijesti navedena razdoblja, teorijske i programske odrednice, književnu politiku i organizacijsku strukturu. Monografijom autor ujedno ispravlja nepravdu prema katoličkoj književnosti, koja se sve do devedesetih godina prešućivala i nepravdedno zanemarivala. Naime, hrvatska književnost u svojoj biti je kršćanska.⁷⁶ Program katoličkoga literarnoga stvaranja nije u Hrvata nov. Zapravo može se reći, da je sva starija hrvatska književnost osnovana na tom program. Od Marulića do Šenoae svi su naši književnici ispovijedali kršćanski nazor o svijetu.⁷⁷ *Kada se ustvrdi da krajem devetnaestog stoljeća u hrvatskoj kulturi dolazi do prekretnice*,⁷⁸ onda se istinitost te konstatacije može provjeriti prije svega u sferi duha (i s obzirom na dotadašnju duhovnu baštinu, na kojoj je hrvatska književnost izrasla i razvijala se). I nekatolički analitičari književnih kretanja toga doba ističu da je *Nietzsche bio u znatnoj mjeri otac “moderne”*.⁷⁹ Unatoč nepovoljnim uvjetima na književnoj sceni, Sida Košutić, jedna

⁷³ Prema: Korać, S., *Hrvatski roman između dva rata 1914- 1941*, AC, 1974., str. 459., cit.u: Lončarević, V., *Književnost i Hrvatski katolički pokret (1900.- 1945.)*, 2005., str. 26.

⁷⁴ O Sidi Košutić se govori kao o pjesnikinji i pripovjedačici. Ističe se njezino glavno uredništvo *Hrvatskoga ženskog lista* (1939.- 1944.). Uz ostala njezina djela (*K svitanju, Osmijesi, Vjerenička žetva, Jezero mrtvo, Jeka sve tiša, Portreti, Jaslice, Vrijeska, Mimoza sa smetljišta*), spomenuta je Trilogija iz seoskog života *S naših njiva (Plodovi zemlje, Magle, Bijele tišine)* kao ona u kojoj daje panoramsku sliku imaginarnog Velikog Sela, smještena u autoričin zavičaj Hrvatsko zagorje, prožeta vjerom i naklonošću prema slabijima. Tematski se raščlanjuju naraštajni sukobi, kolektivno seosko biće i pojedinačne, napose sugestivno ocrtane ženske sudbine. Sve su manifestacije seoskog života pomalo jednolično podvrgnute bogotražeju koje je temelj ljubavi prema zemlji i pobjedi dobra. Kod Sida Košutić zanimanje za društvenu analitičnost, preplelo se s naklonošću prema kršćanskom svjetonazoru i etici. U najboljem djelu, trilogiji *S naših njiva*, dala je osobnu viziju ruralne svijesti i prožela je idejom racionalnoga katolicizma. Usp. Fališevac, D., Nemeć, K., Novaković, D., u: *Leksikon hrvatskih pisaca*, 2000., str. 371.

⁷⁵ Prema: Lončarević, V., u: *Književnost i Hrvatski katolički pokret (1900.- 1945.)*, 2005., str. 36.

⁷⁶ Prema: *ibid.*, str. 21.

⁷⁷ Do Šenoine smrti bila je naša književnost pretežno katolička. Ali već u Kovačićeva djela stadoše navirati jakim valom i neokatolički elementi. (...) Modernisti nijesu htjeli više ni da znadu za katoličke elemente u našoj umjetnosti i znanosti, već se staviše na čisto protukatoličko stajalište. Bečka i munchenska secesija, francuski dekadenti, modernistički pokret u Češkoj i razbludna sugestivna erotika nekih darovitih europskih pripovjedača-povukoše i njih za sobom. Struju nazvaše “mladima” (Milivoj Dežman-Ivanov, Milan Marjanović) i zametnuše borbu sa “starima” ili “tradicionalistima”. Prema: Grgec, P., *Na goru Gospodnju*, 1935., str. 12., cit.u: Lončarević, V., *Književnost i Hrvatski katolički pokret (1900.- 1945.)*, 2005., str. 27.

⁷⁸ Prema: Flaker, V., *Časopisi hrvatskog modernističkog pokreta*, 1977., str. 7., cit. u.: Lončarević, V., *Književnost i Hrvatski katolički pokret (1900.- 1945.)*, 2005., str. 49.

⁷⁹ Prema: Marjanović, M., *Iza Šenoae. Drugi dio*, 1906., str. 24., cit.u: Lončarević, V., *Književnost i Hrvatski katolički pokret (1900.- 1945.)*, 2005., str. 51.

je od rijetkih koja je, makar u šutnji, nastavila razvijati i njegovati “strogo” katolički duh. Drugim riječima, hrvatska katolička književnost razvijala se kao samosvojna književna formacija, koja je važan dio razvoja hrvatske književnosti od početka 20. stoljeća do kraja drugoga svjetskoga rata.⁸⁰

Zato V. Lončarević, govoreći o koherentnosti književne formacije hrvatske katoličke književnosti, ističe kako je ona naravni i nastavni članak u korpusu cjelokupne hrvatske književnosti, naglašavajući kako ju ne odvajaju, ali ju određuje, kršćansko, katoličko nadahnuće. Katolička je dakle književnost i za nj “novi život”, narativna posljedica katoličkoga života odnosno umjetnički iskaz svih životnih stvarnosti proživljenih u duhu osobina i cijelovitosti katoličkoga svjetonazora.⁸¹ Katolička se književnost stoga definira kao organizirana književna formacija potekla iz katolički kršćanskoga naziranja na svijet u skladu s estetičkim načelom jedinstva istine, dobrote i ljepote.⁸² Tako se idejno suprotstavlja modernizmu, jer ono što u bitnome razlikuje katoličkoga od neokatoličkoga pisca jest svjetonazor;⁸³ ono što književnost čini katoličkom jest njezin sadržaj (a ne forma).⁸⁴

*To će ime pripasti samo onoj (književnosti) koja se temelji na specifično katoličkim vjerskim istinama ili one druge istine promatra u svjetlu katoličkih istina. Slijedom toga, katolička je književnost ona koja, u umjetničkoj formi, prikazuje sve pojave u svijetlu od Boga objavljenih istina katoličke Crkve i vjere.*⁸⁵

Zna li se da je i Ljubomir Maraković držao književnost za *stvar apostolskog žara, istinske pobožnosti i najpožrtvovnije ljubavi prema svakome od onih za koje nam je Bog dopustio da ih svojim perom povedemo na svjetle puteve prema Istini*⁸⁶ te da su i drugi katolički literati u svojim tekstovima isticali taj vidik pristupa literature, vidik koji katoličkog pisca razlikuje od nekatoličkog, onda je jasno da je “katolička književnost” bila važan dio općega apostolskoga nastojanja katoličke inteligencije i umjetnika u prvoj polovici 20. st., osobito između dvaju

⁸⁰ Prema: Lončarević, V., u: *Književnost i Hrvatski katolički pokret (1900.- 1945.)*, 2005., str. 22.

⁸¹ Prema: *ibid.*, str. 238.

⁸² Prema: *ibid.*, str. 356.

⁸³ Prema: *ibid.*, str. 360.

⁸⁴ Prema: *ibid.*, str. 226.

⁸⁵ Prema: Petrov, S., *Je li moguća katolička književnost, 1938.*, str. 157., cit.u.: Lončarević, V., *Književnost i Hrvatski katolički pokret (1900.- 1945.)*, 2005., str. 227.

⁸⁶ Prema: Maraković, Lj., *Za poredbenu katoličku književnost, 1934.*, str. 276., cit.u.: Lončarević, V., *Književnost i Hrvatski katolički pokret (1900.- 1945.)*, 2005., str. 256.

svjetskih ratova. Ton Smerdel, upitavši se: *Onda, koji su ciljevi naše književnosti?*, u tom će istom duhu reći: *Njezini su ciljevi Bog, koji je savršena dobrota i ljepota... Onda i naš književnik mora da zagradi na vrelu... Prema svemu naša književnost mora da se kreće dvama pravcima: ljubavlju prema Bogu, razumijevanjem čovjeka i spremanjem za vječnost.*⁸⁷

Neizostavno se u ovom kontekstu ima spomenuti članak Side Košutić "O umjetnosti", što ga je napisala kao prilog anketi o katoličkoj književnosti godine 1935. Polazeći od aksioma da je umjetnost *božanskog podrijetla i božanske naravi* te da *ona povezuje vječito s prolaznim, tražeći u prolaznome vječno; povezuje nebo sa zemljom, tražeći na zemlji nebesko*, i ona sve sažima u misao da je *pojava njenih tvorevina pojava istinitoga, lijepoga i dobrog*.⁸⁸ Budući da u samome pojmu umjetnosti sadržana su božanska svojstva koja kao takva ne mogu, a da ne djeluju konstruktivno, iz toga proizlazi:

*Cilj je umjetničkog djela promašen kad nastupa tendencija, a tendencija se pojavljuje isključivo onda, kad zataji umjetnost. (...) Tendencija, kako smo vidjeli, nije jamstvo da je djelo na umjetničkoj visini. Znači li to da umjetničko djelo uopće nema tendencije? Nipošto. No ona je tu imanentna, ona se rađa, kad i istina: sa patnjom u srcu i sa spoznajom duha. Miris ruže rađa se kad i ruža. (...) Na tu imanentnu tendenciju još nametati neku tendenciju, nije potrebno, nego je i štetno.*⁸⁹

Jedino se po pitanju postojanja i definiranja (omeđivanja u tzv. okvire) katoličke književnosti, stajalištem razlikuje od ostalih katoličkih pisaca kad zaključuje: *Stoga ne bih rekla da uopće postoji katolička književnost, kao umjetnost, već postoje samo književnici koji su katolici.*⁹⁰ Tim je stajalištem književnost shvaćala imanentnom, zacijelo u nakani da se katolička tendencija književnoga djela ne "ubije" njom samom.⁹¹ Tendencija ne smije biti nametnuta jer tada nema umjetnosti, no: *Umjetnost je sestra Religije, a Ljepota je poljubac Ljubavi*, pisala je,

⁸⁷ Prema: Smerdel, T., *Naša književnost, 1930.*, str. 7-8., cit. u: Lončarević, V., *Književnost i Hrvatski katolički pokret (1900.- 1945.)*, 2005., str. 257.

⁸⁸ Katolička književnost prve polovice 20. stoljeća, izgrađujući svoj idejno-duhovni identitet, uvelike je, premda kritizirajući ih, baštinila načela "starih". Tako je i preuzela aksiom jedinstva istine, dobrote i ljepote odnosno "etičku estetiku", kako je formulirao Matoš. Referenca oblikovana prema: Lončarević, V., u: *Književnost i Hrvatski katolički pokret (1900.- 1945.)*, 2005., str. 355.

⁸⁹ Prema: Košutić, S., u: *O umjetnosti, 1935.*, str. 281., cit. u: Lončarević, V., *Književnost i Hrvatski katolički pokret (1900.- 1945.)*, 2005., str. 251.

⁹⁰ Prema: *ibid.*, str. 251.

⁹¹ Prema: Lončarević, V., u: *Književnost i Hrvatski katolički pokret (1900.- 1945.)*, 2005., str. 251.

istaknuvši svoj književni credo da: *prema svojoj sposobnosti izražavam ljepotu Njegovih zakona.*⁹²

Katolička književnost nije isključena iz života i njegovih uvjetovanja, stoga je ona uvijek u nekoj vrsti prijelaznoga stadija, nikada do kraja formalno-stilski, tematski ili kojim god fenomenom definirana.⁹³

Znamo da je u razdoblju socrealističke poetike u hrvatskoj književnosti (1945.-1952.) riječ o angažiranoj književnosti te je baš zbog toga zanimljivo istražiti koliko likovi S. Košutić nose “breme” angažmana (odnosno moraju se realizirati u točno određenim okvirima zadane ideologije), a koliko se uspijevaju umjetnički realizirati kao individualni likovi, plod spisateljčina umijeća. Vidimo da je toga bila svjesna i sama S. Košutić, načinom realizacije svojih likova i odabirom poetike koju predstavlja u romanima. Zanima nas i kako se, primjerice, u katolički ideološki obrazac uklapa činjenica da Sida Košutić ističe trpljenje žene kao posljedicu neravnopravnih društvenih odnosa u patrijarhalnoj obitelji? Zalaže li se za promjene ili za pomirenje s patnjom?

⁹² Prema: Lončarević, V., Sida Košutić- u zagrljaju križa, u: *Glas Koncila*, str. 4.

⁹³ Prema: Bogdan, I., Katolička književnost i literarni smjerovi, 1927- 1928, str. 6., cit.u.: Lončarević, V., *Književnost i Hrvatski katolički pokret (1900.- 1945.)*, 2005., str. 357.

4. Nasljedovanje tradicijskog realističkog modela karakterizacije likova

S obzirom da je trilogija *S naših njiva* nastala u doba snažnoga zanimanja za socijalno i duhovno stanje hrvatskoga sela,⁹⁴ književnica očekivano ispunjava obrazac što ga donosi Milan Šarić u svom programatskom tekstu, citiranom u uvodu. Tematiziranje žene u prostoru obitelji i šire zajednice stalno je mjesto literature koje je vrlo često odrazom sociokulturnih izvanjskih prilika u kojima je djelo objelodanjeno.⁹⁵ Nadalje, Lidija Dujić u članku *Ženska signatura* ističe:

Trilogija S naših njiva izvanjskim se književnim konvencijama najlakše uklapa u tradiciju realističkog romana jer donosi široku društvenu panoramu iz rakursa prilično zatvorene sredine, prikazujući čitavu galeriju seoskih likova i propitujući već eksploatiranu temu (...) generacijskih sukoba, strasti koje ravnaju ljudima umjesto razuma. Ipak, nije posrijedi selo kovačićevske interpretacije. Seljak, naime, ne mora u grad, (...) kažnjen je tamo gdje je zatečen, bez ikakvih neprirodnih dislokacija.⁹⁶

Jednako je kažnjena svaka žena u romanima, i ona s *S naših njiva* kao i žena *Velike šutnje*. Koji je tomu razlog? Je li sudbinu ženskih likova odredila patrijarhalna potlačenost i socijalna ugroženost ili ju je unaprijed odredilo samo to što je žena?

Stilskom pluralizmu hrvatske moderne, upravo realističkoj komponenti pripada istaknuto mjesto. To se može objasniti, napominje Krešimir Nemeć u *Povijesti hrvatskog romana*, zakašnjenološću realističke stilske formacije u hrvatskoj književnosti tako da se realistički literarni kompleks djelomice preklapa s modernističkim tendencijama i traje istodobno s njima.⁹⁷ Posebno je to vidljivo na planu romaneskne proizvodnje analiziranih romana Side Košutić i njezinih ženskih likova.

Unutar ovih romana tako susrećemo tzv. ponovljive likove koje nazivamo *tipovima*. Pod tipom u književnosti obično podrazumijevamo likove koji imaju neke zajedničke osobine, ili lik

⁹⁴Prema: Grupa autora, u: *Hrvatska književna enciklopedija*, 2012., str. 371.

⁹⁵Prema: Sablić Tomić, H., *Ženski likovi s prijelaza stoljeća*, u: *Dani hvarškoga kazališta. Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, 2001., str. 112.

⁹⁶Prema: Dujić, L., *Ženska signatura*, u: *Vijenac*, 2002., str. 5.

⁹⁷Prema: Nemeć, K., *Povijest hrvatskog romana II*, 1998., str. 14.

koji ima osobine karakteristične za neku grupu ljudi, sredinu ili ljudski rod uopće.⁹⁸ Tip izražava karakteristična obilježja društvene grupe, sredine ili vremena i predstavlja likove sa zajedničkim osobinama u različitim književnim djelima. U realističnom romanu 19. stoljeća tipizacija likova nije posljedica niti idealiziranja, niti mitologiziranja ljudskog iskustva, kao ni određene književne konvencije. Ona postaje izraz težnje za psihološkim i društvenim uopćavanjem unutar slike jedne individualne ljudske sudbine.⁹⁹ A u slučaju odabrane trilogije i ženskog lika u svezi, realizam ispunjava svoju osnovnu umjetničku zadaću kada postaje, riječima Tina Ujevića: *baedeker sredina, herbarijum tipova, anatomski kabinet društva*.¹⁰⁰ Pripovjedačka proza od renesanse na ovamo sve više pažnje posvećuje ljudskoj ličnosti, pretežno ipak viđenoj u njezinoj tipskoj formi, da bi književnost 19. stoljeća počela sve više inzistirati na individualizaciji, na liku čovjeka koji ne bi bio puko determinističko uopćavanje ljudskih osobina, već individua, subjekt, konkretan, „pojedinačan slučaj“.¹⁰¹ Tako i Sida Košutić svojim romanima njeguje tipizaciju likova, radi reprezentativnosti njihovih socijalno-psiholoških stanja s naglaskom na individualizaciji karaktera, napose njihove duševnosti.¹⁰²

Nije teško pretpostaviti kako je u središtu književnog interesa Side Košutić upravo žena, podjednako žrtva genetike i miljea.¹⁰³ Spomenuta Dujić stoga nastavlja:

*Iako njezine žene nisu idealizirane, nerijetko ćemo upravo među glavnim junakinjama pronaći pomalo statične i plošne Dore Krupičeve rutinizirana, sterilna života. Svojim su djelovanjem ženski likovi obično usmjereni jedni na druge jer jedino tako uspješno nastupaju u odnosu na muške likove, koji su najčešće pokretači konflikta.*¹⁰⁴

Međutim, prodiranjem u intimni svijet svojih junaka,¹⁰⁵ u ovom razdoblju koje Ljubomir Maraković naziva *modernim objektivizmom*,¹⁰⁶ Sida Košutić na poseban način progovara o mjestu ženskih likova u svojim romanima, a tako i u hrvatskoj književnosti. Naime, nesumnjivo

⁹⁸ Prema: Škreb, Z., Živković, D., *Rečnik književnih termina*, 1985., str. 813.

⁹⁹ Prema: *ibid.*, str. 813.

¹⁰⁰ Usp. Ujević, T., Stvarnost koja je izgubila dokumente, u: *Sabrana djela. Eseji, rasprave, članci*, 1965., str. 272.

¹⁰¹ Prema: Škreb, Z., Živković, D., *Rečnik književnih termina*, 1985., str. 316.

¹⁰² Usp: Flaker, A., Umjetnička proza, u: Škreb, Z., Stamač, A., *Uvod u književnost*, 2000. str. 345.

¹⁰³ Prema: Dujić, L., Ženska signatura, u: *Vijenac*, 2002., str. 5.

¹⁰⁴ Prema: *ibid.*, str. 5.

¹⁰⁵ Prema: Jelčić, D., *Povijest hrvatske književnosti*, 2004., str. 430.

¹⁰⁶ Usp. Maraković, Lj., Moderni objektivizam. Pokušaj karakteristike nove faze u razvoju književnosti, u: *Rasprave i kritike*, SHK., 1997., str. 99.

oblikuje psihološki jedinstvene karaktere, ali ih istodobno socijalna motiviranost čini tipovima, odnosno likovima reprezentativnim za određenu društvenu klasu. Stoga ju Nemeć svrstava

*...u posebnu grupu romansijera koji grade na tradiciji ruralne proze... s naglašeno regionalističkim sklonostima i folklornim elementima, i to u rasponu od simplificiranog mimetizma, tj. jednostavnog, naivnog dokumentiranja i kopiranja seoske zbilje i narodnog života... do dubljih analitičkih zahvata i složenije psihološke razrade,*¹⁰⁷

osobito istaknutih ženskih likova. Njihove osobine, bilo da je riječ o karakteru, načinu govora ili ponašanju usklađene su s književnim ili fikcijskim arhetipovima, ali su često još uže određene.

Kako je naš zadatak karakterizacija ženskih likova u romanima: *S naših njiva* (koji, iako u razdoblju moderne, pripada zakašnjelom realističkom pripovjednom modelu),¹⁰⁸ te *Velikoj šutnji*, kronološki u potpunosti upisanoj u razdoblje moderne, dalje ćemo na konkretnim primjerima razmotriti na koji način autorica pristupa analizi. Nasljeđuje li prilikom oblikovanja likova (realističku) tradiciju i tipske likove u potpunosti? Ili odstupa, u kojoj mjeri i u kojim romanima, u skladu s modernističkom poetikom? Prezentira li u odabranim romanima Sida Košutić ženske likove posve nove naravi u hrvatskoj književnosti?

4.1. Tipski karakteri i arhetipsko strukturiranje ženskih likova u trilogiji *S naših njiva*

U hrvatskoj književnosti 19. i 20. st. otkrivaju se obrisi novih ideja o ženi i „ženskoj prirodi“: ženski lik se postupno pojavljuje kao samosvojna individualnost. Riječ je o dvama međusobno sučeljenim i inkompatibilnim tipovima ženskih likova. To je tip žene majke, čuvarice obiteljskog ognjišta i nacionalnog bića, tip žene kao nosilac i promicatelj čistoće i nevinosti. Idealizirani je tip žene, sa svim pozitivnim svojstvima i vrijednostima, prisutan u

¹⁰⁷ Prema: Nemeć, K., *Povijest hrvatskog romana II*, 1998., str. 211.

¹⁰⁸ Prema: *ibid.*, str. 13.

cjelokupnoj hrvatskoj književnoj baštini. Istodobno, hrvatski je roman proizveo po uzoru na romanesknu tradiciju velikih literatura tip. tzv. fatalne žene- *femme fatale*.¹⁰⁹

Najrazrađenije književne tipologije (Aristotela, Lukacsa, Fryea) uvijek se temelje na manje-više eksplicitnoj teoriji lika, kada je riječ o problematičnim ili neproblematičnim junacima, identificirajućem ili pročišćujućem tipu ili pojedincu.¹¹⁰ Upravo je realizam, razvojem teorije „tipičnosti“, zazirao od statičnosti karaktera i uvijek je težio prema njihovu razvijanju, prema dinamici.¹¹¹ Ženske likove prepoznate u romanima, mogli bismo odrediti s obzirom na kategoriju njezine realizirane osobnosti. Zanima nas, dakle, je li ženska individualnost u romanima narativno osviještena kao prostor samorealiziranja ili je potisnuta u skladu s društvenim normama koje propisuje zajednica. Promotrit ćemo i refleks poetike na prostor realiziranja zadane funkcije lika.

Sukladno tomu, i obzirom na zadanu problematiku romana, izdvajamo prepoznatljivu i prisutnu mitsku tipologiju ženskih likova (arhetip žene, majke, udovice i ljubavnice).¹¹² Žena je mitski simbol prirode, obnavljanja, cikličnosti i majčinstva. Ona je i simbol slabosti, nagona i žudnje koja vlastitim slabostima podliježe¹¹³ iako je dugoročno sklona kompromisima s društvenim normama. Arhetipski je žena ostvarena pozicijom majke i ljubavnice. Binarna opozicija majka-ljubavnica stalno je mjesto realističke koncepcije tematiziranja žene.¹¹⁴

Glavni ženski likovi koje ćemo analizirati u ovome poglavlju jesu: Jela Borekova, njezina kći Beta i dominantno, makar ne u potpunosti fatalna Eva. (Eva nije u potpunosti karakter fatalne žene. Ona se približava tom tipskom karakteru, ali ga, vidjet ćemo, ne ostvaruje u potpunosti.) Kada Sida Košutić spomenute likove karakterizira crno i bijelo (u potpunosti u *Plodovima zemlje*), odnosno jednoj pripisuje model bludnice (Evi), a drugim dvjema svetice (Jeli i Beti), očigledno se služi stereotipima. Analizom planiramo smjestiti spomenute ženske likove unutar tipskog obrazca te istražiti dosljednosti ili moguća odstupanja s obzirom na arhetipski model strukturiranja.

¹⁰⁹Prema: Petrač, B., Lik žene u hrvatskoj književnosti, u: *Bogoslovska smotra*, 1991., str. 352.

¹¹⁰Prema: Hamon, P., Za semiološki status lika, u: Milanja, C., *Autor, pripovjedač, lik*, 2000., str. 429.

¹¹¹ Prema: Flaker, A., Škreb, Z., *Stilovi i razdoblja*, Matica hrvatska, Zagreb, 1964.

¹¹²Prema: Sablić-Tomić, H., Ženski udesi, u: *Gola u snu: o ženskom književnom identitetu*, 2004., str. 53.

¹¹³Prema: Kristeva, J., *Moći užasa, Ogled o zazornosti*, 1989., str. 188.

¹¹⁴ Prema: Prohaska, D., Sve naše žene, u: Sablić-Tomić, H., *Gola u snu*, 2005., str. 45.

4.1.1. Jela Borekova, *žena-patnica*

Mnoge stranice u trilogiji *S naših njiva* posvećuje Sida Košutić s pravom udovici Jeli Borekovej. Uz njezinu kćer Betu, iz koje pokadšto zasja svjetlost i nada u mogućnost drugačijih odnosa od već dobro uvrještenih, Jela Borekova pomno je osmišljen i najcjelovitije izgrađen ženski lik.¹¹⁵ Štoviše, ova velika prozna konstrukcija i epska freska¹¹⁶ posebno će ostati upamćena upravo po liku Jele, *žene-patnice*:

*Bila je ona uopće lijepa žena. Povisoka, puna, a mladolika, da se svatko čudio njenim godinama. Minula je četrdesetsedam, a pravilne crte njena lica bile su blage i mekane, malone kao u kćeri. Jaka joj se i široka ramena nešto već pognula, svinuo ih posao, hod joj bio malo težak, od porođaja joj oslabile noge, no bila je živa i izoštreduha i tako pokretljiva da je svatko vidio u njoj ljepotu. Zato je ona imala prosaca... No bila je njoj odviše sveta uspomena na pokojnog muža... Pouzdavala se uz Božju pomoć i odlučila ostati udovicom.*¹¹⁷

Pasivna pozicija u kojoj je žena najčešće objekt pripadajućeg prostora odraz je patrijarhalnog stanja društva krajem devetnaestoga stoljeća. Ono ženu promatra iz pozicije *drugog*, iscrpljujući njezinu ulogu u majčinstvu i kućanstvu, ističe Dragutin Prohaska člankom *Ženska lica u hrvatskoj književnosti*.¹¹⁸

Jela Borekova, štoviše, postaje simbolom seoske čestitosti s karakteristikama čvrste vjere i nehinjene dobrote. Siromašna je i skromna, ali uzorna žena i plemenita majka. Glavna briga i temeljno bogatstvo su joj religiozna svijest i istinsko poštenje, kućni odgoj i zajednička molitva. Bitno joj je da joj obitelj živi *kako je Bog odredio*,¹¹⁹ pa bila bogata ili siromašna. Pritom Sida, ponekad s više osjećaja prikazujući nemoćne, ali boreći se svojim realizmom za njih, nije, kao

¹¹⁵ Prema: Hekman, J., U košmaru između zbilje i vjerske isključivosti, u: *Uzvodno: književni portreti*, 2006., str. 153.

¹¹⁶ Prema: Nemeč, K., *Povijest hrvatskog romana II*, 1998., str. 211.

¹¹⁷ Od sada nadalje, pri citiranju romana, služimo se izdanjem: Sida Košutić, *S naših njiva, Trilogija iz seljačkog života*, Knjiga III., Biblioteka Zrcalo, Krapina, 1999., str. 24.

¹¹⁸ Prema: Prohaska, D., Sve naše žene, u: Sablić-Tomić, H., *Gola u snu*, 2005., str. 45.

¹¹⁹ Košutić, S., *S naših njiva*, 1999., str. 52.

obično, dopustila osjećajima da prevladaju razum.¹²⁰ Jela tako ne zanemaruje materijalne vrijednote, ali jasno je kako joj je mnogo važniji Božji blagoslov i obiteljski mir. *Bog nas očuvao- upućuje kćeri – od bogata krova pod kojim nema božjega blagoslova.*¹²¹ Zato kćer Betu, prije svega, uči skromnosti i poštenju.¹²²

Nije li Jelin lik na tragu tipa moderne žene koju Prohaska naziva *južnim, našim, rasnim, zdravim, s jakim prirodnim instiktom?* To je *žena šume, prirode, s potrebom da bude majka, da se pokori crnoj sili svojega ženstva, seoska junica i šumska medvjedica, rasna i zdrava.*¹²³ A navedeno potvrđujemo citatom iz romana:

To je krov i stol Jele Borekove, sirote udovice... Sama je ostala na tom svijetu s malom dječicom. Mučila se i skrabila od rana jutro, prije nego propjevaju ptice, pa do večeri kasne, kad se od lajanja izmore psi. Ona je kopala, ona je branala, ona je sijala, žela, sadila, prela. Nikad ni s kime nije živjela u svađi. Na njenom je jeziku uvijek bila lijepa riječ. Na jeziku lijepa riječ, na rukama tvrdi žulj.

*-Tako je živjela Jela Borekova. U muci i poštenju. Bez muške pomoći othranila je i odgojila djecu. Vrijedne kćerke sretno je poudala. Sve tri su poštene i marljive, kao i njihova majka.*¹²⁴

Jela Borekova je ženski lik u potpunosti obilježen i određen zemljom. Naime, Jela je kao stopljena sa zemljom, stoga je zemlja upisana u njezin život i sudbinu. Upravo teret zemlje, tj. života Jela nosi u patrijarhalnom ambijentu koji zahtijeva posjedovanje. Zato pri ocrtavanju tipologije *žene-patnice* Sida Košutić iskorištava zakonitost da patnja nije uzaludna ukoliko je postignut cilj biološke obnove, produljenje životnog lanca. Životne tegobe zaboravljaju se pred materinskim nagnućem.¹²⁵ Jela je pritom posebno naklonjena svojoj najmlađoj kćeri Beti:

¹²⁰Hekman, J., Sida Košutić, u: *Pet stoljeća hrvatske književnosti, Izabrana djela. Sida Košutić, Dušanka Popović-Dorofejeva, Branko Belan*, 1984., str. 10.

¹²¹Košutić, S., *S naših njiva*, 1999., str. 29.

¹²²Prema: Šimundža, D., Stvarnost i poučnost u trilogiji *Snaših njiva* Sida Košutić, u: *Komparativna povijest hrvatske književnosti*, 2005., str. 241.

¹²³Usp. Prohaska, D., *Ženska lica u hrvatskoj književnosti*, 1916., str. 46.

¹²⁴Košutić, S., *S naših njiva*, 1999., str. 130.

¹²⁵Prema: Detoni-Dujmić, D., *Solvejgina pjesma*, Sida Košutić, u: *Ljepša polovica književnosti*, 1998., str. 307.

*A ni nad kojim djetetom nije toliko bdjela, koliko nad Betom... Jela je tkala i skrbila, kidala od usta... I završila bi: Neka mi Bog blagoslovi svako dijete, no za najmlađe najviše strepim, jer još ne znam kakva sudbina čeka Betiku.*¹²⁶

Likom Jele, Sida Košutić daje sliku idealizirane, zdrave seljačke žene koja će odgoj svojih kćeri iznijeti gotovo u potpunosti sama, uz obavljanje svakodnevnih teških poslova, što je tipska karakterizacija koju za slično konstruirane ženske likove hrvatskih književnica toga perioda, poput Mare Švel-Gamiršek, navodi K. Kuvač-Levačić. Kao kod te autorice, i kod Side Košutić se, u njezinoj trilogiji ostvaruje „ideologem idealne hrvatske majke u sklopu patrijarhalne matrice društvenih vrijednosti.“¹²⁷ Sida Košutić pritom slijedi ideološku matricu karakterizacije lika žene 19. stoljeća prema kojoj je Jela glorificirana do razine svetosti.¹²⁸

Posebnu ljubav Jela je u srcu gajila za nemoćne i potlačene, a u romanu je istaknuta njezina skrb i majčinsko (su)osjećanje za izgubljenog Jožu. U *Maglama* ga je i udomila:

*Prvih nekoliko noći prospavao je Joža u staji Jele Borekove. Sama mu je Jela nastrla u kut sijena da mu bude ležaj, a nije žalila ni da mu daje pokrivač, samo da siromahu ne bude zima. U jutro pak, kad je dolazila u staju da doji kravu, svagda bi donijela za Jožu komad kruha, koji je pojeo tako slasno i pohlepno, da se morala na nj ponovno sažaliti, pa nije ni pomišljala da ga otjera bilo lijepim, bilo nelijepim. (...) Samo je Jožina sudbina nalik njejoj... Nikome se oni ne mogu izjadati. Joža zato što i ne zna govoriti, ona zato što mora šutjeti. Mora.*¹²⁹

Jela Borekova više od svih zalagala se za mir, slogu i zajedništvo do kojih se dolazi molitvom i vjerskim samoprijegom:

Jela Borekova je sretna. Svake je večeri njena kuća punija. Kad su vidjele kako se to unutra moli... poželjele su i one zajedničkog razgovora sa Svetom Djevicom Marijom koja će doskora roditi spasenje svijeta, spasenje Velikog Sela... A duša ostaje i Bog će pitati: što ste radile žene da se niste molile...? Bome im neće pomoći ni posao, a još

¹²⁶Košutić, S., *S naših njiva*, 1999., str. 24.

¹²⁷ Prema: Kuvač-Levačić, K., Motivi ranih majčinskih praksa unutar konstrukcije književnih ideologema, u: *Bosanskohercegovački slavistički kongres, Zbornik radova*, 2012., str. 321.

¹²⁸ Prema: *ibid.*, str. 322.

¹²⁹Košutić, S., *S naših njiva*, 1999., str. 157.

*manje svađa i kojekakove brbljarije. Treba se, treba pripravljati na pokoru. Treba poslušati Jelu Borekovu, pa gledati da pridobiješ i druge... U mnoštvu bijelih rubaca crnilo se nekoliko muških glava. Čitava je soba jedna duša, jedan glas, jedna molitva.*¹³⁰

*Zato i povodom njezine smrti i posljednjeg ispraćaja u Bijelim tišinama: Uzdišu ljudi: muševi i žene... Jelu su Borekovu voljeli, jer su je poštivali i sada pred mrtvom osjećaju da je otišlo ono što je u njihovu Selu bilo najbolje. Baš im se sada čini da je ona više pripadala nebu, negoli zemlji, a boravila je među njima kao blaga opomena kako na svijetu valja živjeti. Zato joj je i smrt bila svečana i laka. Zato i na odru izgleda kao da mirno spava.*¹³¹

Jela, hrvatska seljakinja, iz života je naučila duboko misliti, više i bolje nego li netko iz debelih knjiga. Jaka u svojoj misli kao mramor, a puna nježnosti u svojem majčinstvu i u zauzetosti nad ljudskom boli, toliko je tvrda i sigurna kao pod njezinim nogama hrvatska, zagorska zemlja.¹³²

Lik *žene-patnice*, kao one koja je pomirena sa svojom ulogom, tradicionalno je i književno tipiziran. Jela je prikazana kao konkretan lik plemenite seoske žene, uzorne majke i praktične vjernice koja djelom i riječju potvrđuje kršćanske kreposti i obiteljske vrijednosti.

4.1.2 Beta, žena- anđeo (s primjesom individualnog)

Posebni tip ženskog lika kroz kojega je progovorila krhkost, nježnost i fragilnost satkan je liku djevojke Bete. Kako Ivo Frangeš uopćeno donosi: „Riječ je o ženskim likovima, posve izgubljenim i osuđenim na propast u sudaru sa surovim okolnostima i prilikama sredine, riječ je o tragičnim likovima koji okruženi okrutnom stvarnošću pjevaju svoju, malu, toplu, ljudsku istinu.”¹³³

¹³⁰ibid., str. 229.

¹³¹ibid., str. 308.

¹³²Prema: Lice, S., Sida Košutić i njezino djelo, u: Košutić, S., *Velika šutnja*, 2012., str. 306.

¹³³ Petrač, B., Lik žene u hrvatskoj književnosti, u: *Bogoslovska smotra*, 1991., str. 353.

Na početku, u *Plodovima zemlje*, a sukladno crno-bijeloj karakterizaciji likova koja je prevladavala u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća i zadržala se dobrim dijelom i u prvoj polovici 20., Beta je prikazna posve pasivno, pojavljuje se kao tip dobre i lijepe žene koju iznad svega odlikuje poslušnost i nježnost. Pasivne je jer se pokorava ulozi koju joj je nametnulo patrijarhalno društvo, a njezina tjelesnost i duhovnost podređeni su socijalnom i obiteljskom životu. Takvi likovi su takozvani „anđeli u kući“ (prema Coventryju Patmoreu), svetice i „vječno žensko“ (prema Goetheu).¹³⁴ A Nemeč ističe da pasivne djevojke odbijaju svojom sterilnošću jer su „čistoća bez života“.¹³⁵

Osim toga, jedna od najuočljivijih osobina pasivnih žena jest tjelesna krhkost, zbog čega su one poznate kao *femme fragile*.¹³⁶ Najčešće se *femme fragile* opisuju kao nježne, krhke, slabunjave, tanke, nemoćne, prozirne, eterične, umorne, blijede, veoma vitke itd, a oči su im odraz njihove dekadentne krhkosti:¹³⁷

*Šuteći je radila Elizabeta Borekova. Gdje je ne poznaju, čudili bi se tome, no ovdje svatko dobro zna da je Betika vrijedna na djelu i riječi. A bila bi ona i napadne ljepote, da nije iz nje strujala studen gladovanja i svake druge bijede. Duguljasto lice bilo je uzano i bljedahno... a oči plave i tako umiljat pogled, kao da se uvijek za nešto ispričava. Baš te oči... kao da su izljevale iz sebe svu patnju neimaštine, iza koje tinja bezazleno nježno srce, pronicavost i neka tiha strpljivost, koja se ni na što ne tuži, već sve podnosi. Nešto slabašno tijelo nije zaostalo u razvitku, a mnogi su govorili da je u Velikom Selu malo koja djevojka tako lijepa struka. (...) Neograničeno poslušna majci, koju je voljela iznad svega na svijetu.*¹³⁸

Srodna je „likovnim prikazima Madone s ovalnim licem i patničkim izrazom u očima“,¹³⁹ a njezin vanjski izgled korespondira s njezinim moralnim i etičkim vrlinama vjernosti, pobožnosti, požrtvornosti, čednosti, aseksualnosti, apstinencije i iz čije ljubavi treba

¹³⁴ Grdešić, M., Što je Laura? Otkuda je ona? Ženski nered u romanu U registraturi Ante Kovačića, u: Duda, D., Slabinac, G., Zlatar, A., *Poetika pitanja. Zbornik radova u povodu 70. rođendana Milivoja Solara*, 2007., str. 254.

¹³⁵ Nemeč, K., *Povijest hrvatskog romana I*, 1995., str. 58.

¹³⁶ Prema: Buzov, D., „Progonjena nevinost“ i *femme fragile*: Dva ženska lika u hrvatskom romanu od Šenoe do početka 20. stoljeća, u: *Republika*, 1996., str. 93.

¹³⁷ Prema: *ibid.*, str. 95.

¹³⁸ Prema: Košutić, S., *S naših njiva*, str. 13., 14.

¹³⁹ Prema: Buzov, D., „Progonjena nevinost“ i *femme fragile*: Dva ženska lika u hrvatskom romanu od Šenoe do početka 20. stoljeća, u: *Republika*, 1996., str. 102.

nastati novi život, a kao takva postaje princip vrline i dobra. Betu osim vanjske krasi i unutrašnja ljepota, ljepota duše. Stoga je taj ženski lik nositelj svih pozitivnih osobina. Već je i svojim imenom Betika, umanjenicom od Elizabeta, okarakterizirana kao dobroćudno biće.

*Smješak nevina djevojaštva... titrao oko njenih usana... no iz nje je navalno prodirala snaga dozrele i još netaknute mladosti.*¹⁴⁰, zbog čega je Beta zadobila simpatije mladog Janka Gušića, najbogatijeg mladića u Velikom Selu. Pritom su joj redovito na umu bile gore spomenute majčine riječi: *Bog nas čuvao od bogata krova pod kojim nema Božjega blagoslova.*¹⁴¹ Beta, odgojena u jakom kršćanskom duhu, simbol je žene „čuvarice ognjišta”. Stoga se kaje jer gaji osjećaje prema Janku za kojeg smatra da pripada drugoj, Evi, pa zato samu sebe kori u duhu kršćanskog svjetonazora:

*– Joj, Majkica Božja, kak me je sram! Bi bežala iz crkve na dalka polja, na dalka polja, gde nikoga ni. Njegve me oči tak glediju, tak glediju da me je strah... Zakaj tak cilja na me? ... Očuvaj, Majkica, jadnu sirotu. Janko je lepi, najlepši, da se ne pohlepi za njim. Janko je bogat, kak nigdo drugi... Očuvaj sirotu za siromašni krov, gde je blagoslov Božji i mir... Kak po meni paseju njegve oči! Kak da sipaju vrući ogenj, i postalo mi vruće. Joj Majkica Božja kak me je sram!... Reči mu ti nek pusti me v miru, ja se ne ufam... zestati z očima njegovim, glibok im je zdenac. A onda bi mislil da je ticu vlovil... A nisem ja takva tica iz dalkog sa došla k tebi, Marija, i k tebi, Isus, moj Bog! (...) Donesla sam svoje trude i žulje da mi ih blagoslovite vi.*¹⁴²

Jedna od karakteristika *femme fragile* istaknut je odnos prema muškarcima. Dok fatalne žene muškarcima obećavaju ispunjenje njihovih seksualnih snova, *femme fragile* oplemenjuju ih svojom svetošću.¹⁴³ Očekivano, redovito joj je protuteža fatalna žena (ovom romanu Eva). I iako ju nisu djevojke u Velikom Selu naročito voljele, ... *nijedna joj, izuzevši Evu Krušnjakovu, ne iskaza u lice kakovu zlovolju ili ljutnju*. Ujedno je u *Plodovima zemlje*

¹⁴⁰Košutić, S., *S naših njiva*, 1999., str. 26.

¹⁴¹ibid., str. 25.

¹⁴²ibid., str. 56., 57.

¹⁴³Buzov, D., "Progonjena nevinost" i *femme fragile*: Dva ženska lika u hrvatskom romanu od Šenoe do početka 20. stoljeća, u: *Republika*, 1996., str. 98.

autorica primijenila karakterološku shemu, podijelivši likove na “pozitivne i “negativne” u skladu sa socijalno-pedagoškom funkcijom.¹⁴⁴

Janko, kojemu je Beta sada postala još milija i draža, odlučio ju je zaprositi i oženiti. Beta je pristala, iako se bojala: ... *jer ono su ljudi koji se za stolom ne križaju, koji se grijeha ne stide, pa ne mogu cijeliti ono što Beta najviše cijeni: svoju čistu dušu. Sebe donijeti... više je od svega na svijetu... Očekivala je ljubav dostojnu svoje ljubavi.*¹⁴⁵

Međutim, Beta je poseban Košutićkin ženski lik jer u njemu nailazimo na odstupanje od uobičajenog modela *femme fragile*, koji podrazumijeva pasivnost u punom smislu riječi, potpunu šutnju i naivnost, nereagiranje na ljudsku zloću koja okružuje i opasnosti koje prijete. Štoviše, Beta se itekako zna i hoće izboriti za svoj (osobni) položaj: redovito odbijajući mnogobrojne prosce; odbivši tjelesni kontakt s Jankom (pa i neko vrijeme nakon vjenčanja, bojeći se da je *tijelu samo do tijela*¹⁴⁶; odabravši težak, ali pošten seoski rad u polju umjesto Jankove ideje brze i lake (harmonikaške) zarade; neopterećena predrasudama, spremna svakome pomoći i oprostiti), a sve s potpunim povjerenjem i pouzdanjem u Boga: *Srca puna pouzdanja, vjere i ljubavi tonula u toplu glasu molitve.*¹⁴⁷ Beta nije posve pokorna, što se vidi i u svađi s Jankom: *Oholo bi svinula vrat i dobacila mu: s takovim čovjekom ne razgovaram. To bi učinila, to... Da ga ponizi,*¹⁴⁸ a on je kraj nje *ispadao glupo i smiješno i nemoćno;*¹⁴⁹

*(...) Ne žali nju, ne prekorava se što ju je udario... Žali sebe... što mu se ne divi, što mu ne odobrava. Žali sebe što ima takvu ženu... Voli njen struk. Do krvi bi se dao ogrepsti od živica, kad bi ga dijelile od njena topla i lijepa tijela koje se svija kao pahovka na vjetriću... Lud je, lud... Dakako, mudra glava! Prezire njenu pamet, prezire, prezire... Pamet prokletu... koja njega baca u prah... Koja iz njega hoće učiniti psa...*¹⁵⁰

Mimetičkom sloju romana u realističnoj dimenziji (prepunom etnografskih pojedinosti, od opisa seljačke sobe do narodna ruha, poljskih radova), prema njegovoj psihološkoj individualizaciji posebno je pridonijelo nekoliko kajkavskih iskaza glavnog ženskog

¹⁴⁴Prema: Flaker, A., Umjetnička proza, u: Škreb, Z., Stamać, A., *Uvod u književnost*, 1998., str. 346.

¹⁴⁵Košutić, S., *S naših njiva*, 1999., str. 79.

¹⁴⁶Ibid., str. 56.

¹⁴⁷Ibid., str. 79.

¹⁴⁸ Ibid., str. 231.

¹⁴⁹ Ibid., str. 231.

¹⁵⁰Ibid., str. 227.

lika (*Molitva Betike Borekove, Betikina molitva prije vjenčanja, Molitva Betike Gušićeve na podbrežanskom triemu*). Određeni kritičari, među njima i Vinko Nikolić (u *Jadranskoj vili* 1936.) držali su ih, zbog „intimnijeg prizvuka“, znakom uvjerljivije psihološke motivacije,¹⁵¹ kao postupka u karakterizaciji istoimenog ženskog lika.

Kada govorimo o Betinom liku, dotičemo se i tabuizacije ženskog tijela, te problematike zazora od „nedovršenog“ otvorenog tijela o čemu je kao „novome tjelesnom kanonu“¹⁵² govorio Miroslav Bakhtin. U *Bijelim tišinama*, Beta: *Trudna, svakim danom biva teža, ujutro su joj udovi umorni zamalo kao i uveče, a pod krovom ne dolazi prava riječ ni s koje strane. Svi se međusobno obilaze kao rashrčani psi i čovjek nikad ne zna, odakle će ga ugristi.*¹⁵³

Beta se polako i tiho, gotovo pritajeno, od pasivne žene s početka romana, pretvara u djelomično aktivnu, čime se od ostalih ženskih likova izdvaja. Upravo u njezinom, ne posve idealiziranom, liku nalazimo odrednice individualnog i približavamo se modernističkim elementima oblikovanja književnog lika. Iskaz individualnog bunta, kojim se odvaja od normi, najizraženiji je u epizodi kada jedno jutro, ogorčena poleti iz sobe, ravno niz šljivik, na cestu prema Janku: *Reci ti meni... što sam ja u toj kući? (...) Hoću znati jesam li samo marvinče ili sam žena?*¹⁵⁴ Prostor naglašavanja Betine osobnosti aktivna je pozicija i ovom ženskom liku i priskrbljuje mu etiketu različitosti, zato i moguću odbačenost od obitelji i šireg društvenog konteksta.¹⁵⁵

Kao vrhunac odbačenosti i ponižavanja koji govori o položaju žene, još i više, u blagoslovljenom stanju, posebno svjedoči situacija Tominog proklinjanja trudne Bete i nerođenog joj djeteta: *Obuhvativši je plamenim pogledom, Toma se nanovo razviče i udari kleti i psovati život, sudbinu, a najviše nju i Janka, upirući osobito oči u njen trbuh. Na kraju prasne kletva na plod njene utrobe.*¹⁵⁶

¹⁵¹Prema: Detoni-Dujmić, D., Solvejgina pjesma, Sida Košutić, u: *Ljepša polovica književnosti*, 1998., str. 334.

¹⁵²Prema: Bahtin, M., Stvaralaštvo Fransa Rablea i narodna kultura srednjega vijeka i renesanse, 1978., str.334. – 337., cit. u: Kuvač-Levačić, K., Motivi ranih majčinskih praksa unutar konstrukcije književnih ideologema, u: *Bosanskohercegovački slavistički kongres, Zbornik radova*, 2012., str. 323.

¹⁵³Prema: Košutić, S., *S naših njiva*, 1999., str. 355.

¹⁵⁴Prema: ibid., str. 355.

¹⁵⁵Prema: Sablić-Tomić, H., *Gola u snu: o ženskom književnom identitetu*, 2004., str. 46.

¹⁵⁶Košutić, S., *S naših njiva*, 1999., str. 362.

Pošto nije posve uklopiva u prototip *žene-anđela* (iako šuti, moli i prihvaća patroniziranje),¹⁵⁷ Betu atribuiramo kao *ženu-anđela*, s primjesom individualnog. Njezina pobuna protiv nepravde, unatoč normama koje patrijarhalno društvo nameće, tiha je i gotovo nečujna. Ali primjesu individualnog ipak otkrivamo u djelu. I to u jakom kršćanskom svjetonazoru, u Betinoj posvećenosti i predanosti duše Bogu. Jer, ono što najviše cijeni, njena je *čista duša*¹⁵⁸ zato i Majci Božjoj Bistričkoj moli: *Kaj će meni celi svet, celi svet od gore do gore, ak mi ne svetli lampuš nebeski, nažgani z Božjom ljubavi!*¹⁵⁹

Betina najjača i najuspješnija obrana jaki je majčinski osjećaj koji njeguje prema svojem djetetu, koje:

*... još skriveno u utrobi i povijeno čudom materinstva... osjeća jedino i sve što još ima i što će nepromijenjeno trajati za vjekove. Ljubav za muža katkad je tiha, katkad strasna kao ljetna podivljala bura. Promjenljiva je kao i sva ta nesretna i mila zemljica. No ljubav za dijete čudesna je, svaki dan jednako duboka, jednako stalna, jednako radoznala... u svako doba je kadra priseći da je tako. Tako je, da joj je dijete sve.*¹⁶⁰

Pritom Beta dobro zna kako je „radost žene najveća nad kolijevkom“. I ta se radost očituje kao najdublji izvor, kao „smisao materinje žrtve“.¹⁶¹

Motiv društvene potlačenosti žene zbog njezine patrijarhalne potisnutosti do izražaja dolazi u Betikinom razgovoru s mrtvom majkom o ženskoj sudbini pred sam kraj romana:

Beta opet zanijem. U glavi joj je šunjelo kao u košnici a tijelom joj se komešali ledeni trnci. Nepomičnim je pogledom buljila dalje u prostor, činilo joj se, da se sad lik produžuje, zadobiva ruke i noge. Je, je... Mamica je odjevena u svetačko ruho, prsa joj zatvara fina surkica, a veliko čislo prepliče prste sklopljenih ruku. Takva je bila na odru. Ist,.ista...ista... Pomiče usnicama. Beta opet čuje glas: - Ne boj se djetence moje. Ja sam tvoja majka. Budi samo strpljiva. Seljačku ženu svuda čeka samo trpljenje. Drugdje ti ne

¹⁵⁷ Prema: Kuvač-Levačić, K., Motivi ranih majčinskih praksa unutar konstrukcije književnih ideologema, u: *Bosanskohercegovački slavistički kongres, Zbornik radova*, 2012., str. 326.

¹⁵⁸ Ibid., str. 79.

¹⁵⁹ Ibid., str. 56.

¹⁶⁰ Ibid., str. 365.

¹⁶¹ Prema: Belaj, S., *Majka*, 1973., str. 111.

bi bilo bolje. Druga bi već bila sva crna od batina. Muška glava je velik gospodin. Malo je gdje muž kršćanska duša. Kuju će pogladiti, ali ženu udariti. Zato je za ženu najbolje da šuti i strpljivo se pokorava. Ja sam na kršćanskom nauku učila, da je muž glava, a žena se mora pokoravati...

- *Isus je to...odredio?*
- *Ja ne znam. Možda sam sveti Isus nije tako rekao... Ali mene su tako učili i ja sam se uvijek toga držala.¹⁶²*

Naime, problem Betike nije u njezinoj djetinjoj naivnosti, niti u tvrdoglavoj nesputanosti, nego u općem položaju žena u društvu njezina vremena.

Ipak, Beta je tip žene koja nije idealizirana, (poput Jele, njezine majke i poput mnogih u našoj literaturi), nego „stvarna žena svoga kraja čiji problemi, nadanja i težnje postaju oličenje sveženskog i sveljudskog.“¹⁶³ Štoviše, približava se, u nekim svojim odrednicama, kako bi rekao Oskar Dürr, tipu emancipirane europske žene-akcije.¹⁶⁴ U njezinom liku upisan je svojevrsni pritajeni sukob jedne žene i društva, individualnog i općeg u uzajamnom djelovanju. Pritom se naznake njezine psihosocijalne karakterizacije prepoznaju kao začetak modernističkog oblikovanja ženskih likova Side Košutić.

4.1.3. Eva, *femme fatale* (?)

Potrebno je, međutim, naglasiti kako autoričina pozornost nije isključivo usmjerena prema dobroti i čistoći likova koje donosi, ona ostaje uvjerljiva i kada prati Evu, laku djevojku na njezinim životnim stranputicama,¹⁶⁵ fatalnu ženu i romantičarski shematizirani lik.¹⁶⁶

¹⁶²Košutić, S., *S naših njiva*, 1999., str. 378.

¹⁶³Već smo u radu spomenuli kako Košutkićini i Kozarčevi ženski likovi imaju stanovite zajedničke odrednice. Naime, uopćeno rečeno, oboje tematiziraju i predstavljaju potlačenu seosku ženu obilježenu patrijarhalnim društvenim uređenjem. Stoga ovaj citat, upotrijebljen prilikom karakterizacije lika Bete *S naših njiva*, preuzimamo prema: Adela Milčinić, *Žena u Kozarčevom radu*, u: *Domaće ognjište*, 1902., str. 199.- 102.

¹⁶⁴Prema: Dürr, O., *Žene u hrvatskom modernom romanu*, 1903., str. 8.

¹⁶⁵Prema: Hekman, J., U košmaru između zbilje i vjerske isključivosti, u: *Uzvodno: književni portreti*, 2006., str. 153.

¹⁶⁶Prema: Nemeč, K., *Povijest hrvatskog romana I*, 1995., str. 168.

Karakterizacijom tipskog lika *femme fatale*, spisateljica nas upućuje na dimenziju razmišljanja o etičkim i spoznajnim idealima. Kada je riječ o moralnim pitanjima, nevjernosti i iskonskoj erotici,¹⁶⁷ pažnju u potpunosti zaokuplja Eva Krušnjakova. Naime, spisateljica ju je izabrala za lik slobodne žene, i u djevojačkom i u bračnom životu.¹⁶⁸

Motiv fatalne žene od prvog pak hrvatskog romana, od *Požeškog đaka* Miroslava Kraljevića pa do *Asmodejeva šala* Ivana Aralice, kako ističe Nemeč: „stalan je i gotovo neophodan dio stvaralačkog inventara hrvatskih romansijera. Julije, Laure, Klare, Line, Niže-sve te naše demonske zavodnice i vještice anđeoskog lica prerasle su tijekom vremena u prave literarne simbole. Nije teško odgovoriti zašto: bez obzira na svu tipiziranost ovog motiva, na skalu posebnih, lako prepoznatljivih oznaka, to su zacjelo najživlji i literarno najuvjerljiviji ženski likovi hrvatske književnosti.“¹⁶⁹ Arhetip kobne žene oblikovao se u svim literaturama, došavši do punog izražaja upravo u razdoblju 19.st.¹⁷⁰ U hrvatskoj književnosti uočljiv već u Šenoinu *Zlatarevu zlatu* u liku Klare Grubar, prototip je Eve Krušnjak u *Plodovima zemlje* i *Maglama*.

Ti su likovi uvijek iznimno lijepi, privlačni i tajanstveni, čista suprotnost projekcijama žene-majke, vjerne Penelope i čuvarice ognjišta (u ovim romanima Jele i Betike); predstavljaju opasnost i prijetnju, odrazom su muške erotske fantazije.¹⁷¹ Književni lik Eve možemo objasniti prema P. J. Eakinu u knjizi *Autor, pripovjedač, lik* sljedećim navodom: „Nesvjesni procesi koji su temelj recepcije *lika-izlike* izviru iz dvaju ljudskih definicijskih nagona: Erosa i Thanatosa“.¹⁷² Posebno su izraženi upravo u Evinoj ličnosti, premda ne bez određenih iznimaka.

Sukladno uobičajenoj crno-bijeloj karakterizaciji likova koja je u hrvatskom romanu 19. stoljeća gotovo bez iznimke prisutna, tip kobne žene preuzeo je na sebe sve oznake negativnosti. Ona je brakolomka, hajdučica i uvijek djeluje razorno, (kao suparnica dobroj i plemenitoj ženi).

¹⁶⁷Prema: Hekman, J., Sida Košutić, u: *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, 1984., str.9.

¹⁶⁸Prema: Šimundža, D., Stvarnost i poučnost u trilogiji S naših njiva Side Košutić, u: *Komparativna povijest hrvatske književnosti*, 2005., str. 245.

¹⁶⁹Prema: Nemeč, K., Povijest hrvatskog romana I, str. 58., cit. u: Petrač, B., *Lik žene u hrvatskoj književnosti*, u: *Bogoslovska smotra*, 1991., str. 353.

¹⁷⁰Prema: Petrač, B., *Lik žene u hrvatskoj književnosti*, u: *Bogoslovska smotra*, 1991., str. 353.

¹⁷¹Prema: *ibid.*, str. 353.

¹⁷²Prema: Jouve, V., Složenost lik-efekta, u: Cvjetko Milanja, *Autor, pripovjedač, lik*, 2000., str. 546.

Stoga Petrač zaključuje i kako su većina frustracija epohe, moralne dvojbe, potisnute traume i kompleksi našli svoju tematizaciju upravo u liku fatalne žene.¹⁷³

Naime, poznato je i da najdublji razlog negativnog djelovanja ideoloških i psihičkih faktora na književne strukture leži u činjenici da oni razaraju samu bit tih struktura. Svaka ideologija pretpostavlja netrepeljivost i isključivost i pod takvim uvjetima lik ideološkog protivnika bit će „onaj zlikovac“, a lik iz vlastitog tabora jednobojna figura s pozitivnim predznakom.¹⁷⁴ Košutićkina posebnost je u tome što nije radila razdiobu na razini selo-grad, međutim doticala se staleških različitosti kada je riječ o siromašnim i bogatim seljacima *S naših njiva*. Lik Eve izdvaja se kao drugi, ideološki obojen svojom negativnošću, posebno u *Plodovima zemlje*. S obzirom na navedeno, Eva u prvom romanu potpuno slijedi devetnaestostoljetni tip fatalne žene (uglavnom određen i motiviran dijaboličnim, demonskim i paralogičnim elementima), ali već u drugom romanu dolazi do povlačenja, kajanja, straha. Dakle, u *Plodovima zemlje* zadržava svoje temeljne osobine deformacije ljudskoga.¹⁷⁵ Eva je motivirana biološki i psiho-socijalno: nagonima, naslijeđem, povijesnim trenutkom, sredinom i društvenim odnosima. Na prvim stranicama Evu upoznajemo kao zavodnicu:

*Nisu Evu baš voljele... jer se svaka bojala njena jezika. Jao onome, tko se njoj zamjeri! Kadra je... raskinuti svačiju vezu. Nije bila lijepa. Lice joj je bilo odviše široko, a po njemu se oko nosa isticale pjege, sitne doduše, ali tako nagusto nakapane da je uvijek izgledala zamrljana kao od blata. No oči njene, velike i smeđe, blještave od pritajena žara, pa njen smijeh i smiješak oko gorućih usana i pravilnoga niza zdravih zubi, kao da su potiskivali ono nelijepo, to više, što je imala skladno razvijeno tijelo i hod takav da je osvajala i ponajbolje momke i dovodila u napast najvjernije muževe.*¹⁷⁶

Košutić nam dalje daje opis Eve kao egoistične, tašte djevojke koja činjenicu da ne može imati sve što želi nadoknađuje raskoši, skupim i drskim ponašanjem. Međutim, Eva nije gajila zlo u sebi već strastvenu ljubav koja se nužno pretvarala u zlo, jer svaki poriv strasti, svaka činjenica da je žena ta koja strastveno i pod svaku cijenu nekoga želi, unaprijed je osuđena:

¹⁷³Prema: Petrač, B., *Lik žene u hrvatskoj književnosti*, u: *Bogoslovska smotra*, 1991., str. 353.

¹⁷⁴Prema: Milošević, N., *Ideologija, psihologija i stvaralaštvo*, 1990., str. 72.

¹⁷⁵Prema: Petrač, B., *Lik žene u hrvatskoj književnosti*, u: *Bogoslovska smotra*, 1991., str. 353.

¹⁷⁶Prema: Košutić, S., *S naših njiva*, 1999., str. 11.

Vrlo siromašna, doista iz podrtine, znala se za crkvu odijenuti kao da je iz najbogatije kuće... Nitko nije sumnjao da mnogo toga nije baš svojim žuljevima stekla...a što troši zaradu najviše na odijevanje, to tako mora biti, radije nego da se novac pljesnivi u strunjači. Napokon, i ne može biti da se djevojka ne kiti, i to baš ona, koja je navršila već dvadesetu godinu, a prevario ju svaki s kim je prijateljevala i kome se nadala.¹⁷⁷

Sida Košutić, za razliku od npr. J. E. Tomića, E. Kumičića i dr. ne donosi iscrpan opis Evinog podrijetla te ne navodi istine o njezinom djetinjstvu i okruženju u kojemu je odrasla. Ono što se ipak može zaključiti, vidljivo je iz pojedinih dijelova teksta, na nekoliko mjesta u romanu, a svjedoči o tome zašto je Eva postala takvom kakvom je čitatelj vidi. Naime, njezina sudbina nalazi se u činjenici da je dijete odraslo bez oca, te nije imala odgojni model koji bi je uputio na pravi put. Stoga i nosi pečat grešnog, izrazito tjelesnog, obilježena djetinjstvom i teškoćom obiteljske situacije:

A nije najljepše ni kod udovice matere ni kraj mlađega brata Jože, mucava i “malo krive pameti”, koji... trči za njom po cesti, te ga mora izvikivanjem i prijetnjama otpraviti kući, a mati se ponaša kao da su Evi dvije godine, pa guče oko nje...I premda joj sve pušta na volju, uvjeren da je njena Evica najpametnija i najljepša djevojka, sve je to Evi već dojadilo. Bilo je stoga, po njenu mišljenju, razloga da se uplete svakamo, gdje je mislila naći svoje zadovoljstvo.¹⁷⁸ A kao odrednica karaktera i vatrene prirode posebno je istaknut motiv Evinih crnih kovrčica koje je redovito izvlačila ispod rupca.¹⁷⁹

Možemo pretpostaviti kako je Eva od svoga djetinjstva ostala zakinuta, bez očinske ljubavi (a i majčinske), pa je moguće potvrde tražila gubeći se i lutajući, uzaludno tražeći izgubljeno u zagrljajima svakojakih muškaraca.

Zato se Eva pita: *A što je u tome zla? Kakovo je zlo, ako je namami čiji jači pogled, pa mu povjeruje i pusti se čijim rukama? Nije ona kriva, nije... Ona je tek mlada i zdrava... A ta snaga zdrave mladosti sapeta je kao kakovim lancem...¹⁸⁰ I dalje otkriva: *Mati i Joža su taj lanac... koji je godinama steže oko vrata. U toj kući, gdje vazda živi s njima, guši se, tijesno joj**

¹⁷⁷Ibid., str.12.

¹⁷⁸Ibid.,str. 12.

¹⁷⁹Ibid., str. 53.

¹⁸⁰Ibid., str.99.

*je, bude joj kao da je i sama suluda, pa onda bježi, otme se i srlja u naručja. Mislila je da će je jedan od njih odvesti iz tog pakla... Da će je osloboditi lanca... Zauvijek se riješiti crna zatora svake vedrine...*¹⁸¹

Iako ne doznajemo izravno potankosti o Evinom odrastanju, ipak bismo mogli zaključiti kako je takvo djetinjstvo ono što je kasnije učinilo promiskuitetnom, egoističnom i nemoralnom. Odrastanje bez oca i odbacivanje majke, jednom riječju djetinjstvo bez istinske ljubavi, osakatilo je njezinu ličnost i prouzrokovalo nesigurnost koju je kasnije kao djevojka izražavala kroz tjelesnost i seksualnost. Život bez moralnih vrijednosti, autoriteta, svetosti i časti učinio ju je donekle fatalnom ženom.

Prema V. Jouveu djelo gradi svoje značenje na varijacijama koje uvodi u predstavljanje svojih protagonista,¹⁸² u ovom slučaju promijenjene Evine funkcije/karaktera. Kada se u *Plodovima zemlje* pojavljuje, ona je slobodna i ponosna svijest: *osoba-efekt*¹⁸³ neosporna je u njezinoj karakterizaciji. Ali, od trenutka kada ona, zaljubivši se u Janka, postaje robinjom svoje strasti, ona je tek pijun koji svojim slamanjem svjedoči o moći junaka. Kada Eva gubi svoju, iako upitnu, uzvišenost zbog ljubavi (ili tek strastvenog nagona?) prema Janku, prirodno je da od *lika-osobe* postaje *lik-pijun*.¹⁸⁴

Zanimljivost lika Eve Krušnjakove leži upravo u ambivalenciji, u oksimoronskoj napetosti na liniji lijepo-opasno, zavodljivo-prijetee.¹⁸⁵ Spomenuta heroina Eva usudna je i izazovna, bliska senzualnim junakinjama iz naše klasične književnosti, primjerice Kozarčevoj Teni, Kovačićevoj Lauri, Kumičićevoj Lini, Andrićevoj Aniki i nemirnim junakinjama iz Begovićevih erotskih djela.¹⁸⁶ No Eva je, u usporedbi s navedenim, manje izložena. Autorica se ne upušta u grube scene i intimne doživljaje. Samo ih ilustrativno naznačuje:

Dani nestajali brzo i Eva s njima, nošena valovima snatrenja i strasti. Svake se večeri sastajala s Markom, u šumi iznad Borekovih, a nije se ni pred kime krila. Naprotiv, putem je glasno pjevala i svakome koga je susretala, dobacivala ljubaznu riječ i obijestan

¹⁸¹Ibid., str. 100.

¹⁸²Prema: Jouve, V., Složenost lik-efekta, u: Cvjetko Milanja, *Autor, pripovjedač, lik*, 2000., str.558.

¹⁸³ Prema: Ibid., str. 558.

¹⁸⁴ Prema: ibid., str. 558.

¹⁸⁵Prema: Nemeč, K., *Povijest hrvatskog romana I*, 1995., str. 169.

¹⁸⁶Prema: Šimundža, D., Stvarnost i poučnost u trilogiji S naših njiva Side Košutić, u: *Komparativna povijest hrvatske književnosti*, 2005., str. 245.

*kihot, kao da je najsretnija pod nebom Velikoga Sela. Što joj je do svijeta? Neka svatko misli o njoj, što ga je volja. Glavno da ona drži Marka. A drži ga, oh, čvršće nego lisica svoj plijen. I treba da ga drži. Do dana vjenčanja. Poslije... Svejedno je. Ako se Marku prohtije, neka je odnemari. Ona ne samo da neće požaliti, nego će upravo odahnuti. Dosadan joj je... Glup je...*¹⁸⁷

Karakterna slabost raspirila je u njoj prkos i negativne osjećaje prema obiteljskom životu te stvorila ideju da se uda bez ljubavi, za prvog čovjeka pokraj kojega će moći živjeti slobodu. Takva je Eva u svojim postupcima i razmišljanjima, na momente uzbuđljiva i nemirna, na momente zavidna i prkosna.¹⁸⁸

Pritom Nemeč¹⁸⁹ ističe paradoks da je fatalna žena, s jedne strane, u romanu i gola aktancijalna *funkcija*, ali i individualiziran lik u koji je autor uložio sve svoje karakterizacijske sposobnosti i svu svoju fantaziju, pa i u tome vidi tajnu produktivnosti toga lika u hrvatskom romanu 19. stoljeća. Iz njih, naime, izvire posebna vrsta energije koja se ne može nazvati samo privlačnošću, već i nekim vidom straha pred prijetećim. Takav potencijal muškarce gotovo uvijek provocira i ne ostavlja ih ravnodušnim, oduzima im pretpostavljenu slobodu i dominaciju prilikom čega individualnost lika fatalne žene dolazi do izražaja. Štoviše, muškarčeva duhovna nadmoć inferiorna je nad ženama kao isključivo seksualnim bićima.

Eva je žena od akcije, ona ne čeka, nije pasivna romantična ljubavnica koja, zatvorena u svoja četiri zida plače i očajava nad sudbinom, i baš poput mnogih fatalnih žena, ona pokreće radnju. Pritom je vođena isključivo osjećajima kao pokretačkim i nagonskim: *Eva ništa ne misli. Eva sve osjeća*.¹⁹⁰ Situacije u kojima je Eva opisana kao takva, i izrazito tjelesnim istaknuta, uglavnom su dijelom tzv. masovnih prizora, primjerice odlazak na sajam, zajednički seoski sastanci ili posjet krčmi gdje Evin karakter u masi dolazi do punog izražaja. Pritom strast koja joj se pripisuje nužno destruktivno utječe na oblikovanje njezinog lika:

¹⁸⁷Prema: Košutić, S., S naših njiva, u: Šimundža, D., Stvarnost i poučnost u trilogiji S naših njiva Side Košutić, *Komparativna povijest hrvatske književnosti*, 2005., str. 136.

¹⁸⁸Prema: *ibid.*, str. 246.

¹⁸⁹ Prema: Nemeč, K., *Femme fatale* u hrvatskom romanu 19. stoljeća (geneza i funkcija motiva), u: *Tragom tradicije. Oglеди iz novije hrvatske književnosti*, 1995., str. 58.

¹⁹⁰Prema: Košutić, S., *S naših njiva*, 1999., str. 150.

*Filip Zec se natiskivao za Evom, u zgodan čas se priljubljavao njenu tijelu, pri čemu se pogledavali i smijali. i gospodin Trbuhnek je niknuo kraj nje i hvatao priliku da bude uz nju što tješnje. A njoj se od silna šarenila vrtjelo u glavi.*¹⁹¹ Također, u Gušićevoj kući kada se i muško i žensko okupilo povodom ljuštenja kukuruza: *Eva se otimala i vikala...Neću tebe...Oženjen si...Ne šakljaj me...Jesi gluh? Zec ne popusti. Uhvati je oko pasa i snažno stisne da je zacviljela....*¹⁹²

Posebno je istaknut događaj u desetom poglavlju u kojemu je Eva bez majčina znanja dotjerala i krmke i kravu ravno pod krov Marka Milčeka, budućeg supruga (jer se htjela svidjeti Marku, samo da ju ne ostavi). *A Eva nije marila. Glavno da joj je pošlo za rukom učiniti sve mimo materina znanja. Stoga ju je majka “batinala” riječima:*

*... psovala je mati Evu... prepirka i svađa odzvanjala je dan na dan... zato je ona nezaustavno kitila Evu tolikim kletvama... Kuja bešćutna, gdje ti je srce?! Dovedi mi Jožu...Dovedi mog sinka... otjerala si siromaha... Jaukala žena, vapila, psovala, proklinjala, a Eva kao da više ništa ne čuje. I sama ne zna od čega joj se sve slegla ledena kora na srce, pa nema osjećaja za mater.*¹⁹³

Njihov odnos je bio nesnošljiv do te mjere da je majka na samrti dozivala samo sinka Jožu, a nju nije niti prepoznala. Neupitno je kako je upravo Evin (ne)odnos s majkom odredio njezinu ličnost: *Hladno je sve, kao i njena mati.*¹⁹⁴ Majčin strah da joj Eva ne donese u kuću “sramotu” (dijete), manifestirao se Evinim poimanjem majčinstva u prvom romanu: *A kakvu sramotu?! Nije Eva luda. Dok je u Velikom Selu primalje, neće ona zatrudnjeti ni kao žena, makar se Marko požderao od želje da mu rodi sina.*¹⁹⁵ Evinu odlaganje majčinstva pobačajem i izjava kako ne želi biti majka, i neće to postati sve dokle god ima babica u selu, izraziti je realistički detalj kao dio karakterizacije lika.

¹⁹¹Košutić, S., *S naših njiva*, 1999., str. 63.

¹⁹²ibid., str. 110.

¹⁹³ibid., str. 102., 103.

¹⁹⁴ Ibid., str. 150.

¹⁹⁵ Ibid., str. 144.

U *Maglama*, materine suze progonile su je neprestance i pekle joj dušu, jedna po jedna, kao živa žeravica.¹⁹⁶ U *Maglama* je i *ožiljak*, kao posljedica odbačenosti, dosegnuo svoj vrhunac. Naime, žena-ljubavnica označena je u egzistencijalnom prostoru, njezina je moralna slabost nužno vodi do kazne koja se materijalizira obično preko vidljivih tjelesnih ili pak nevidljivih duhovnih *ožiljaka*.¹⁹⁷ Definicija *ožiljka* metaforička je oznaka moralno propalih žena, udovica ili napuštenih žena koje se prepuštaju nagonima i u njemu nalaze egzistencijalni smisao.¹⁹⁸ U ovoj situaciji *ožiljak* je mjesto preko kojega oblikovanje ženskog lika Eve dobiva novu psihološku dimenziju. Njezina duhovna povrijeđenost osviještena je smrću majke i osjećajem napuštenosti, kao i nagomilanim bludnim radnjama. Stoga *uvođenjem ožiljka dolazi do preokretanja naracije koja naglašenu razliku tematiziranog ženskog lika u odnosu na egzistencijalni kontekst počinje relativizirati kako bi se ipak uspostavila harmonija sa socijalnom zajednicom kojoj pripada*.¹⁹⁹ I dalje, arhetip fatalne žene *prostor je preko kojega se ženska osobnost sve više naglašava*.²⁰⁰

Kada se napokon Eva suoči s Betom, i prizna joj da je podmetnula dva noža ispod daske Betinog i Jankovog kućnog praga, na sam dan njihova vjenčanja (i onda iščupa iste), zatraživši Betin oprost, ova situacija *Evinog priznanja* pokazuje nam se kao *deus ex machina* Košutkićina pisanja, ali u posve drugoj, neočekivanoj dimeziji: ... *s Eve sve više pada čarobnjačko ruho i ona postaje živa obična žena od krvi i mesa. Žena, koja sad plače... Bog zna zašto*.²⁰¹

Sida Košutić ne odabire uobičajeni model *kazne*, kao tragični završetak fatalnih žena, u smislu otplovljavanja fatalne žene u ludilo²⁰² ili na neki drugi način. Košutićka odstupa i odabire sasvim drugi konstrukt prilikom oblikovanja i karakterizacije svoga književnog lika. Ova autorica odabire *priznanje* koje dovodi do *pokajanja*. Stoga se u *Bijelim tišinama* Eva *stade sabirati. Usijana joj se glava rashlađivala, pamet bistrila*.²⁰³ To je vrlo važan element njezine konstrukcije negativnog ženskog lika, a koji je povezan s autoričnim književnim, katoličkim angažmanom, u kome motiv pokajanja i oprosta ima temeljnu ulogu.

¹⁹⁶Ibid., str. 159.

¹⁹⁷Prema: Kristeva, J., *Moći užasa, Ogled o zazornosti*, 1989., str. 188- 191.

¹⁹⁸Prema: Sablić-Tomić, H., *Ženski likovi s prijelaza stoljeća*, u: *Dani hvarškoga kazališta. Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, 2001., str. 116.

¹⁹⁹Prema: ibid., str.117.

²⁰⁰Prema: Sablić-Tomić, H., *Sve naše žene*, u: *Gola u snu: o ženskom književnom identitetu*, 2004., str. 46.

²⁰¹Prema: Košutić, S., *S naših njiva*, 1999., str. 275.

²⁰² Prema: Kuvač-Levačić, K., *Motivi ranih majčinskih praksa unutar konstrukcije književnih ideologema*, u: *Bosanskohercegovački slavistički kongres*, 2012., str. 330.

²⁰³Prema: Košutić, S., *S naših njiva*, 1999., str. 418.

Ipak, događa se anuliranje s obzirom na izostanak majčinstva svojevrsnim kažnjavanjem protagonistice Eve koja prethodno u romanima odabire nekonvencionalne ili društveno nepoželjne obrasce ponašanja. Patnja ne bi bila uzaludna ukoliko bi bio postignut cilj biološke obnove i produljen životni lanac. Životne tegobe zaboravljaju se pred materinskim nagnućem.²⁰⁴ Dok Beta vjeruje kako će *u djetetu malom, još nerođenom, istužiti svoje srce i u njegovim očicama naći utjehu*,²⁰⁵ Evi nije bilo ni na kraj pameti da se smije.²⁰⁶ Betin smijeh joj je odzvonio u srcu... odzvonio je s takvom srećom, da je u sebi poželjela biti na njenom mjestu.²⁰⁷ To što je, nakon vijesti o Betinoj trudnoći, *u Evinom srcu rasla tuga, a u njoj se sve stislo i skrutilo*,²⁰⁸ dokazuje da je i Eva željela postati majkom. Njen melankolični osjećaj nastavlja se i na samom kraju romana, kao sugestivan govor o izostanku majčinstva, gdje se unutarnja karakterizacija ženskog lika dovodi u vezu s prirodnim pojavama. Naime, *gusti sumrak obavio ju još težom tugom, pjesma je vani odjekivala tako čeznutljivo i bolno, a tuga je sve više rasla u Evinom srcu i hvatala je, hvatala do suza*.²⁰⁹ Nije li stoga Eva ipak kažnjena?

Svakako, samim činom pokajanja protagoistkinje Eve započinje produblјivanje individualne karakterizacije lika, makar u okviru zadanog ideološkog sustava i u okviru tipa fatalne žene, ali u okviru autoričina kršćanskog ideologema.

²⁰⁴ Prema: Detoni Dujmić, D., *Ljepša polovica književnosti*, 1998., str. 307., cit.u.: Kuvač -Levačić, K., *Motivi ranih majčinskih praksa unutar konstrukcije književnih ideologema*, u: *Bosanskohercegovački slavistički kongres*, 2012., str. 330.

²⁰⁵ Prema: Košutić, S., *S naših njiva*, 1999., str. 364.

²⁰⁶ Prema: *ibid.*, str. 359.

²⁰⁷ Prema: *ibid.*, str. 360.

²⁰⁸ Prema: *ibid.*, str. 360.

²⁰⁹ Prema: *Ibid.*,str. 417.

5. Modernistička strategija oblikovanja ženskih likova u *Velikoj šutnji*

Modernistička strategija oblikovanja književnih ženskih likova nastoji upozoriti na dubinsku strukturu lika tematiziranjem njezinih dilema, frustracija ili želja.²¹⁰ Preko intimne razine književni lik predstavljen nam je u subjektivnoj poziciji s obzirom na širi socijalni i kulturni kontekst.²¹¹

U Aristotelovoj *Poetici* pojam lika sekundaran je, u potpunosti podređen pojmu radnje. Priča može postojati bez karaktera, kaže Aristotel, ali karakter bez priče ne može.²¹² Tek kasnije, *lik koji je sve do tada bio samo ime, nosilac radnje, dobio je psihološku čvrstoću, postao je individuum, osoba, ukratko, u potpunosti uspostavljeno biće. Lik je prestao biti podređen radnji i postao je utjelovljenje psihološke biti.*²¹³ Upravo takav ženski lik, individuum, donosi roman *Velika šutnja*. Štoviše, u njemu otkrivamo i pronalazimo ideju modernističkog individualiteta.²¹⁴ Tematski interes modernističkog romana zaokrenut je prema svijetu pojedinca, intimnoj analizi i tajnama duše, nasuprot neorealizmu i ruralnom društvenom mozaiku *S naših njiva*.²¹⁵ Autorica se ovdje u potpunosti okreće svijetu individuumu i njezinoj psihi, snagama svijesti i podsvijesti, ljudskoj unutrašnjosti.²¹⁶

U *Velikoj šutnji* pratimo tek dva glavna lika, oba bez imena. Ženski lik-pripovjedač, nazvan Ženom, vodi priču iskazujući stvari iz prvog lica, a uz nju je od početka do kraja jedan neznani Znanac. Znanac vodi glavnu riječ, ima uvid u stvarnost i jasan stav o životu i svemu, ali u mnogočemu ostaje neshvaćen, kako od likova u romanu, tako i od čitatelja. Premda se zove Znanac, njegov se identitet nikad ne otkriva. Čini se da bi mogao biti slika Boga, Isusa Krista, anđela ili je odraz savjesti. Tko god on bio, jasno je da vodi priču želeći otkriti stvarnost svijeta, pomoći upoznati ljude i pronaći životno svjetlo (posebno upečatljivo u *Ulici krizantemina lista*).

²¹⁰Prema: Sablić-Tomić, H., Ženski likovi s prijelaza stoljeća, u: *Dani hvarškoga kazališta. Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, 2001., str. 112.

²¹¹Prema: Lotman, J., *Struktura umjetničkog teksta*, 1976, cit.u: Biti, V., *Preobrazbe suvremene teorije pripovijedanja*, u: Biti, V., *Suvremena teorija pripovijedanja*, 1992., 11.

²¹²Prema: Barthes, R., *Uvod u strukturalnu analizu pripovjednih tekstova*, u: Vladimir Biti, *Suvremena teorija pripovijedanja*, 1992., str. 67.

²¹³Prema: *ibid.*, str. 64.

²¹⁴Prema: Zlatař, A., *Dnevnici: Intimni krajolik duše*, u: *Tekst, tijelo, trauma*, 2004., str. 53.

²¹⁵Prema: Lončarević, V., u: *Književnost i Hrvatski katolički pokret (1900.-1945.)*, 2005., str. 347.

²¹⁶Prema: Nemeć, K., *Povijest hrvatskog romana II*, 1998., str. 11.

On je neznanac jer ne znamo tko je, ali je Znanac, jer je svakome blizu.²¹⁷ Tijek radnje zasnovan je na kontrastnom obličju: Žena i Znanac putuju, prvo u jednu dvoranu gdje pod svjetlima i potom na pozornici promatraju uglavnom nesretne ljude koje pritišće zlo svijeta, a u drugom dijelu u šumi nalaze kuću u kojoj naziru sreću svijeta. Znanac pripovijeda ženi sudbinu svakog toga čovjeka, muškaraca i žena. Zlo i beznade s jedne su strane, a sreća i ljubav s druge strane. Nema osobitog zapleta, sve je prožeto jednim neobičnim ugođajem koji je istodobno i stvaran i nestvaran. Roman, pisan posebnim, mističnim i alegorijskim stilom,²¹⁸ koncipiran je od dva dijela. Kada je riječ o unutrašnjim dijelovima od kojih se sastoji, iščitavamo i svojevrsnu simboliku. U skladu s kršćanskom ideologijom kao temeljnim angažmanom, prvi dio romana podijeljen je na četrnaest poglavlja, što aludira na četrnaest postaja Križnoga puta, dok drugi, opsežniji dio, nije podijeljen na poglavlja. U kompozicijskom smislu modernističkim ga čini neujednačenost na formalnoj razini, ali i razvoj naracije, kulminacija radnje: od početnih tuga, padova, križeva i kušnji, preko *bregova* do sreće, pročišćenja, svjetla i istine (čime je postignuta ravnoteža i zadobiven smisao). Zato prvi dio romana označava svjetovno, nasuprot duhovnome u drugom dijelu. Autorica ujedno recepijentove misli upravlja na uskrsnuće, utoliko više što opisuje napor uspona, a potom radost zbog duhovnog preobraženja (na zagorskim bregima s procvatim breskvama).²¹⁹

Daljnju interesnu sferu istraživanja usmjerit ćemo prema sljedećim sastavnicama: izrazitom odmakom od devetnaestostoljetne tradicije i modernosti protagonistkinje *Velike šutnje*, individualnom profiliranju književnog lika kroz modernističko traganje za Bogom te utjecaju novooblikovanog modernističkog prostora na književni karakter ženskog lika. Unutar spomenutih modernističkih strategija usputno ćemo se dotaknuti modernističkog elementa lirizma, pretapanja objektne i subjektne pozicije, važnosti unutarnjeg monologa, a sve kako bismo konkretizirali specifičnosti modernističke karakterizacije lika *Velike šutnje* i tako odredili mjesto i(li) identitet protagonistkinje.

²¹⁷ Prema: Katanec, A., Priče koje diraju i uznemiruju, u: <http://www.pastoralmladih.hr/Fokus/Sto-citati-/Price-koje-diraju-i-uznemiruju.aspx>, 4. travnja 2016.

²¹⁸ Prema: Lice, S., Sida Košutić i njezino djelo, u: *Sida Košutić, Velika šutnja*, 2012., str. 318.

²¹⁹ Prema: Brezinščak -Bagola, B., Oslobođanje za darove srca: (esej o neobjavljenom romanu Side Košutić Velika šutnja), u: *Marulić*, 1996., str. 309.

5.1. Odmak od tradicije 19.st. i(li) modernost protagonistkinje

Bitna razlika između realističkog i modernističkog romana je u tome što realistički roman, vidjeli smo, karakterizira čvrsta fabula, psihološka analiza karaktera, nastojanje da se slijedi prirodni tijek zbivanja i da se karakteri i njihovi postupci tumače prije svega uzročno-posljedičnim odnosima²²⁰ između stvari i pojava (npr. majčinstvo i nasilje nad ženama u strogo patrijarhalnom društvenom uređenju prethodnog romana *S naših njiva*), te relativna pouzdanost pripovjedača. Moderni roman više pažnje poklanja unutrašnjem profiliranju lika, psihološkoj karakterizaciji, opisu određenih stanja ljudske svijesti i podsvijesti,²²¹ a prodor u dubinu najznačajnija je tematska stečevina romana hrvatske moderne.²²² Upravo u okrilju takvih poetoloških opredjeljenja izraženiji su inovatorski pokušaji Side Košutić u *Velikoj šutnji*: izbjegavanje stroge kronologije zbivanja, minimalizacija događanja, napuštanje institucije sveznajućeg nametljivog pripovjedača.²²³

*Recimo napokon: što se modernog romana tiče, on ostaje izvan domišljaja jasnog oblikovanja ženskog lika ili tipa: ideju o ženskoj prirodi kakvom se ona oblikovala u realističkom romanu, moderni roman napušta: u krajnje atomiziranom svijetu moderni roman čak i pomoću destrukcije same klasične forme naracije i tehnikom struje svijesti uklanja predodžbu o posebnoj «ženskoj psihologiji», uvjetujući nivelizaciju spolova. Lik modernog romana, junak modernog romana kao subjekt unutarnjeg monologa u biti je apstrakcija, praznina, bezdan i očaj. Mogu li se iz tog aspekta iznjedriti likovi i tipovi nove žene?²²⁴ pita se Božidar Petrač u članku *Lik žene u hrvatskoj književnosti*.*

Stoga ćemo u nastavku rada razmotriti u kojoj su mjeri ženski likovi Side Košutić modernistički oblikovani u *Velikoj šutnji*? Na koji način autorica upotrebljuje modernističke strategije? Stvara li književni lik nove žene, o kojoj Božidar Petrač piše?

²²⁰ Prema: Nemeč, K., *Povijest hrvatskog romana*, 1995., str. 147.

²²¹ Prema: Flaker, A., Umjetnička proza, u: Škreb, Z., Stamač, A., *Uvod u književnost*, 1998., str. 346.

²²² Prema: Nemeč, K., *Povijest hrvatskog romana II*, 1998., str. 12.

²²³ Prema: *ibid.*, str. 84.

²²⁴ Prema: Petrač, B., *Lik žene u hrvatskoj književnosti*, u: *Bogoslovska smotra*, 1991., str. 348.

Naime, u trenutku prelaska romana u fazu *struje svijesti* promijenjeno je i poimanje instance u okviru koje se ustrojavao pojam subjekta, čovjeka, individuuma, identiteta i sl.²²⁵ Stoga S. Košutić ideju individualnosti u *Velikoj šutnji* usmjerava prema „mirijadama atoma koji promiču sviješću.“²²⁶ Tako čak izostavlja ime, iako jedinog ženskog lika u romanu, kao posljednji biljeg identiteta. (Ono isto „Vlastito Ime“ spomenuto već ranije u uvodnom dijelu rada, a istaknuto kao nužna odrednica pripovjednog teksta). Ono u *Velikoj šutnji* postaje inicijalom, fiktivnim i arbitrarnim i tako prelazi u anonimnost egzistencije. Zato Barthes ističe: „Ono što je zastarjelo u današnjem romanu nije romanesknost, nego lik; ono što se više ne da napisati jest Vlastito Ime.“²²⁷

Poput tipičnog modernog romana, autorica lik protagonistkinje ovdje predstavlja isključivo unutarnjom karakterizacijom (za razliku od, sjetimo se, neizostavne izvanjske karakterizacije svakog pojedinog ženskog lika u trilogiji *S naših njiva*). Naime, protagonistkinja i Znanac glavni su akteri pripovjednog djela, a modernost protagonistkinje posebno je istaknuta njihovim dijalogom koji u cijelom romanu ima svrhovitu funkciju i važna je metoda modernističke karakterizacije.²²⁸ Upravo putem dijaloga otkrivamo unutarnje karakterne osobine protagonistkinje. Tako se često, posebno u prvom dijelu romana, protagonistkinja očituje kao sumnjičava i bojažljiva:

Kad smo se drugi put susreli, moj se Znanac sneveseli.

- *Tvoje mi lice kazuje da si umorna. To je zacijelo od nesnalažljivosti.*
- *Možda...Evo sada žalim što odlazi zima. Volim je i žalim za njom.*
- *(...) nikada ne žali za minulim. Što je bilo uistinu lijepo, ostalo je u tebi, a svaka doživljena ljepota priprava je za još savršeniju, koja tek dolazi.*²²⁹

Uloga Znanca pritom je ohrabrujuća, suosjećajna i smirujuća, posebno kada je riječ o gotovo pesimističkim osjećajima protagonistkinje:

- *Oh, sveta, sveta kišica! Užasno li pljušti. Tako krasno. (...)*
- *Zar ti ne bi bilo draže sunce?*

²²⁵Prema: Biti, V., *Pojmovnik suvremene književne teorije*, 1997., str. 292.

²²⁶ Prema: ibid., str. 293.

²²⁷ Prema: Barthes, R., *L'Empire des signes*, 1970., u: Biti, V., *Pojmovnik suvremene književne teorije*, 1997., str. 293.

²²⁸ Prema: Peleš, G., *Iščitanje značenja*, 1982., str. 21.

²²⁹ Prema: Košutić, S., *Velika šutnja*, 2012., str. 10.

- *Nikako! Ništa što grije ili prži. Samo kiša sa svojim svježinama i šumovima. (...) A nigdje nikoga. Samo ja.*
- *A ja?- tobože se začudi Znanac.- Zar ja nisam prisutan?*
- *Kao da i nisi. (...) Čini mi se da sam samo ja na svijetu.*²³⁰

Upečatljivo sjećanje protagonistkinje na djetinjstvo, u njoj ponajviše izaziva osjećaje nelagode i tjeskobnost:

*Sjećanja na djetinjstvo! Koje li slatkoće i koje li boli. Zašto je sve prošlo? Ne mogu se pomiriti s time. Zašto, zašto odlaze oni koje ljubimo? Zašto više nema onih jorgovana što su cvjetali uz stari zid? Bili su tako dobri. Uvijek su pjevali o proljeću...Zašto nema više onih sutona, modrih, koji uvečer taknu oči na san, a ujutro na buđenje nepoznata dana? Sutoni djetinjeg predanja. Bili su tako dobri. Zašto nema onih drvenih pragova, pozlaćenih i toplih od sunca? Pragovi kuća uvijek su me očaravali. Na njima su se igrala djeca i odmarale starice. Djeca su se osjećala sigurna kao nigdje na svojim izletima, bila su neustrašiva i velika pred nepoznatim zbivanjima napolju... Na drvenim pragovima zanijemilo je tisuću tajni. Oni su tako topli. Zašto nema više onih širokih dozivanja u prostranstvima polja i njiva? Nema ih. A ja se ne mogu pomiriti s time. Uzalud govoriš da je u meni ostalo sve što mi je doista bilo lijepo. Ne, nije ostalo! Samo sam ostala ja i moja bol.*²³¹

Upravo dijalogiziranjem, Znanac ju je poticao na razmišljanje o uzroku boli, te tako suočavao sa životom i samom sobom: *No kaži, kaži, zar bi je bilo, što misliš, da i dalje ne žive u tebi oni jorgovani, one kiše, sutoni, dozivanja, pozlaćeni pragovi... i svi oni likovi koje si ljubila? (...) Onda si znala da postojiš...Znala si po ljubavi... nalazimo se uvijek pred vrhovnim zakonom, koji se zove Ljubav.*²³²

Često regresivni put ženskog lika u bezimenost, u otežanu prepoznatljivost pa i ništavilo, sprječava Znanac u romanu.²³³ Pritom prepoznajemo danteovski motiv putovanja i Znanca kao

²³⁰ Prema: *ibid.*, str. 111.

²³¹ Prema: *ibid.*, str. 13.

²³² Prema: *ibid.*, str. 14.

²³³ Prema: Katanec, A., Priče koje diraju i uznemiruju, u: <http://www.pastoralmladih.hr/Fokus/Sto-citati-/Price-koje-diraju-i-uznemiruju.aspx>, 4. travnja 2016.

vodiča na (životnom) putovanju protagonistkinje *Velike šutnje*.²³⁴ Uz sjećanja na djetinjstvo (koja su uvijek djetinjte svježija i u kojima je preslika našega nepatvorenoga ja, ali koja ne vode izravno duhovnom napretku), potrebno je prije uspona oživjeti protagonistkinjina umrtvljena „krila“ (*Ne, ne mogu se radovati, ne mogu se odazvati. Mrtva su mi krila...*²³⁵), slobodu misli i maštanja. Potrebno je proći kroz katarzu, čistilište ili pročišćenje duše od tjelesnih sklonosti i strasti,²³⁶ kojoj Znanac pomaže. Stoga u romanu dolazi i do međusobnog pretapanja objektne i subjektne pozicije, kao izrazitog modernističkog obilježja. A pripovijedni tekst u kojemu se objekt i subjekt miješaju u istom liku, pripovijedni je tekst traženja samog sebe i vlastitog identiteta.²³⁷

Nadalje, kako bi uspostavila prisniji odnos prema zbivanjima i likovima, autorica odabire učestalu modernističku strategiju razvijanja radnje u prvom licu (*Ich-Form*). Naime, u modernom romanu prvo lice postaje sinonimom za kompleksno, tegobno i otuđeno, što uostalom proizlazi iz jedne tvrdnje Maxa Frischa: “Kako bi se otuđenost kao pojam i mogla prikazati apstraktno ako ne prvim licem jednine!”²³⁸

Posebno važnu ulogu u romanu dobiva unutarnji monolog, pripovjedna strategija koja povezuje govor lika i diskurs pripovjedača. K. Nemeć smatra ju posebno pogodnom za prikaz unutarnjeg svijeta književnog lika. Naime tako se stvara mogućnost prožimanja “sadašnjeg” vremena s “prošlim” vremenom pripovjedačeve retrospekcije, ali i uvođenja refleksija u romanu, iskazivanih monološki ili dijaloški.²³⁹ Kada autorica u vezi s postupcima lika unosi u tkivo pripovijedanja vlastite misli i osjećaje, objašnjavajući i dopunjujući tako pripovijedanje, možemo govoriti o naglašenoj lirskoj profiliranosti *Velike šutnje*: *Čujem laž gdje korača u svilenim haljinama. (...) Bože, koji ljiljane u polju odijevaš, povedi me...gdje proljeće nikada ne stari i tišine su bose još od svog rođenja.*²⁴⁰ D. Detoni-Dujmić uočava miješanje lirike s jakom notom

²³⁴ Prema zapažanju autorice: J. Alfirević.

²³⁵ Prema: Košutić, S., *Velika šutnja*, 2012., str. 11.

²³⁶ Prema: Brezinščak-Bagola, B., Oslobođanje za darove srca: (esej o neobjavljenom romanu Side Košutić *Velika šutnja*), u: *Marulić*, 1996., str. 311.

²³⁷ Barthes, R., Uvod u strukturalnu analizu pripovjednih tekstova, u: Biti, V., *Suvremena teorija pripovijedanja*, 1992., str. 66.

²³⁸ Prema: Stanzel, F., Pripovijedni tekst u prvom i pripovijedni tekst u trećem licu, u: Biti, V., *Suvremena teorija pripovijedanja*, 1992., str. 184.

²³⁹ Prema: Nemeć, K., *Povijest hrvatskog romana II*, 1998., str. 222.

²⁴⁰ Prema: Košutić, S., *Velika šutnja*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2012., str. 213.

misticizma i idealizma.²⁴¹ Fabula stoga ima drugorazrednu važnost i sasvim je podređena razradi karaktera ženskog lika. Pritom je povećana briga za psihološka stanja, ugođaje, poetizaciju ambijenta i analizu misaonog profila ženskog lika *Velike šutnje*. Lišen fabularne strogosti, napetosti i dinamike, roman gubi koherenciju i rasplinjuje se u snažno liriziranim opisima, „slikama“ i meditativnim partijama.²⁴² *Svatko je u pravu da govori u ime ljubavi, dok mu je na probuđenu licu još rosa iz njena svitanja.*²⁴³ Autorica je zabavljena unutrašnjošću svoje protagonistkinje, fiksacijama psihičkih stanja, dinamikom gibanja svijesti. U središtu je artikulacija nutrine ženskog lika, nijanse, nemiri i rafinirane notacije:

*Čim je Znanac zašutio, utihne i moja duša, koja je potkraj ionako već zebila u mraku mrtvila. Osjetim da mi se nad glavom nadvilo tako tužno nebo, da je i ono od same tuge postalo nepomično. To su već počeci bespuća, samo ih nije izbacilo na vidjelo bolno vrenje srca, već nemoć da se i dalje zanimam kakvi su to suludi zasipi ugušili moju čežnju...*²⁴⁴

Težište je *Velike šutnje* upravo na ženskom liku, reprodukciji svijesti i njezinim subjektivnim doživljajima zbog što boljeg otkrivanja unutarnjeg svijeta iste. Kako bi podrobnije približila intimni svijet protagonistkinje, autorica odabire ovu temu traganja za životnim smislom, promišljanja o sebi, pitanja o svijetu i njegovu smislu. A unutrašnja proživljavanja, podsvjesne reakcije i emocionalni svijet protagonistkinje, koji čine radnju romana, posebno su izraženi kao modernistička specifičnost.²⁴⁵

*Pođemo u šutnji. Niti je on pratio mene niti ja njega. Proljeće nas je pratilo oboje, pa i ne sâmo proljeće, nego tek njegovo prvo navještenje. Zato me obuzmu same slutnje, u kojima nema ništa određeno, a to je opet tako sretno: samo nadanje, samo vjerovanje, samo očekivanje. U sebi se stanem vraćati na ono što je rekao o sreći. Najviše me sapinjala ona misao da nam se sreća ne daje, jer je ne bismo mogli podnijeti.*²⁴⁶

²⁴¹Prema: Detoni-Dujmić, D., Solvejgina pjesma, Sida Košutić, u: *Ljepša polovica književnosti*, 1998., str. 329.

²⁴²Prema: Nemeć, K., *Povijest hrvatskog romana*, 1995., str. 216.

²⁴³Prema: Košutić, S., *Velika šutnja*, 2012., str. 185.

²⁴⁴Prema: *ibid.*, str. 88.

²⁴⁵Prema: Nemeć, K., *Povijest hrvatskog romana II*, 1998., str. 222.

²⁴⁶Prema: Košutić, S., *Velika šutnja*, 2012., str. 224.

Gubitak karaktera kao odlučnog čimbenika u razvijanju djela i kao agensa, značajan je za književnost ovoga razdoblja. Pa i kad karakter stavlja u središte svoje pažnje, autorica ga izolira, jer to nije više karakter u razvitku, tj. ne temelji se na razvijanju odnosa između jednoga i drugoga karaktera kao u realizmu.²⁴⁷ Vanjski opis također nije niti potreban i nije podređen stvaranju karaktera, već je karakterizacija protagonistkinje *Velike šutnje* usmjerena na izrazito unutarnje i duhovno. Pojedinačna obilježja karaktera ženskog lika sada su izdvojena, generalizirana i apstrahirana. Stoga Flakerovo promatranje protagonista književnog djela, kao Čovjeka (s velikim početnim slovom!),²⁴⁸ ovdje primjenjujemo u analizi Žene kao protagonistkinje koja u romanu zadobiva odrednicu modernističkog pojma.

U *Velikoj šutnji* i književnom liku Žene, protagonistkinje romana, S. Košutić je slikovito prikazala nemire modernog čovjeka. Neodgovoriva pitanja koja protagonistkinja *Velike šutnje* postavlja i neobični odgovori koje Znanac daje, pomalo ostavljaju uznemirujući efekt. Zbog zgusnutog projiciranja sadržaja, i jednako takvog oblikovanja likova, roman je zadobio i atribut alegorične priče nejasnih rubova.²⁴⁹ Kao takav, potpuno se uklapa u modernistički obrazac, ali se uvelike razlikuje od kronološki uređene realističke trilogije *S naših njiva*, čiji su karakteri socijalno-psihološki motivirani. Među protagonistkinjama realističkog romana stoji uzročno-posljedična veza, a oblikovane su uglavnom tipično, za razliku od protagonistkinje *Velike šutnje*. U romanu *S naših njiva* Sida Košutić ženu uglavnom prikazuje kao tipičnu devetnaestostoljetnu muškarčevu predodžbu. Utemeljenu, s jedne strane na poimanju žene kao vjerne družice i majke, s druge pak kao nevjerne ljubavnice, prevrtljiva i promjenljiva stvorenja: u tim predodžbama, tipično muškim, žena se pokazuje ili kao ideal ili kao grijeh. U *Velikoj šutnji* jasno je promijenjena predodžba o ženi. Lik žene pojavljuje se kao razvijeni individualitet koji u romanu traži i pronalazi prostor slobode za svoj nesputan i svestran razvoj.²⁵⁰

Uz modernistički književni lik, u teorijskom i književnopovijesnom smislu, tako vežemo pojmove disharmoničnog senzibiliteta, duhovnog konteksta klonuća i individualizam, bježanje od puke realnosti i pesimistička nagnuća, obraćanje unutrašnjem životu, isticanje osjećanosti, subjektivnosti i iracionalnog, traženje svega novog, što se stvaralački realizira kao novi

²⁴⁷Usp.: Flaker, A., Škreb, Z., *Stilovi i razdoblja*, 1964., str. 247.

²⁴⁸Prema: *ibid.*, str. 249.

²⁴⁹Usp.: Lice, S., Sida Košutić i njezino djelo, u: *Sida Košutić, Velika šutnja*, 2012., str. 318.

²⁵⁰Prema: Petrač, B., Lik žene u hrvatskoj književnosti, u: *Bogoslovska smotra*, 1991., str. 349.

modernistički senzibilitet. U cjelini, moderna znači nemir, traženje i prevrat u osjećajnosti i izrazu, objektivaciju i najavu novih stilskih putova i oblika, no više difuzno otvaranje nego sintezu.²⁵¹ Novooblikovana protagonistkinja *Velike šutnje* upravo se modernističkim senzibilitetom razlikuje od prethodnica. Načelo tipizacije kao opće estetičko načelo i teorija o tipičnosti, koju je realizam razvio,²⁵² pokazuju sve slabosti kada ih pokušamo primijeniti na nerealističku *Veliku šutnju*. Bez sumnje realističko je načelo stvaranja uvjerljivih karaktera. Realistička trilogija *S naših njiva* izgrađena je kao fabularna konstrukcija s uglavnom pravilnim sustavom i rasporedom karaktera, najčešće na njihovu paralelizmu ili opozicijama. Međutim, iako je psihološka analiza jedna od osnovnih značajki realizma, njeno osamostaljivanje znači već napuštanje realizma.²⁵³ Primjerice, u *Velikoj šutnji* psihološka analiza posve je samostalna jedinica i ključni element modernističkog oblikovanja protagonistkinje. Realistička proza *S naših njiva* razvija socijalo-motivirane karaktere ženskih likova, pa osim ljudi, stvari, prirode i prirodnih pojava nema ničeg drugog, nikakvih tajnih, zagonetnih snaga i nikakve metafizike. Nasuprot, u *Velikoj šutnji*, očituje se djelovanje duhovnih, podsvijesnih i metafizičkih snaga. Kao primjer ćemo u nastavku istražiti upravo dimenziju imaginarnog, modernistički novooblikovanog prostora koji se pojavljuje kao metafizički i metaforički, a djeluje na karakterizaciju ženskog lika.

5.2. *Bregovi*-novooblikovani modernistički prostori

Prostor je, uz vrijeme, zasigurno temeljna kategorija književne naracije, a odnos prema prostoru u književnom je tekstu različit. U ovom poglavlju istražiti ćemo modernističko poimanje prostora, koje je u *Velikoj šutnji* neodvojivo od promatranja karaktera ženskog lika. Štoviše, ima direktan utjecaj na karakterne osobine protagonistkinje. Propitivanje semantike egzila, i srodnih kategorija koje se u to polje upisuju (putovanje, lutanje, bijeg, izmještenost), iznimno je

²⁵¹ Prema: Škreb, Z., Živković, D., *Rečnik književnih termina*, 1985., str. 447.

²⁵² Prema: *ibid.*, str. 632.

²⁵³ Prema: *ibid.*, str. 632.

popularno u suvremenoj književnokritičkoj praksi,²⁵⁴ a u *Velikoj šutnji* je i tematski interes S. Košutić.

Na samom početku romana upoznati smo s prostorom imaginarnih *bregova*, koji metaforički označuju uspon protagonistkinje na putu pročišćenja duše i spoznaju ljudskog duha kao *beskonačnog Smisla*.²⁵⁵ Znanac, vidjevši njeno lice *umorno od nesnalazljivosti*²⁵⁶ poziva ju na *bregove: Ti dođi na moje bregove... Ponesi samo sjećanja na djetinjstvo... Pita li te tko kamo si se zaputila, reci: na berbu ljepota*.²⁵⁷ Protagonistkinja, duševno izobličena, „ranjena“, ona koja je izgubila dio vlastitog identiteta, nalazi se u očuđujućim prostorima svekolike neravnoteže, metonimijama iracionalnog i nesvjesnog,²⁵⁸ a *bregovi* se u tom smislu pojavljuju kao prostori oslobođenja. U tom smislu, neizostavna referentna točka u autora koji se bave (re)konceptualizacijama prostora jest tekst *O drugim prostorima*, odnosno predložak predavanja iz 1967. god. u kojem Foucault uspostavlja razliku između materijalnog, stvarnog prostora i iluzijskog, tj. nezbiljskog prostora, kojeg naziva utopijom.²⁵⁹ I *bregovi Velike šutnje* pomalo su utopijski, idealni prostori unutar kojih se pokušava pronaći smisao.

Lutanje kao neprestano prelaženje žanrovskih granica, kao kombiniranje pripovjednih tehnika, miješanje narativnih i stilskih modusa, ali i jezikā i diskurzā, predstavlja dinamičko načelo koje onemogućuje jednoznačnu žanrovsku klasifikaciju romana.²⁶⁰ Samim time i pozicija protagonistkinje je pozicija tipične modernističke izmještenosti kroz koju se, u prostornoj dimenziji *bregova*, (re)konstruira vlastiti raspršeni identitet, između ovdje i ondje, između prošlosti i sadašnjosti.²⁶¹ Štoviše, *bregovi* označuju statičnu i sigurnu točku prostora, nasuprot gibljive i nestalne prošlosti i budućnosti protagonistkinje. Stoga je i prikaz *bregova* nalik utopijskoj slici alegorijskog, obećanog i svetog proljeća:

Znaš li da će doskora breskve planuti na vrhuncima?

²⁵⁴ Prema: Ryznar, A., *Lutanja kroz imaginarno i diskurzivne strategije presvlačenja jednoga žanra*, u: <http://www.hrvatskiplus.org/article.php?id=788&naslov=lutanja-kroz-imaginarno-i-diskurzivne-strategije-presvlačenja-jednoga-zanra>, 6. travnja 2016.

²⁵⁵ Prema: Košutić, S., *Velika šutnja*, 2012., str. 11.

²⁵⁶ Prema: *ibid.*, str. 10.

²⁵⁷ Prema: *ibid.*, str. 10.

²⁵⁸ Prema: Detoni - Dujmić, D., *Lijepi prostori*, 2011., str. 15.

²⁵⁹ Prema: Brković, I., *Književni prostori u svjetlu prostornog obrata*, 2013., str. 117.

²⁶⁰ Prema: Ryznar, A., *Lutanja kroz imaginarno i diskurzivne strategije presvlačenja jednoga žanra*, u: <http://www.hrvatskiplus.org/article.php?id=788&naslov=lutanja-kroz-imaginarno-i-diskurzivne-strategije-presvlačenja-jednoga-zanra>, 6. travnja 2016.

²⁶¹ Prema: *ibid.*, 6. travnja 2016.

Takve svijeće užije sunce u proljeće.

Znaš li da će zatvoreni pupovi otvoriti slijepljene oči i pustiti mirisavu suzu?

Tada će vjetar na leđima pronijeti oblake, raščešljane pupove bijelih ruža.

Ovog ćeš proljeća, na gorućim bregovima, u mirisu pupova i pod raščešljanim ružama u zraku doživjeti-sebe.²⁶²

Protagonistkinja *Velike šutnje* na *bregovima* dobiva odgovore na važna životna pitanja o ljudskoj patnji, nepravdi u svijetu, o ratovima i siromaštvu, dobru i zlu; o vlastitim padovima, bolima i tugama; i najvažnije o samom smislu života. Pritom je putovanje na *bregove* iznimno plodan tematsko-motivacijski postupak za razvoj fabule, a osigurava i posrednu karakterizaciju ženskog lika u romanu kojoj putovanje znači svojevrsan simbolički proces spoznaje. Mobilnost lika u prostoru u uskoj je vezi s mobilnošću samog karaktera.²⁶³ Uz pomoć Znanca, kojeg karakterizira nevini i pomalo bajkoviti pogled na stvarnost, protagonistkinja jasno uočava simboliku *bregova* kao onih koji vode prema dobru, svjetlu i ljubavi. Metaforički označeni *bregovi* vode do najvećih životnih vrijednosti, a tako i do odgovora na prvotno pitanje o smislu života. Ako i ponovno posustane ili padne, pojavljuje se „niotkud“ Znanac koji ju neumorno dalje hrabri i redovito poziva na one *bregove* s početka romana: *Da. Čežnje su naša krila. Sreća je naša što nismo sretni. Tako možemo uzlijetati.²⁶⁴(...) Moraš se odmoriti. Čekaju te bregovi.²⁶⁵*

Romaneska svijest opsesivno je zaokupljena evokacijama, rekreiranjem prošlih događaja i impresija koji su važni u životu lika,²⁶⁶ pa sve više dolazi do izražaja ova nova prostorna shema, odnosno metaforika prostora. To povezujemo s Bachelardom, koji se općenito bavi prostorima. Prema njemu, mjesto interijerske samoće književnog lika, zatvoreni topos zaštićene intime, svojevrsno stanište nesvjesnoga u ulozi je „prvobitne školjke“.²⁶⁷ Ovdje to primjenjujemo na protagonistkinju *Velike šutnje* čije su jake karakterne indicije i integracijske sile uperene prema rasutim sjećanjima, mislima, uspomnama, snovima, dakle svojevrsnoj

²⁶² Prema: Košutić, S., *Velika šutnja*, 2012., str. 10.

²⁶³ Prema: Ryznar, A., *Lutanja kroz imaginarno i diskurzivne strategije presvlačenja jednoga žanra*, u: <http://www.hrvatskiplus.org/article.php?id=788&naslov=lutanja-kroz-imaginarno-i-diskurzivne-strategije-presvlačenja-jednoga-zanra>, 6. travnja 2016.

²⁶⁴ Prema: Košutić, S., *Velika šutnja*, 2012., str.74.

²⁶⁵ Prema: *ibid.*, str.78.

²⁶⁶ Prema: Nemeč, K., *Povijest hrvatskog romana II*, 1998., str. 222.

²⁶⁷ Prema: Bachelard, G., *Poetika prostora*, 2000., str. 28.

„zipki“ svoje prošlosti, sadašnjosti i budućnosti u „komprimiranom vremenu“.²⁶⁸ Zato što ju promatramo od početnih unutrašnjih nemira, tjeskoba, pesimističnih i tjeskobnih notacija, označiteljskom prostoru *bregova* pridajemo pribježišnu i smirujuću funkciju.²⁶⁹

Posebna simbolika metaforičnih prostornih *bregova* izražena je u epizodi susreta protagonistkinje s tajanstvenom ženom u Ulici krizantemina lista. Lijepoj ruci *nevidljive žene*²⁷⁰ Znanac se odmah duboko poklonio iskazavši poštovanje. Protagonistkinja ostaje pomalo zatečena, ali osjeti neobičnu srodnost s nepoznatom ženom. Potom saznaje da baš kao i ona, žena želi zaustaviti vrijeme kako bi trajno sačuvala ljepotu doživljaja. Spoznaje i da susret sa ženom nije posve slučajan, da je to sudbinski susret u kojem se duše susreću i prepoznaju, i da je ujedno priprava za vječnost:

*Ne bih znao reći što je toliko potresno kao susretanje sa samim sobom u drugima. To je radosna jeka nas samih, proširenje granica naše opstojnosti, što nam daje veću mogućnost da pođemo za svojim glasom. Crte našeg lica prestaju biti samo naše, u njih je ušla i duša drugih i stopila se s našom dušom u jedan veliki lijepi svijet. U takvim zbivanjima počinje život sklada, kad duša nije ni živa ni mrtva, nego vječna... u takvom osjećaju već je proključala sposobnost za jedno malo doživljavanje neba.*²⁷¹

Dakle, protagonistkinja ovdje dolazi do vrhunca spoznaje i pronalazi ono obećano proljeće *na gorućim bregovima, u mirisu pupova i pod raščešljanim ružama u zraku*.²⁷² Pritom odabrani književni prostor u *Velikoj šutnji* prema ženskom identitetu u fikciji pokazuje suradnički i učvršćujući odnos u postupku smirivanja i eliminiranja identitetnih smutnja lika.²⁷³ Na *bregovima* metaforičke obnove i pročišćenja protagonistkinja otkriva tajnu života i spoznaje kako je mudrost života, kao i mudrost one dojmive žene u Ulici krizantemina lista zacijelo nikla *u tajni sklopljenih ruku, u tajni trpljenja i u tajni borbe za održanje života, a sama duša ne zna*

²⁶⁸Prema: ibid., str. 32.

²⁶⁹Prema: Detoni-Dujmić, D., *Lijepi prostori*, 2011., str.8.

²⁷⁰Prema: Košutić, S., *Velika šutnja*, 2012., str. 143.

²⁷¹Ibid., str. 151.

²⁷²Ibid., str.124.

²⁷³Prema: Detoni-Dujmić, D., *Lijepi prostori*, 2011., str. 6.

*tim tajnama porijekla niti mari za njih. Njen život teče sa životom kako ga donose oluje, mećave, sunce i zvonjava zvona na dalekim bregovima.*²⁷⁴

Otkrivši jednostavnost djeteta u sebi, ženi Pjesnikinji se čini da ponovno sanja djetinjstvo, ali ovog puta oslobođena, da nema ničega iza nje, nikakve prošlosti, nego da je sve pred njom: *Naprotiv, duhovan čovjek, poveden glasom ljubavi na prekretnicu, odabire put uspona... jer je uspon uvijek cilj radi kojega mu je ljubav objavila svoj dolazak.(...) Izuzevši molitvu, još je samo ljubav ogledalo u kojem se vjerno odražava čovjek sa svim svojim vidljivim i nevidljivim istinama.*²⁷⁵ Takva, novooblikovana protagonistkinja *Velike šutnje* i dalje se uspinje na bregove, noseći sa sobom sjećanja na djetinjstvo. Jer, djetinja je duša simbol čistoće i neokaljanosti, njoj još jedino dugujemo vjeru u svrsishodnost postojanja.²⁷⁶ Zato, na prostoru *bregova*, duhovno oslobođena, preobraćena i preporođena, stade ponavljati riječ po riječ: *Sretna sam...kao dijete...koje ne zna...da ima zla... na svijetu.*²⁷⁷ Nastavlja putem koji jasno vodi prema dobru, prema svjetlu i ljubavi koje pokazuje i otvara prostor Vječnosti.²⁷⁸

Sada jasno uočavamo kako S. Košutić „iz onoga skućenog vanjskog“ u romanu *S naših njiva*, prelazi „u beskrajno unutrašnje“²⁷⁹ u *Velikoj šutnji*. Konkretni prostor ravnice Velikog sela, zamijenjen je imaginarnim prostorima ljudskoga duha. Konkretno i racionalno je suprotstavljeno onostranom i iracionalnom. Tako se smještanjem protagonistica u tekstem oblikovani prostor ocrtavaju određene osobine njihovog identiteta. Promatramo ih od usidrenosti ženskih likova unutar empirijskih predvidljivih prostornih granica, zemlje u romanu *S naših njiva*, do premještenosti na nadiskustvena područja nezbiljskoga pa i virtualnoga u *Velikoj šutnji*.²⁸⁰

Konkretni, čvrsti nacionalni prostor *S naših njiva*, uglavnom tipske karaktere ženskih likova (s primjesama individualnog), približuje kolektivnom društvenom identitetu. Jedina protagonistkinja *Velike šutnje*, u cijelom romanu upitana nad životom i samom sobom, prostorno zalazi u metaforičke svjetove *bregova*, koji označavaju onostrano i duhovno, a priskrbuju joj

²⁷⁴Prema: Košutić, S., *Velika šutnja*, 2012., str. 280.

²⁷⁵Prema: ibid., str. 186.

²⁷⁶Prema: Hekman, J., Sida Košutić, u: *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, 1984., str. 13.

²⁷⁷Prema: Košutić, S., *Velika šutnja*, 2012., str. 281.

²⁷⁸ Prema: Katanec, A., Priče koje diraju i uznemiruju, u: <http://www.pastoralmladih.hr/Fokus/Sto-citati-/Price-koje-diraju-i-uznemiruju.aspx>, 4. travnja 2016.

²⁷⁹Prema: Dujčić, L., *Ženskom stranom hrvatske književnosti*, 2011., str.51.

²⁸⁰Prema: Detoni - Dujmić, D., *Lijepi prostori*, 2011., str. 6.

izraziti modernistički individualni karakter. Prostor *bregova* funkcionira kao označiteljski prostor duhovnog odrastanja ili sazrijevanja protagonistkinje na duboko spoznajno-misaonoj razini. Duhovni rast kroz stupnjeve uzdignuća, individualne slobode i spoznaje duha, podrazumijevaju i dinamičnost protagonistkinje *Velike šutnje*, posebno kada je riječ o unutrašnjim nemirima, za razliku od statičnosti protagonistkinja *S naših njiva*.

Ipak, jasno izraženom kršćanskom ideologijom, autorica S. Košutić sve protagonistkinje svojih romana usmjerava prema individualnom razvitku. A kršćanske konotacije u *Velikoj šutnji*, ili njihova sveprisutnost (u alegorijskom ključu iščitavanja romana), navode na potrebu istraživanja tematike traganja za Bogom (kao posebnog odjeljka i) u smislu izrazitog modernističkog elementa.

5.3. Individualno profiliranje književnog lika kroz modernističko traganje za Bogom

Moderna naglašava estetski smisao literarnog djela te razvijanje novih stilskih postupaka u izricanjima osjećaja. U prvi plan izranjaju motivi individualnih psihičkih osjećaja koji upravljaju putove sudbine. Čovjek moderne je usamljena, slobodna, znatiželjna, ali i pomalo religiozno-skeptična osoba. Stoga se kod književnih likova razvija metafizička osamljenost i gubitak vjere. Međutim ljepota shvaćena kao ideal, tadašnje estetičke svijesti i svih europskih umjetničkih pokreta,²⁸¹ kod S. Košutić ne zauzima mjesto Boga. S. Košutić u *Velikoj šutnji*, varijacijama svijesti i podsvijesti, raspravlja o religioznom nadahnuću i potrazi za Bogom. Kao književnica kršćanske projekcije, u poetskom izričaju proniknula je u religioznu stvarnost protagonistkinje iskreno i spontano. Temeljno pitanje je pritom pitanje modernog određenja identiteta. Istražit ćemo u kojoj je mjeri i na koji način modernističko traganje protagonistkinje *Velike šutnje* za Bogom utjecalo na oblikovanje njenog individualnog karaktera. A kako je zaista riječ o velikoj modernističkoj temi hrvatske književnosti, dokazuju i drugi hrvatski modernisti tragaoci za Bogom. Oko časopisa *Luč* (1905.- 1942.) okupljeni su, osim S. Košutić, Đuro Sudeta,

²⁸¹ Prema: Dragun, S., Hrvatsko religiozno pjesništvo 20. stoljeća, u: <http://www.prudencija.hr/index.php/knjizevnost/32-hrvatsko-religiozno-pjesnitvo-20-st>, 7. travnja 2016.

Ilija Jakovljević, Ivo Lendić, Jeronim Korner, Antun Bonifačić, Sarafin Mičić, Vinko Nikolić i dr. Toj poetici pristupaju i Izidor Poljak, te Milan Pavletić, a svakako najzanimljiviji religiozni, kristocentrični pjesnik 20. stoljeća je Nikola Šop. Nadalje, Rajmund Kupareo, s. Marija od Presvetog Srca (Anka Petričević), Nikola Milićević,²⁸² pa i Tin Ujević, čiju religioznost D. Šimundža u *Bog u djelima hrvatskih pisaca*, naziva najizazovnijom i najdubljom vrstom religioznosti.²⁸³

Put protagonistkinje S. Košutić u *Velikoj šutnji* je put izrazitog bogotraženja. U unutarnjim monolozima posebno, kao važnoj metodi modernističke karakterizacije lika, gdje uspostavlja najintimniji odnos s Bogom, traži ravnotežu i povratak izvoru ljubavi kao Istini za kojom čitavo vrijeme traga:

*Iz ponora duboka poniženja žena je upravila pogled prema liku žene- čovjeka zamišljena u božanskom stvaranju. U tom sagledavanju ona jasno čuje zao smijeh onih koji su izigravanjem žene- čovjeka uistinu izigrali čovjeka uopće te su na lažnim duhovnim temeljima gradili društvo koje im tone. Sami odbjegli od božanskog poziva čovjeka, oduzimaju ga i ženi, te njen prirodni poziv stavljaju u red njenih jedinih i najviših vrijednosti. Tako su je uistinu izjednačili s nijemim stvorovima u prirodi te joj zatvorili put u nebo.*²⁸⁴

Žena vlastitu samoću nastoji prevladati putem osjetilnosti koja ima tu posredničku ulogu komunikacije s nedohvatljivim Božjim svijetom. Pritom se izražava metajezikom, asocirajući na dobro poznatog Znanca: *Pojavljuje se ubošтво ljudske naravi, koja ni pred likovima svetica nije uspjela sebe pročistiti saznanjem da je samo jedan i isti poziv zapisan u zvijezdama za sve ljude, bez razlike na spol. Pod meteorskim svjetlom takva saznanja mrvi se svaki prirodni poziv...*²⁸⁵

Autorica veliča mistično jedinstvo duše s Bogom²⁸⁶ i u potpunosti je dosljedna kršćanskoj ideji koju provodi u cijelom romanu. Ljubav je temeljni princip njezinih

²⁸² Prema: Dragun, S., Hrvatsko religiozno pjesništvo 20. stoljeća, u:

<http://www.prudencija.hr/index.php/knjizevnost/32-hrvatsko-religiozno-pjesnistvo-20-st>, 19. travnja 2016.

²⁸³ Prema: Žigo, L., Misli u misteriju riječi, u:

<http://www.matica.hr/vijenac/286/Misli%20u%20misteriju%20rije%C4%8Di/>, 19. travnja 2016.

²⁸⁴ Prema: Košutić, S., *Velika šutnja*, 2012., str. 182.

²⁸⁵ Prema: ibid., str. 183.

²⁸⁶ Prema: Brezinščak-Bagola, B., Oslobođanje za darove srca: (esej o neobjavljenom romanu Side Košutić *Velika šutnja*), u: *Marulić*, 1996., str. 310.

razmišljanja. Tu ljubav najviše vidi u Znancu, ukoliko ga shvatimo kao Krista, koji je sama utjelovljena ljubav. Roman je tako samo jedan način izraza borbe pojedinca sa svijetom, a karakter u romanu svojevrsan je aspekt s kojeg takva borba može biti shvaćena i tumačena na način koji svaka epoha, svaki tip čovjeka i svaki pojedinac napose određuju u okviru onoga što uopće mogu shvatiti i razumjeti.²⁸⁷ Zato napominje:

*U novom vijeku oslobođena Čovjeka treba da se izvrši jedan beščutan ukop jazz-čovjeka, koji je varao svijet lažući mu u muzici, u poeziji, u slikarstvu, u nauci i u društvenom odnosu. S njime će nestati i izobličene jazz- žene, bezlične stvari, koja se zastidjela sebe te svu bijedu svoje bezličnosti stjerala pod taloge boja, noseći uvijek uza se skriven nož za umorstvo začetog djeteta.*²⁸⁸

Pritom ističemo neizostavni naglašeni patos autorice za potlačeno žensko i njezinu emancipaciju kroz kršćansku vrlinu. Moderna protagonistkinja *Velike šutnje*, ona je koja naprosto traga za životom i životnim smislom, i čije su misli u potpunosti usmjerene (pa i podređene) otkrivanju vlastitog *Ja*. To *Ja* odnosi se na definiranje (su)odnosa čovjeka i Boga. To *Ja* egzistencijalno je pitanje i egzistencijalna je utvrda. Jedino otkrićem Boga kao Smisla i Istine, *Ja* ima smisla. Protagonistkinja, moralno i moderno osviještena, individualka s potrebom izgradnje i oblikovanja vlastitog izdvojenog svijeta, „berući“ *...ljepote s prosunčanom vedrinom djetinjje vjere, preko ljepota bolnih i stravičnih do ljepota mirnih, u koje su vjekovi unijeli toliko čvrstoće da nas te ljepote poništavaju svojim nehajem,*²⁸⁹ otkriva Istinu. U velikoj potrazi za smislom, u Bogu otkriva najuzvišeniju životnu i duhovnu dimenziju (ljubavi): *Jer, čovjek i nije drugo nego ono što je njegova ljubav. Upravo je takav.*²⁹⁰

Posebnost romana *Velike šutnje* je u tome što se u karakterizaciji ženskih likova dogodio pomak. Sada prepoznajemo novooblikovani modernistički književni lik, ženu kao potpuno samosvojnu individualku (ovisnu jedino o Bogu). Protagonistkinja pronalazi sebe u ljubavi prema Bogu, kao vrhovnom idealu, spoznajući kako je *ljepota najsavršeniji govor života,*²⁹¹ (...)

²⁸⁷Prema: Solar, M., *Ideja i priča*, 1980., str. 140.

²⁸⁸Košutić, S., *Velika šutnja*, 2012., str. 120.

²⁸⁹ Prema: Brezinščak- Bagola, B., Oslobađanje za darove srca: (esej o neobjavljenom romanu Side Košutić *Velika šutnja*), u: *Marulić*, 1996., str. 310.

²⁹⁰ Prema: Košutić, S., *Velika šutnja*, 2012., str. 186.

²⁹¹ *Ibid.*, str. 91.

vječno proljeće božanske misli.²⁹²(...) Takav je poljubac Neba, o kojem je Znanac rekao da je sazdan od svjetla božanske misli: poljubac ni topao ni hladan, nego svemoćan, kao što duša nije ni živa ni mrtva, nego vječna.²⁹³ A za takav susret potrebna je duhovna srodnost²⁹⁴ s Bogom koji se može naslutiti u liku Znanca.

Prilikom čitavog putovanja kroz *Veliku šutnju* konstruiran je samo jedan svijet: njezina Znanca i nje: *To je tako divno! Duša nije sama.*²⁹⁵ Od početnog lutanja protagonistkinju je odvrćala upravo vjera u Znanca, tj. Boga. A to je ujedno značilo, potrebnu i ostvarenu, potpunu slobodu ljubavi, povjerenja i pouzdanja u Znanca na kraju romana. Jer, kako u svom bogotraženju protagonistkinja zaključuje:

*... obično je opasno predati se bilo kome toliko da o njemu ovisi naša sreća. Mora da to bude nešto veće od čovjeka, a nikad jednako njemu ili niže od njega, kamo će upraviti vjeru i crpsti snage za svoje održanje. Tu se zaustavljaju svi bregovi (i bjegovi), duša ima u čemu da se smiri.*²⁹⁶

Spoznaje kako je važno nikada se ne odijeliti od izvora ljubavi, tj. Boga, te uvijek biti i ostati ona djevojčica (s početka romana), biti *dijete, ali ne plačem, koji je nemoć, nego vjerom, koja je snaga.*²⁹⁷ U skladu s istaknutim kršćanskim svjetonazorom, u konačnici ostaje jedno novo iskustvo mira, nade, sreće, a povrh svega šutnje. Autorica se ovdje naizgled udaljuje od pukog naslijedovanja modernističkog obrasca. Naime, odabire šutnju koja nije modernistički element, ali se zato posve logično i opravdano uklapa u kršćanstvo kao autoričin ideologem. S obzirom da nije riječ o tipičnoj šutnji (kakvu poznaju izrazito tipski realistički likovi, npr. Jela), kod protagonistinje *Velike šutnje* šutnju doživljavamo metaforično. A njeno najbolje objašnjenje bismo mogli protumačiti oksimoronom „rječite tišine“, koja onda, i ako je šutnja, govori itekako modernistički i glasno. Ostaju šutnja i nada da nakon patnje dolazi mir. A Znanac joj ostavlja Golgotsku Suzu, kao zalog i obećanje, kao nadu da duša nikada neće biti sama. Golgotska Suza simbolički pročišćuje, suosjeća i spašava, a patnju upravlja spasenju i vječnosti.

²⁹² Ibid., str. 135.

²⁹³ Ibid., str. 137.

²⁹⁴ Ibid., str. 186.

²⁹⁵ Ibid., str. 20.

²⁹⁶ Ibid., str. 249.

²⁹⁷ Ibid., str. 293.

Međutim, protagonistkinja Side Košutić u *Velikoj šutnji* uvelike se razlikuje od likova književne moderne izrasle iz atmosfere ničeanskog „prevrednovanja svih vrijednosti“, posebno kada je riječ o poimanju individualizma.²⁹⁸ Autoričina *Velika šutnja* intonirana je posve modernistički utoliko što slijedi freudovsko načelo istraživanja nedostupnih, tajnovitih, ljudskom umu nepristupačnih unutarnjih čovjekovih inteziteta, te psihička čovjekova stanja na rubu realnog i irealnog, sna i jave kao središnju literarnu temu razdoblja moderne.²⁹⁹ Ipak, Sidina protagonistkinja nije zahvaćena „olujnim duhom“ novoga doba³⁰⁰, modernizmom zadojenim duhom pobune, „slobodnog mišljenja“ i „slobodnog morala“ koji je snažno zahvatio europski naraštaj *fin de siecle*³⁰¹ (kada se moderni čovjek zatvara u svoju samodovoljnost, u poziciju metafizičke osamljenosti, u otuđenost od Boga, a kršćanske vrijednosti, ideje i ideali gurnuti su u stranu). Sebi dostatan čovjek (novoga doba) i umjetnost odjeljuje od njezina transcendentna izvorišta, pa i ona egzistira kao *l'art pour l'art*, sama radi sebe.

Nasuprot, posebnost ženskih likova u romanima Side Košutić je individualnost i(li) identitet protagonistkinja koje su redovito okupljene oko kršćanskog aspekta duhovnosti kao postupka (samo)realiziranja i oblikovanja karaktera istih. Tradicionalni Bog prisutan je obično u literaturi ruralnih tema. A kod S. Košutić je prisutan u trilogiji *S naših njiva*, gdje neizvjesnu sudbinu seljaka stavlja na razmeđe Neba i Zemlje, na tvrdu zemlju i pod milost Stvoritelja. U metafizičkim sumnjama i nemirima moderne književnosti Bog je temeljno pitanje i opredjeljenje i protagonistkinje romana *Velike šutnje*. Prikazan je kao nedefinirano Prajedno, koje se dohvaća mističnom ekstazom, jer tako oslobađa umjetničko oruđe spoznaje: slutnju, primisao, snoviđenje, sve one sastojke duha koji se slobodno zapleću i raspleću u intuitivnom obuhvaćanju Svega.³⁰²

Lice žene *Velike šutnje* jasno je okrenuto Bogu. Bog je Istina za kojom u svojim unutrašnjim putovanjima (duha) ona traga. Naime, nije pasivna, ne šuti i nije pokorna. Okarakterizirana je kao protagonistkinja koja se ovdje buni, promišlja o sebi i svijetu i zato je njena karakterizacija dinamična i razvojna. Protagonistkinja *Velike šutnje* je književni lik individualnog tipa koji se samorealizira u dubinskoj strukturi, te se intimnim zgusnućem

²⁹⁸ Prema: Lončarević, V., u: *Književnost i Hrvatski katolički pokret (1900.- 1945.)*, 2005., str. 51.

²⁹⁹ Prema: Šicel, M., *Povijest hrvatske književnosti*, 2005., str. 7.

³⁰⁰ Prema: Jukić, J., Idejna i kulturološka strujanja u javnom životu hrvatskoga naroda u razdoblju od 1918. do 1941., 2001., str. 8-9., cit.u: Lončarević, V., *Književnost i Hrvatski katolički pokret (1900.- 1945.)*, 2005., str. 51.

³⁰¹ Prema: Lončarević, V., u: *Književnost i Hrvatski katolički pokret (1900.- 1945.)*, 2005., str. 51.

³⁰² Prema: Žigo, L., Misli u misteriju riječi, u:

<http://www.matica.hr/vijenac/286/Misli%20u%20misteriju%20rije%C4%8Di/>, 7. travnja 2016.

projicira kao različita, što podrazumijeva njenu izrazitu individualnu razliku.³⁰³ Individualnost podrazumijeva i protagonistkinju kao aktivnu, onu koja se buni na situaciju u društvu (posebno kada je riječ o nasilju nad ženama), koja traga za novim i propitkuje. Unutar teme traganja za Bogom, Žena zadobiva epitet “aktivnog modernističkog tragača”. Kada pratimo razvoj ličnosti novooblikovane protagonistkinje, i njene promjene, od početne razine do napretka i sazrijevanja, pri čemu je naglasak na unutarnjem, duhovnom i intelektualnom, govorimo o produktima individualizma i modernističke karakterizacije lika.

³⁰³ Prema: Sablić-Tomić, H., Ženski likovi s prijelaza stoljeća, u: *Dani hvarškoga kazališta. Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, 2001., str. 120.

6. Tematsko- motivska karakterizacija ženskih likova u romanima Side Košutić

Prema Tatarinu, dvadesetih godina prošloga stoljeća pojavljuje se sve više romana u kojima se preispituju i postavljaju pitanja o razlikama između žene i muškarca, o socijalnom položaju žena u tzv. patrijarhalnom društvu. Pojava takvih tema i motiva svakako se može smatrati odrazom aktualnoga vremena.³⁰⁴

Često se majčinstvo opisuje kao najveći oblik sreće u životu jedne žene, kao njeno krajnje ispunjenje. Kako i navodi Badinter, djeca su do 19. stoljeća bila prirodna posljedica braka te je svaka žena sposobna za rađanje imala djecu ne postavljajući previše pitanja. Badinter iznosi kako postaje „prirodnim“ da će svaka „normalna“ žena htjeti djecu te da je ta želja univerzalna.³⁰⁵ Prikaz majčinstva kao najvećeg oblika sreće odrazio se i u književnom svijetu Side Košutić.

U nastavku ćemo analizirati zastupljene sastavnice koje se najšire razvijaju u predmetnom korpusu romana trilogije *S naših njiva*. Ta socijalna proza ima tendenciju analitičkog prodora u individualnu junakovu ličnost s istaknutim etičkim usmjerenjem otkrivanja smisla čovjekove osobne sudbine.³⁰⁶ Baš poput Božića u *Kurlanima*, Košutićka „selo otkriva u živim bićima. Priroda i pejzaž personificirani su u njima.“³⁰⁷ Stoga je kolektiv kao glavni junak zapravo okupljen oko tipičnih ženskih likova u romanu,³⁰⁸ a koristeći se suvremenom tehnikom, autorica traži događaje u samim likovima i njihovim proživljavanjima.³⁰⁹ Na taj način sve više prodire u bitna, sudbinska čovjekova pitanja, koja bi se mogla svesti na problem odnosa pojedinca i kolektiva, s mogućnošću da je jedino rješenje budućnosti i opstanka u cjelini, u kolektivu kao sprezi moralno jakih pojedinaca.³¹⁰ Individualna snaga svih ženskih likova ostvarena je u njihovom kolektivnom djelovanju.

³⁰⁴Prema: Tatarin, M., Što žene žele ili ponešto o feminizmu dvadesetih godina prošlog stoljeća, u: *Dani Hrvatskog kazališta. Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, 2004., str. 107.

³⁰⁵Prema: Badinter, E., *Sukob: Kako ideal suvremenog majčinstva ugrožava ženu*, 2013., str. 15.

³⁰⁶Prema: Šicel, M., *Hrvatska književnost 19. i 20. stoljeća*, 1997., str. 207.

³⁰⁷Prema: *ibid.*, str. 210.

³⁰⁸Prema: *ibid.*, str. 176.

³⁰⁹Prema: *ibid.*, str. 208.

³¹⁰Prema: *ibid.*, str. 207.

Naime, glavna pozornost usmjerena je na dvije obitelji: Gušićevu i Borekovu i s obzirom na njih, sudbine isprepletene posebno oko lika Jele Borekove i njezine kćeri Bete. Tu je i Katica Gušić koja je po mnogočemu i negativniji lik od Eve, a odražava klasičnu sudbinu seoske žene bez ljubavi, uz nasilnog muža i sina, kao žrtvu patrijarhata. Evu promatramo kao „nesvrstanu“, onu koja ne pripada ni jednoj ni drugoj obitelji. S njima se romaneskna panorama spontano širi na dnevni život, navike i običaje, tako da su u radnju utkani različiti položaji i shvaćanja, osobnosti sličnih ili suprotnih duhovnih i duševnih mana i vrlina (bogatstvo i siromaštvo, zdravlje i bolest, plemenitost i sebičnost, blagost i drskost, zavidnost i ljubomora, nemoćnost i maloumnost).³¹¹ Svi ženski likovi svojim radom i životom praktično su okarakterizirani,³¹² a u siromašnoj i zaostaloj sredini, oni su koji uglavnom snose krivnju. Ono što u romanima dominira, a ženske likove određuje, osim spomenute zemlje kao prostora ostvarivanja, njihova je majčinska uloga kao i tijelo izloženo nasilju u patrijarhalnom društvenom uređenju. Zato ćemo analizirati majčinstvo, tu ključnu, neiscrpu i uvijek aktualnu temu hrvatske književnosti i s njome povezan motiv tjelesnosti ženskih likova koji svoj ostvaraj nalazi i u modernističkoj *Velikoj šutnji*.

Nadalje, postavljanje problematike majčinstva i autonomije ženskog tijela u središte analize može se nazvati „novom paradigmom“ u proučavanju književnosti. Majčinstvo se analizira kao institucija i kao iskustvo.³¹³ Naša pažnja pritom je usmjerena na kategoriju majčinstva kao socijalnog konstrukta koji se definira kao sadržaj pojedinceve slike o sebi, pozitivne i negativne, a koja proizlazi iz njezine pripadnosti različitim društvenim skupinama.³¹⁴ Prema Cristini Mazzoni spolna različitost mora se elaborirati s poštovanjem i prema onim područjima u kojima

³¹¹Pritom su najizraženiji muški poroci: piće i svađe, nasilje nad ženama i djecom, dapače majkom i sestrom, seksualna raskalašenost i neutaživa glad za zemljom, koja je rađala mnoge sukobe među najbližom rodbinom, dok je kod žena najupitnije njihovo međusobno ogovaranje i borba za socijalno preživljavanje, netrepeljivost pri osvajanju mladića za bračnog druga i seksualna zavodljivost. Prema: Šimundža, D., Stvarnost i poučnost u trilogiji S naših njiva Side Košutić, u: *Komparativna povijest hrvatske književnosti*, 2005., str. 240.

³¹²Prema: Šimundža, D., Stvarnost i poučnost u trilogiji S naših njiva Side Košutić, u: *Komparativna povijest hrvatske književnosti*, 2005., str. 241.

³¹³Prema: Kuvač-Levačić, K., Motivi ranih majčinskih praksa unutar konstrukcije književnih ideologema, u: *Bosanskohercegovački slavistički kongres, Zbornik radova*, 2012., str. 322.

³¹⁴Prema: Walker, C., Conceptualising motherhood in twentieth century South Africa, *Journal of Southern African Studies*, 1995, str. 417., cit. u: Tomljenović, A., Majčinski identitet, u: *Treća*, 2005., str. 446.

su žene tradicionalno udomaćene, a to su majčinstvo i žensko tijelo, jednako kao jezik i subjektivnost.³¹⁵

6.1. Majčinstvo

Pojam majčinstva i lik majke prati ljudsko i književno stvaralaštvo od najranijih vremena do danas. Također, dvije sržne teme stalno prate i hrvatsku književnost, pa gotovo nema razdoblja u kojemu bi one bile zapostavljene ili mimoidene. Riječ je o tematskom sklopu majčinstva, dakle, žene kao majke i temi Majke Božje, Djevice Marije, Isusove majke.³¹⁶ Unutar prvog tematskog sklopa promatramo kategoriju majčinstva kao neodvojivog dijela socijalnog identiteta. Pritom tema Majke Božje nikada nije sasvim isključena. Još i više, obje teme se nadopunjuju, jer je riječ o cikličkom krugu i vraćanju Majci Božjoj kao uzoru, temelju i idealu svake (druge) majke. Kod autorice S. Košutić to je gotovo beziznimno i možemo uzeti kao pravilo što, međutim, nije tipična značajka dvadesetstoljetne književnosti i ostalih književnika moderne.

Lik Jele Borekove, lik je žene majke, supruge, žene čuvarice ljudskog bića. Upravo u njezin lik utkana je moralna snaga žene, njezina duhovna snaga ujedinjena sa sviješću o posebnom poslanju (povjerenju Boga u ženu kada joj na posebni način povjerava ljudsko biće, život-čovjeka).³¹⁷ Lik majke Košutićka oblikuje tako da joj omogućuje izražavanje univerzalnih istina. Štoviše, majka postaje opsesivni motiv u njezinu stvaralaštvu, apsolutna i referentna točka oko koje se sve okuplja. Ista je to ona „univerzalna“ majka o kojoj Sida Košutić u predgovoru antologije *Hrvatska majka u pjesmi* (Zagreb, 1941.) piše: „Ta velika Mati! Pristupivši prvi put kolijevci, ona je skinula raskošno ženstvo, skrušila se svetački i zavjetovala nijemo, da će svoju ljepotu, svoje zdravlje, pa makar i sam život, ako ustreba, žrtvovati. To najplemenitije čovječstvo, što se žrtveno kida od bića majke, ostavlja za sobom svetu sjenu Božje prisutnosti.“³¹⁸ Zaključuje

³¹⁵Prema: Mazzoni, C., *Maternal Impressions: Pregnancy and Childbirth in Literature and Theory*, 2002., str. 4., cit.u: Kuvač-Levačić, K., *Motivi ranih majčinskih praksa unutar konstrukcije književnih ideologema*, u: *Bosanskohercegovački slavistički kongres, Zbornik radova*, 2012., str. 323.

³¹⁶Prema: Petrač, B., *Lik žene u hrvatskoj književnosti*, u: *Bogoslovska smotra*, 1991., str. 349.

³¹⁷Prema: *ibid.*, str. 350

³¹⁸Prema: Košutić, S., Nikolić, V., *Hrvatska majka u pjesmi*, 1941., str. 6.

kako je materinstvo vrednota s onoga svijeta, samostalna i neovisna; kako se finoća ljubavi i smisao žrtve ne mogu naučiti; kako život ima svoje nepisane zakone, kao i zvjezdani svjetovi, a žena je nosilac i stvaralac najveće životne vrjednote.³¹⁹ Lik majke pritom se uklapa u patrijarhalnu matricu žene, koju odlikuje ljepota i čistoća duše, blagost i pokornost. Ona i ne pokušava pribaviti drugačiju identitetsku poziciju osim one koju joj nameće tradicija, a to je da se uda i bude dobra supruga i majka.³²⁰

Kodifikacija pak majke, barem kada je o književnosti riječ, osobito o pjesništvu seže još u srednjovjekovnu i renesansnu književnost, a vezuje se uz Majku Božju i to je fiksiranje njezine funkcije odigralo najvažniju ulogu koja se s vremenom samo dodatno učvršćivala. Tako Valnea Delbianco navodi da je najomiljeniji lik brojnih srednjovjekovnih tekstova hrvatske književnosti Blažena Djevica Marija ili Majka Božja. O Mariji, simbolu nježnog materinstva, pjevalo se kao majci Kristovoj, odvjetnici i zaštitnici ljudi pred Bogom.³²¹ Primjer vrsne žene u Bibliji je Blažena Djevica Marija³²² te je njen lik trebao ženama poslužiti kao savršen primjer.³²³

Arhetip majke i supruge, koja nasljeđuje marijanski model, ovjerava se upravo u spomenutoj Jeli. Naime, uopće se ne dovodi u pitanje postojanje stavova i mišljenja žene već je ukazano kako ona vlastite želje (ako ih je i imala) ne realizira. Tako je tjelesnost (ali i duhovnost) žene-majke podređena socijalnom i obiteljskom životu. Kako ističe Dubravka Oraić-Tolić ona djeluje kao tzv. *andeo u kući* koji priređuje obiteljske ručkove i umata život u prepoznatljive mirise i čipkaste sitnice.³²⁴ Potpuni smisao svojega postojanja Jela iscrpljuje u obavljanju majčinskih i kućanskih poslova ne žudeći za promjenama. Žena majka čuvarica je domaćega ognjišta, moralno i duhovno određena jakim kršćanskim svjetonazorom. Mjesto i uloga u obitelji tradicijski je uvjetovana. To je žena koja je svjesno odlučila preuzeti ulogu koju joj društvene konvencije određuju.³²⁵ Kada je riječ o majčinstvu i njezinoj kulturno definiranoj shemi, lik protagonistice Jele u potpunosti ispunjava obrazac majčinstva koje a) mora biti ostvareno i b)

³¹⁹ Prema: *ibid.*, str. 6.

³²⁰ Prema: Pečenković, V., Delić, N., Lik majke kao opsesivni motiv i referentna tačka u stvaralaštvu Skendera Kulenovića, u: *Behar*, 2014., str. 118.

³²¹ Sorel, S., Posilović, K., *Društvena funkcija majke/ majčinstva u pjesništvu prve polovice XX. stoljeća*, 2012., str. 277.

³²² Rebić, A., *Služba žene u prvokršćanskoj zajednici*, na: <http://hrcak.srce.hr/34135>, str. 224- 226.

³²³ Tatić, D., *Žena u Bibliji*, na: <http://povijestokultnog.blogspot.hr/2011/06/zena-u-bibliji.html>

³²⁴ Prema: Oraić-Tolić, D., *Muška moderna i ženska postmoderna: rođenje virtualne kulture*, 2005., str. 249.

³²⁵ Prema: Sablić-Tomić, H., *Ženski likovi s prijelaza stoljeća*, u: *Dani hvarškoga kazališta. Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, 2001., str. 115.

mora slijediti norme društva (koje cijeni isključivo tradicijsku majčinsku ulogu žene).³²⁶ Stoga je Jela kao dobra majka idealizirani ženski lik. Ujedno i prototip kršćanske i biblijske Majke Božje.

Međutim, spomenuta patrijarhalna ideologija majčinstva ženama niječe identitet žene i sebstva izvan majčinstva.³²⁷ Žena *S naših njiva* sav jaram, brige i teškoće utisnute u kolektivnoj svijesti društva, nosi kao biljeg na vlastitim leđima i u svom srcu. Na samom početku *Magli* je tekst koji svrhovito i jasno govori o Jelinim životnim nedaćama:

Bila je žena. I postala je udovicom. Bila je majka. I pod stare je dane ostala sama. Sve što je bilo, bilo je lijepo i najljepše i- prošlo u nepovrat. U samoći joj se čini da postoje dvije Jele Borekove. Jedna je ona, a druga njena sjena, također ona. I jedna se zagledava u drugu, jedna promatra drugu i međusobno razgovaraju. Jela pita sjenu odakle je došla, a ona joj odgovara da ju je rodila samoća. Jela nato moli sjenu neka otiđe i ne sjeća je samoće. Ali sjena samo šuti, pa se podsmjehuje, pa je prati na svakome koraku. Čuvši odjek vlastitih koraka, Jela staje, obazire se i- opet vidi nju. Hoće da je otjera ili joj pobjegne, ali sjena trči za njom i govori joj: Pa ja sam Jela Borekova, kamo bježiš? Ja ću te pratiti na tvome besciljnom putu. Znaš li čemu živiš? Ne znaš. Znaš li čemu radiš? Ne znaš. Ja ću te pratiti do dana tvoje smrti, a onda ćemo zajedno leći u grob. Jela je u podsvijesti slušala i osjećala taj glas. No odupirala mu se svim snagama. Ustade sa tronoška, spusti muzlicu na tlo pa se prekrsti i prošapće: Očuvao me sveti krst...Pomozi mi Bože! I utješi me...³²⁸

Iako sputana okovima tradicije, majka podnosi sav teret života i potiho, da ne poremeti ustaljene norme, gradi obiteljsku tvrđavu. Ona poštuje patrijarhalni red u svijetu društvenog kaosa koji ženama priznaje isključivo tradicionalno pravo na neograničenu žrtvu. Njena osnovna uloga i zadatak jest prije svega biti roditelj, majka u pravom smislu te riječi, što joj nameće osnovnu reproduktivnu ulogu. Žena se ostvaruje jedino kao majka i čuvarica obiteljskog ognjišta, a upravo je takva prezentacija žene proizvod „povijesne separacije javne i privatne sfere“³²⁹ jer

³²⁶ Prema: Kuvač-Levačić, K., Porodni pečat, Mitsko konstituiranje glavnog ženskog lika u pričama Dragojle Jarnevićeve i Vesne Bige, u: *Umjetnost riječi*, 2011., str. 27.

³²⁷ Prema: Glenn, E.N., *Mothering: Ideology, experience and agency*, 1994., cit. u: Johnston i Swanson, 2004., str. 69, u: Kuvač-Levačić, K., *Motivi ranih majčinskih praksa unutar konstrukcije književnih ideologema*, u: *Bosanskohercegovački slavistički kongres, Zbornik radova*, 2012., str. 328.

³²⁸ Prema: Košutić, S., *S naših njiva, Trilogija iz seljačkog života*, 1999., str. 157.

³²⁹ Prema: Benjamin, J., *Shadow of the Other: Intersubjectivity and Gender in Psychoanalysis*, 1998., str. 207.

patrijarhat i počiva na prizivanju prirodne funkcije žene i tvrdnju da „ženina prirodna funkcija rađanja određuje i njezino mjesto u kući i podređen položaj u poretku stvari“.³³⁰ Zato je i u romanima Sida Košutić asocijativni niz semantičkog polja majke vezan redovito oko pojmova: ljubavi, brige, patnje, požrtvovanja.

Sida Košutić romantično-mistički pristupa opisu majke pripisujući joj sljedeće atribute: posvećena žrtva, velika mati, materinja ljubav, skrušenost, najplemenitije čovječstvo.³³¹ Kako kaže M. Barrett "kompenzacija se odnosi na predstavljanje slika i ideja koje teže uzdizanju moralne vrednosti ženskosti".³³² Žena je svedena na kategoriju majke, u smislu instance koja rađa, odgaja i žrtvuje se za naraštaje.³³³

Jela je u tekstu prepoznata kao ona koja nasljeđuje spomenuti marijanski model u potpunosti. No kada je riječ o majčinstvu, neizostavno je spomenuti i Evinu majku u trilogiji *S naših njiva*. Naime, ona sve djevojačke snove i nade projektira na sina Jožu. Naime, Joža je hendikepiran i njihova je veza ponajprije odraz majčinske brige. Ali ovaj princip još je upečatljiviji u odnosu Katicice i Janka. Za Katicu se kroz cijeli roman, veže pretjerana (gotovo "bolesna") majčinska briga za sina Janka. Brižna majka Kata često je upravo zaslijepljena majčinskom ljubavlju:

Bedasta je Kata... bedasta. Ona bi pješke kljusala preko zagrebačke gore da kupi u hrvatskom gradu zemlju i donese je sinku... Anđeliću... Da si ju priveže na drvetu... Pa je voza po Velikom Selu... A da joj taj anđelčić za hvalu pljune u lice, Kata bi rekla: aj, kako je slatko... medeno...! To ti je ona...³³⁴

Miljenik Janko Katičina je najveća i jedina briga: *I starica istinski proplače naginjući se preko plota, da na svoje oči vidi kako je miljenik zakrenuo u šumu.*³³⁵ *Kati su sve misli ležale zajedno sa srcem na licu sinka.*³³⁶ Sin je postao uzrokom njezinih strahova i radosti.

³³⁰Prema: Pateman, C., *Ženski nered: demokracija, feminizam i politička teorija*, 1998., str. 18.

³³¹Prema: Sorel, S., Posilović, K., *Društvena funkcija majke/ majčinstva u pjesništvu prve polovice XX. stoljeća*, 2012., str. 282.

³³²Prema: Baret, M., *Potčinjena žena*, 1983., str. 111.

³³³Prema: Sorel, S., Posilović, K., *Društvena funkcija majke/ majčinstva u pjesništvu prve polovice XX. stoljeća*, 2012., str. 282.

³³⁴Prema: Košutić, S., *S naših njiva*, 1999., str. 207.

³³⁵Prema: *ibid.*, str. 221.

³³⁶Prema: *ibid.*, str. 273.

I naša književna tradicija vrijednosti ženskog identiteta crpi iz postulata materinstva, koje se različito ispoljava što ovisi o spolnosti potomka. Po tome su majka i sin čvrsto „od mitskih, biblijskih, pa sve do modernih vjerovanja, povezani neraskidivom vezom. Samo takve konstelacije odnosa omogućavaju ženskom subjektu preduvjet etabliranja egzistencijalne i esencijalne samobitnosti“.³³⁷ Ova mitska spona majke i sina, od najstarijih je vremena temom različitih socioloških, antropoloških, psiholoških, a u novije vrijeme i feminističkih rasprava. Ulogom i položajem majke, posebno se bavila američka pjesnikinja i feministica Adrienne Rich, koja u svojoj knjizi *Of woman born, Motherhood as Experience and Institution (Rođeni od žene, Materinstvo kao iskustvo i institucija)* analizira sliku majčinstva stereotipno vezanu za odnos majke i sina. Rich u svojoj knjizi ispituje povijest majčinstva, a u skladu s navedenim ističe: *Kako je sinovi doživljavaju: majka u patrijarhalnom društvu, kontrolirajuća, kastrirajuća, paćenica, osjeća krivnju, ali je i izaziva u drugima; (...) Ona postoji zbog jedine svrhe: da rodi i odgoji sina. (...) Majci neograničeno zadovoljstvo donosi jedino... sin, a to je sasvim posebna, oslobođena relacija u okviru svih ljudskih odnosa.*³³⁸ Tako su želje Evine majke iznevjerene su kada joj je sin Joža pobjegao iz njezina svijeta, a prema kćeri Evi osjeća gađenje, čak i na bolesničkoj postelji. Sama, tužna, iznevjerena majka bolno, posljednjom snagom, doziva sina. Time se slika njezinog života završava. Da je majka zaista ona koja osjeća krivnju, svjedoče i Katičina razmatranja o vlastitom životu: *Tišinu zamalo ispuni plač. Razlije se Katičin jad. Jad žene, gospodarice, koja je ponižena... Jad matere koja je načistu, da je osamljena kao pusto garište.*³³⁹ Štoviše, nevjestu Betu smatra uzrokom svih svojih jada: *Al otkad je ušla pod krov Beta, sad ti, stara Kata, stoj u kutu kao metla. (...)... pa sad više nema matere. A što je ona, Katica? To, da je istjeruju napolje...*

*Ne, ne, ne može ona otvoriti usta. Zalivena su. (...) Sve se zabolo unutra, u srce, sve se stisnulo i još uvijek se steže... Iz uleknutih se prsa podigne novi plač... nekoliko kratkih uzdaha, nekoliko kratkih vapaja. – Si- nko... si- nko! Ništa ti nisam skrivila.*³⁴⁰

Pred sam kraj romana, Katica još i više zdvaja nad svojom nesretnom sudbinom: *Boli je srce, boli je duša, a spasa nema. Jadne li majke, jadne li! Nikome nije ta majka potrebna. Život*

³³⁷Prema: Gazetić, E., Kći svoje majke, u: *Razlika*, 2003., str. 48.

³³⁸Prema: Rich, A., *Of woman born, Motherhood as Experience and Institution*, 1995., str. 186., u: Pečenković, V., Delić, N., Lik majke kao opsesivni motiv i referentna tačka u stvaralaštvu Skendera Kulenovića, cit. u: *Behar*, 2014., str. 118.

³³⁹ Prema: Košutić, S., *S naših njiva*, 1999., str. 327.

³⁴⁰ Prema: *ibid.*, str. 328.

bez nje i život bez kamena koji leži pred vrškom njene čizme. Zagleda se starica u taj kamen i čini joj se da gleda sebe. Primi ga i baci u stranu.³⁴¹ Sva Jankova zahvalnost majci, unatoč njenoj brizi, sažeta je u jednom od Katičinih monologa i citatu: *Mati rekne riječ, ili kuja mahne repom. Njemu je to isto.*³⁴²

Katica nailazi na stalno nerazumijevanje i uvrede muža Tome Gušića, a njihovi supružnički sukobi čine glavnu okosnicu romana *S naših njiva*. Zato se Toma na kraju i okrene Katici: - *A ti... Ti si veliki uzrok svemu zlu. Uvijek si samo cmizdrila: joj ne bole li Magdicu crijeva? Joj, je li Janko bio za stajom? To su bile tvoje brige.*³⁴³

Iako beziznimno podupire sina Janka, Katica je žena koja se buni, otvoreno se suprotstavlja mužu čiju "uzavrelu krv" krivi za svu nesreću koja ih je snašla. A roman upravo završava Katičinom primjedbom suprugu Tomi: - *Ne bi do toga došlo, ne bi da nije iz tebe onoliko praskalo.*³⁴⁴

Uopćeno smo uočili kako žena u "okovima patrijarhata" nema nikakvog utjecaja na događaje, premda snosi najveći teret i ostaje „zatočenica povijesti, uspomena i vlastitih iluzija“.³⁴⁵ Međutim, konceptom majčinstva kao patrijarhalne konstrukcije legitimira se podčinjenost žena, ali i afirmira majčinstvo kao izvor ženske moći.³⁴⁶ Naime, patrijarhalni mitovi stoljećima prenose poruku da žena nije samoj sebi dovoljna te da uz nju mora uvijek biti muškarac. Ipak, Jela majka i udovica, očigledan je primjer velike snage i moralne dimenzije utkane u jedan ženski lik. Duh žene, majke osjeća se kao stup koji drži zidine spremne u svakom trenutku da se sruše ukoliko bi ona popustila i pokleknula pod teretom koji nosi na svojim leđima. Zato je majčinstvo i materinstvo u liku Jele ideološki obrađeno kao posvećeni osjećaj u idiličnoj slici davanja ljubavi i izrazitom sebedarju. Toj kategoriji djelomično pripada i Katica, s nešto većim odmakom. Skrušena je i brižna majka kada je riječ o sinu Janku, međutim, s obzirom da povremeno „podiže svoj glas“ na uzbunu, nije pokorna i pomirena sa sudbinom poput Jele. Vidimo, dakle, da kod S. Košutić nije svako majčinstvo jednako. Usporedivši odnos Eve i majke, uočavamo „iznevjeren“ obrazac pretpostavljenog apsolutnog majčinstva, u kome

³⁴¹ Prema: *ibid.*, str. 404.

³⁴² Prema: *ibid.*, str. 381.

³⁴³ Prema: *ibid.*, str. 405.

³⁴⁴ Prema: *ibid.*, str. 419.

³⁴⁵ Prema: Nemeč, K., *Povijest hrvatskog romana II*, 1994., str. 231.

³⁴⁶ Prema: Tomljenović, A., *Majčinski identitet*, u: *Treća*, 2005., str. 445.

Eva ostaje zakinuta majčinskom ljubavi i osjećanjem, što se itekako odrazilo na njen karakter. Stoga je posve naravno da je lik žene kao majke zauzeo posebno mjesto u odabranim Sidinim romanima.

Od majke-paćenice, preko majke-pobožnice do mrtve majke njezin lik je nadmoćan u odnosu na ostale motive koji prožimaju Košutićkino stvaralaštvo. Kako bismo zadobili konkretniju sliku, kada je riječ o tjelesnosti, položaju žene i ostvarenju njenog književnog karaktera, unutar tematsko-motivske karakterizacije, u nastavku ćemo promotriti značajne situacije u kojima se nalaze ženski likovi: od Jele Borekove, preko Kate, Dore, Stane i na kraju Bete u romanu *S naših njiva*. Jednako tako, epizode u kojima Sida Košutić otvoreno progovara o nasilju nad ženskim tijelom u *Velikoj šutnji*, s obzirom da majčinstvo, kao posebna kategorija u *Velikoj šutnji*, nije pronašlo svoj ostvaraj.

6.2. Žensko tijelo i nasilje

U uskoj vezi s konceptom majčinstva stoji i problematika ženskog tijela i tjelesnosti uopće.³⁴⁷ Nesumnjivo je kako su stranice u čijem je središtu spisateljske pozornosti žena, najuvjerljivije i najsnažnije doživljene.³⁴⁸ U romanima Side Košutić također se uz patrijarhalnu konstrukciju majčinstva najuže veže problematika ženske tjelesnosti,³⁴⁹ koju ćemo u ovom poglavlju istražiti.

Freudova podjela na duhovno i tjelesno, u psihološkoj studiji³⁵⁰ objavljenoj početkom 20.st., vidljiva je kao klasifikacijska oznaka i u postupku karakterizacije ženskih likova Side Košutić. Ono što čini osnovnu razliku između muškarca i žene jest tijelo. Pri freudističkoj dihotomiji muškarac bi činio duh, a žena tijelo. Patrijarhalno društvo, koje je ostalo neminovnim i do danas, vidi tijelo jedinim segmentom koji ženu čini ženom. U novijim čitanjima

³⁴⁷Prema: Tomljenović, A., Majčinski identitet, u: *Treća*, 2005., str. 445.

³⁴⁸Prema: Hekman, J., Sida Košutić, u: *Pet stoljeća hrvatske književnosti, Izabrana djela. Sida Košutić*, 1984., str. 9.

³⁴⁹Prema: Kuvač-Levačić, K., Motivi ranih majčinskih praksa unutar konstrukcije književnih ideologema, u: *Bosanskohercegovački slavistički kongres, Zbornik radova*, 2012., str.321.

³⁵⁰ Prema: Freud,S., *Tumačenje snova*, 2001.

psihoanalize, žena se shvaća i kao maternica.³⁵¹ Žensko tijelo funkcionira kao ogledalo koje reflektira različite socio-historijske diskurze koji su kontingentni ili ovisni o vremenu i prostoru. Žensko je tijelo ispisano društveno konstruiranim nelagodama, idealima i konfliktima.³⁵²

U *Iščitavanju značenja* Gajo Peleš likove proza vidi kao vrstu novog prostora; lik kao sublimirani prostor izvajskih zbivanja.³⁵³ Prema Sablić-Tomić, primijenimo li Pelešovu koncepciju minimalističkog periodizacijskog nacrt³⁵⁴ na razdoblje u kojemu su objavljeni romani, nećemo se poput njega baviti uočavanjem stilskih dominantni, već ćemo mjesta razlike u narativnim strategijama oblikovanja likova tumačiti ćemo kao prostor preko kojeg se može ukazati na prožimanje stilskih koncepcija.³⁵⁵ To će nam biti i prostor unutar kojega se razvija novi senzibilitet *potisnutih*³⁵⁶ zagorskih žena na putu prema modernističkoj karakterizaciji ženskih likova. Naime, ženski likovi nisu samo posuđeni iz života, oni žive vlastite egzistencije u prostoru djela.³⁵⁷ Kao i u ostalim tekstovima hrvatskih književnica između dvaju svjetskih ratova, i ovdje je primjetniji ruralni, ekološki besprijekorni kraj, lijepo mjesto odvojenosti od tjeskobne zbilje, krajolik koji živo sudjeluje u identifikacijskim traženjima lika. Takav je prostor stoga generirao pojedince, načešće vulnerabilne osobnosti,³⁵⁸ kakve su ženski likovi *S naših njiva*.

Upravo u trilogiji *S naših njiva* govor o društvenom identitetu usredotočen je na grupne identitete-što to znači biti ženom? Kako su situacije koje žene svakodnevno prolaze obilježile položaj i funkciju tih likova? Koja je njihova snaga i individualna moć naspram muškaraca i

³⁵¹Usp. Jevtić, M., *Miroslav Krleža: mnogopoštovanoj gospodi mravima*, 2009., str. 41.-43.

³⁵²Prema: Milatović, M., „Devijantna” ženska tijela u modernoj književnosti i kulturi: od stigme do afirmacije, u: *SIC*, 2009., str. 14.

³⁵³ Prema: Peleš, G., *Iščitavanje značenja*, 1982., str. 44.

³⁵⁴ Rekapitulaciju određenu periodizacijskom odrednicom Gajo Peleš je predložio za razdoblje od 1945. do 1960. godine, nazvavši je nacrtom za tematsku i izražajnu analizu. Književnoteorijskom pristupu toga tipa osnovna je namjera pronaći narativne osobitosti zajedničke književnim djelima koja se pojavljuju u detektiranom vremenu. Kao selektivna odrednica izdvaja se mjesto i uloga prostora (ruralni, ruralno-urbani, urbani). Osim fabularnog tematiziranja prostora, Peleš i likove tih proza vidi kao »vrstu novog prostora«. Prema: Sablić-Tomić, H., Ženski likovi s prijelaza stoljeća, u: *Dani hvarškoga kazališta. Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, 2001., str. 114.

³⁵⁵Prema: Sablić-Tomić, H., Ženski likovi s prijelaza stoljeća, u: *Dani hvarškoga kazališta. Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, 2001., str. 114.

³⁵⁶Termin „potisnute“ preuzet je iz već spomenute rasprave kritičarke Adele Milčinović koja tako označava ženske likove u Kozarčevim djelima, a koji su u mnogome slični tipu (seoske) žene kakvu donosi Sida Košutić u trilogiji *S naših njiva*.

³⁵⁷Prema: Dujjić, L., *Ženskom stranom hrvatske književnosti*, 2011., str. 52.

³⁵⁸Prema: Detoni-Dujmić, D., *Lijepi prostori*, 2011., str. 8.

kolektiva? Ženski likovi prikazani su kao svojevrsni dioničari kolektivnog identiteta,³⁵⁹ a pritom su nerijetko upravo batinanjem kažnjene za sve dobro što ga neprestance čine.³⁶⁰ Jer napokon, kako kaže Jela Borekova: *Život je jaram. Osobito za seljačku ženu koja od rana jutra pa do kasne večeri vuče za sobom čizme. Takva žena nikad nije dosta pametna. Prevari je i sama kokoš.*³⁶¹

Muškarci u Sidinim očima obično su krivci, a žene i djeca glavne žrtve. Zato muškarcima u opisu realistično i kritično postupaju.³⁶² Ne samo, kaže, što pojedinci zamišljaju kako *ženi treba tek žlica i zagrljaj* (npr. Jankovo razmišljanje o ženi Beti):

*Pa da ne bjesni! Al zapamtit će i ona. Ili će prignuti šiju ili će on drugačije postupati da joj dokaže što je i tko je on, Janko Gušić! Neka bude sretna... što joj je dao svoje ime. S imenom i srce. Što hoće više? Zar nije žena? Što joj treba drugo do zagrljaja i žlice? A to ima... Ima po njemu. Ali ako joj je poklonio svoje srce, neće joj zato dati i glavu. Glava je sasvim nešto drugo... Takav je red. A red je red. Jest i ima biti.(...) A-a, ništa zato što ju je onako sravnio sa zemljom.,*³⁶³

nego u svom tumačenju bračnog zajedništva s uvjerenjem zaključuju: da je Bog odredio da se žena pokorava mužu te u svom krivom tumačenju drže da je muškoj glavi sve dopušteno: *Žensko je žensko. ... ne može donijeti nikakva dobra u kuću.*³⁶⁴ Kad to žena ne prihvaća, odnosno kad se pokuša suprotstaviti i braniti, *onda bome ima posla i kolac, i šaka i čizma... Što je već na dohvat.*³⁶⁵ Sida Košutić zapanji nas snagom otpora prema patrijarhalnim shvaćanjima, čega su rezultat ove grube, drastične i gotovo naturalistične scene.

Poput većine filozofa onoga vremena i Schopenhauer je razvio krajnje negativna razmišljanja o ženskom rodu koje je uvijek podređeno muškom. O tomu najviše progovara u

³⁵⁹Prema: Zlatar, A., Identitet, Jastvo, Tekst, u: *Tekst, tijelo, trauma*, 2004., str. 15.

³⁶⁰Prema: Hekman, J., U košmaru između zbilje i vjerske isključivosti, u: *Uzvodno: književni portreti*, 2006., str. 152.

³⁶¹Prema: Košutić, S., *S naših njiva, Trilogija iz seljačkog života*, 1999., str. 293.

³⁶²Prema: Šimundža, D., Stvarnost i poučnost u trilogiji S naših njiva Side Košutić, u: *Komparativna povijest hrvatske književnosti*, 2005., str. 243.

³⁶³ Za izričaje u kurzivu usp.: Košutić, S., *S naših njiva, Trilogija iz seljačkog života*, 1999., str. 227.

³⁶⁴ Ibid., str. 83.

³⁶⁵ Ibid., str. 227.

eseju *O ženama*.³⁶⁶ Žensko tijelo nazvao je patuljastim, kratkonogim, širokih bokova, što nikako ne može nazvati lijepim. Stoga ženina uloga ne može biti ni tjelesne ni duhovne naravi. Žene su djetinjaste i budalaste, kako navodi, a jedino u čemu mogu biti učinkovite jest čuvanje i odgajanje djece. Žena je dakle, zaostali, drugi spol te ju stoga ne treba poštivati niti obožavati, a logično mjesto koje pripada svakoj ženi ono je podložno muškarcu. Takva subordinirana žena, ovdje žena *S naših njiva*, jedino smije i treba biti domaćicom, odgojenom za potrebe kućanstva i uvijek joj je potreban gospodar.

Karakterizacijom ženskih likova na ovoj osnovi zapravo dolaze na vidjelo problemi muškaraca i svi njihovi poroci kao izvori zala. Posebno je žena izložena teretu i nasilju, često maltretirana i ponižavana,³⁶⁷ te možemo govoriti o problemu žene na tragu sadističke bezosjećajnosti muškarca, a sve zbog pogubnosti loših navika i običaja društva. Neskrivena dvojnost (prisutna u cijelom romanu) osobito je izražena u Jelinom antipolu, naime, u liku muškarca, staroga Tome Gušića koji je sa svojom obitelji simbol seoskog bogataša i golemih zala, nagao i škrt zapostavlja duhovne vrijednosti i moralna načela:

Ljutita se dosjetila svim psovkama i sipala ih kao kišu, a Gušić je, ne mogavši doći do riječi, sve više bjesnio i napokon skočio prema njoj, na svaki joj obraz prilijepo živu pljusku i triput udario nogom u križa, te se starica srušila na klupu do postelje i bolno zastenjala.

*-Sad ćeš šutjeti! Nećete vi mene gristi. Ja sam gospodar, ja! Jesi li razumjela? Ja! Toma Gušić, star pedeset i sedam godina. Toma Gušić, koji je bio toliko dobar, da se vjenčao jednom ludom babom, Katom Gušić rođenom Lisjak.*³⁶⁸

A u sljedećem je riječ o odnosu supruge Marka Milčeka prema Evi:

Ne zlostavlja samo Marko Milček! Običaj je to. Kakav bi on bio muž, da ne mlati svoju ženu, pogotovo sada, gdje ga je osramotila pred svjetinom? Svi će mu dati pravo. Ljudi se smijuckaju, kad žena cvili pod udarcima muža samo zato, što je iz vedrice prolila žlicu

³⁶⁶Prema: Schopenhauer, A., *O ženama*, 1922., cit. u: Triva, N., *Koncepcija žene u prozi Miroslava Krležu: Od Charlotte Castelli do Anne Borongay* (doktorski rad), 2012., str. 13.-16.

³⁶⁷Prema: Šimundža, D., Stvarnost i poučnost u trilogiji *S naših njiva* Side Košutić, u: *Komparativna povijest hrvatske književnosti*, 2005., str. 244.

³⁶⁸ Prema: Košutić, S., *S naših njiva, Trilogija iz seljačkog života*, 1999., str. 71.

*napoja. Smiluje se, jer što će drugo? Muž je- muž! On je glava pa- Bog! Njemu pak mora svaki pošten čovjek dati ruku i reći, da se je ponio kao pravi čovjek i pravi gazda.*³⁶⁹

Još tragičniji slučaj muškog nasilja nad ženom Košutićeva otkriva u liku Tominog drugog sina, Ivana Gušića. Naime, Ivan je svoju ženu Doru drugi dan nakon poroda otpremio ravno na njivu:

*Oj Gušići, Gušići! Lakomi su oni. A moj Ivan je najgori. Kad sam porodila Ljubicu... drugi dan me potjerao na njivu, da mu gonim volove, dok je plužio. Tu sam ja uhvatila... Bio je vjetar... Istina, omotala sam trbuh gunjcem... Vjetar me prožeo... Do kosti... Odonda kašljem... (...) Tuče nas gotovo svaki dan. I mene i djecu. Samo još ovo pod srcem nije dobilo od njega... Nemoćna je klonula glavom kao da će proplakati. No nije u njenim očima bilo ni jedne suze. Sjao je samo teret sušice i velike patnje.*³⁷⁰

Nedugo zatim, Dora je umrla. Dakle, osim što je majku tukao (uz očevo znanje), supruge je na smrt mučio: Doru usmrtio, a Stanu drugu ženu i majku svoje djece, vješao je dok nije poludjela:

*Ne muči moju dušu, ne muči... Stana... I opet joj svine ruke, kao da će tako svinuti i satrti one muke od kojih mu se najednom otvorila u duši rana i stala ga peći poput žive žeravice. Svijao joj ruke kao da se hrva s tim mukama i hoće ih pobijediti.; vezao je...za noge. Pa gore za tram... ! Visi naopako... Glava joj dolje....! Samo preokreće oči.*³⁷¹ A cijela slika izgledala je još strahotnije: Stana je visjela privezana za tram, a suknje joj preokrenute padale preko glave otkrivši donje tijelo do pojasa.³⁷²

Seoska obitelj, iako je za Košutićku najveća društvena vrjednota, greca u vlastitim krizama i nemirima. Iako muškarac ženu poistovjećuje sa zemljom i lakomo ju želi „posjedovati“ kao gospodar roblje, žena nije zemlja. Žena je blagoslov i izvor života, a zemlja: *Zemlja će uvijek*

³⁶⁹Ibid., str. 280.

³⁷⁰Ibid., str. 117.

³⁷¹Ibid., str. 395.

³⁷² Ibid., str. 341.

*ostati crna. Jer ju od vijeka natapaju suze. Najviše suza dolazi od tamnih sila... Od toga što je svijet lakom za njom... a to potječe još od Kaina i Abela...*³⁷³

Kada govorimo o tjelesnosti i nasilju nad ženama, S. Košutić toj vrsti tematsko-motivske karakterizacije beziznimno pristupa realistično,³⁷⁴ bilo da je riječ o trilogiji *S naših njiva* ili modernističkoj *Velikoj šutnji*. Pritom su ženski likovi *S naših njiva*, vidjeli smo, oblikovani psihološko-socijalnom karakterizacijom, dok je za *Veliku šutnju* vezana izrazita individualizacija ženskog lika. Govor o tjelesnosti i nasilju u *Velikoj šutnji*, kao znamenitoj temi, samo je drukčije iskazan nego u trilogiji. Naime, pojavljuje se u okviru epizoda u kojima protagonistkinja zdvaja nad nedaćama svijeta, a unutar kojih se nerijetko nađe upravo nevinna žena. Iako takve epizode u romanu djeluju kao digresijski odmaci, potvrđuju autoričin odabir teme unutar koje položaj žene želi prikazati kao neravnopravan i potlačen u društvu.

S druge pak strane, u *Velikoj šutnji* Sida Košutić svojim neimenovanim *Znancem* vodi nas u svijet moćnih i utjecajnih, i onih koji to žele postati, s jedne strane, te u svijet malenih, s druge strane. Njezinim očima promatramo ljude koji su za svoj uspjeh, ili makar njegov privid, plaćali tuđim životima.³⁷⁵ I u trilogiji *S naših njiva* i u *Velikoj šutnji*, izvor zla je isti, bogatstvo, u najširem rasponu vrijednosti.³⁷⁶ Stoga Sida Košutić cijelom jednom epizodom u prvom dijelu *Velike šutnje* zahvaća ovu problematiku muškog poriva i nasilja nad ženskim tijelom, gdje oštro osuđuje nemoral građanskog društva nasuprot bijede potlačene, siromašne i nevine žrtve-žene. Karakterizacijom ženskog lika u sljedećem primjeru ostvaruje autorski angažman oko ideje pokvarenog građanstva. Ali, i kada se dotiče gradske bijede, za nju je uvijek važnija kategorija unutrašnjosti:

Vlasnik tvornice. Zar ne vidiš? ... kad bi osjetio zamorenost od svakidašnje prisutnosti svoje žene, odvezao bi se u svome skupocjenom automobilu- malo na svježi zrak. Tako se to zove: svježi zrak... u ulicu javnih kuća, gdje su dvije jednokatnice bile njegovo vlasništvo. (...) U kući se isticala jedna, koja je bila najmlađa. ...Siroče, nikoga svoga nije imala. (...) Od takvih sukoba ona je konačno smalaksala, zapala u tugu, potom otupjela i

³⁷³Ibid., str. 247.

³⁷⁴Milisavac, Ž., *Jugoslavenski književni leksikon*, 1984., str. 381.

³⁷⁵Prema: Lice, S., Sida Košutić i njezino djelo, u: *Sida Košutić, Velika šutnja*, 2012., str. 318.

³⁷⁶Prema: Dujčić, L., *Ženska signatura*, u: *Vijenac*, 2002., str. 5.

stala gubiti svijest o svojoj vrijednosti. Takva je ušla u sobu u kojoj je odsjeo onaj tamo gospodin... Odmah je zamijetio ono što ljudi koji su ravnodušni za duhovne vrednote smatraju kod žene najvećom ili čak i jedinom vrijednosti- zamijetio je ljepotu. Umah je odlučio otkupiti tu vrijednost ... novcem. (...) Zatvori djevojku u sobu... zatočenoj zapovjedi neka šije, veze, krpa, što ju je volja... Plakala je i šila, plakala i vezla, plakala i proklinjala... Za nedugo je od njene zarade... primio obavijest da se «budalasta djevojka najprije opila i potom ispila otrov». Mrtva je djevojka odvezena u zavod za stjecanje liječničkog zvanja, gdje su se mnogi mladi ljudi, sve budući liječnici, okoristili njenim lešom za svoju zasnivanu karijeru, darujući mrtvu djevojku bestidnim šalama i smijehom.³⁷⁷

Takva je i slika karnevala pod krabuljama u romanu, takav je i prizor pronađenog leša mlade žene nedaleko od riječnog mosta, sa sedam uboda na prsima i kraj nje, zaboravljene bijele rukavice od jelenje kože, sve poprskane krvlju.

Mudrost je duša, čitav čovjek, um i srce usklađeni u nedjeljivosti istine, ljepote i dobrote. Odvojiti sebe samo od jedne od tih vrednota dovodi do nesklada, u kojem nagoni čovjek, svjesno ili nesvjesno, prisvaja sebi prvenstvo nad božanskim čovjekom, kojega očekuje kraljevstvo nebesko. Takav necjelovit, nagoni čovjek plete bič za stjerivanje žene u ložnicu, a uzalud ga ukrašuje toplim bojama žrtve, pregaranja ljubavi prema djeci i božanskim određenjem, jer je ne šalje u ložnicu iz poštovanja prema tim vrlinama, nego zato što joj u svome obscenivanju ne dopušta mjesto u duhovnom svijetu. On je šalje upravo na jedno od najopasnijih i najodgovornijih mjesta, gdje je potrebna jaka ličnost, a u isto joj vrijeme poriče sposobnost da bude lična. Čemu se on toliko upinje da bi joj rasvijetlio njen put, kad je taj već rasvijetljen te ga ne bi mogla, kad bi i htjela, iznevjeriti....³⁷⁸

Sida Košutić *Velikom šutnjom* otvoreno kritizira strogo patrijarhalno društveno uređenje u kojemu je žena ponižena, potlačena i obezvrijeđena, posebno muškarce kojima ljubav zvoni tek nagonom krvi, koji poziva na održavanje ljudskoga roda.³⁷⁹ Zato gore opisani prizor i dalje

³⁷⁷Košutić, S., *Velika šutnja*, 2012., str. 23., 24., 25.

³⁷⁸ Ibid., str. 184.

³⁷⁹ Ibid., str. 185.

tumači: ...Ušli smo u pakao, koji je toliko svakidašnji da je izgubio svoje ime. Ljudi su na nj navikli i nazvali ga običajem.(...) Ali zar su navikle žrtve toga pakla?³⁸⁰ Patnja nad apsurdnom egzistencijom, raskorak između vremena i vječnosti tako su se prizemljili u tužnoj pojedinačnoj sudbini ženskog lika s radničke periferije.

Iako je tijelo u konceptualnom smislu još uvijek slijepa pjega u razmišljanjima ne samo glavnih struja filozofije nego i suvremene feminističke teorije, barem u tom smislu, smatrano je suučesnikom mizoginije karakteristične za zapadni način razmišljanja,³⁸¹ koja se kao ideja provodi i ovim djelom. Ženu kao finiju, krhku muškarac ne može do kraja razumjeti. Naprosto bi ju trebao shvatiti kao zagonetku:

Onaj bi brat ostavio za sobom sadržajni trag istinoljubivog čovjeka kad bi se sabrano sagnuo nad tajnom žene- čovjeka iz božanske zamisli. Na tom bi izvoru saznao da ispunjen poziv žene- čovjeka produhovljuje njezino ženstvo i materinstvo, da ih zaštiti o izdajničke prirođenosti, koja se, bitno jednaka s prirođenosti nijemih stvorova, uvijek okreće protiv duhovnoga.³⁸²

Činjenica je kako autorica tematski usmjerava pažnju položaju i ulozi žene u obitelji, a preko nje i u širem socijalnom okruženju. U *Velikoj šutnji* riječ je o ženama čija individualizirana pozicija u psihološkom, a potom i u socijalnom nizu narativnoga teksta govori u prilog odmaku od realističkog razdoblja i pomak je prema strategijama modernističkog oblikovanja lika. Pritom se postupak upotrebe unutrašnjeg monologa koristi kao izvještaj o onome što se zbiva unutar karaktera. Nastoje se pratiti struja svijesti, asocijacije, impresije o vanjskom svijetu, sjećanja protagonistice te se približavamo onome što bismo mogli nazvati psihogramom, točnim zapisom o određenu duševnu stanju.³⁸³ Tako je u *Velikoj šutnji* autorica oblikovala najintimnije duševno stanje žene, jednako tako, zagovarajući osjećaje i osobnu vrlinu. Ujedno metaforički poučava kako nas navika obmanjuje običajem ili našim svakodnevnim paklom, ali je potrebno je pronaći

³⁸⁰Ibid., str. 25.

³⁸¹Prema: Grosz, E., Preoblikovanje tijela, u: *Volatile Bodies: Toward a Corporeal Feminism*, 1994., str. 3-27.

³⁸²Košutić, S., *Velika šutnja*, 2012., str. 184.

³⁸³ Prema: Flaker, A., Umjetnička proza, u: Škreb, Z., Stamać, A., *Uvod u književnost*, 1998., str. 351.

istinu Života, božansko podrijetlo osjećajnosti kao opstanak, autentičnu individualnost.³⁸⁴ Zato protagonistkinja, govoreći o ženama nastavlja:

*One su im nepoznate, vidljive tek za oko; prolaze kraj njih mrtva ili prezriva srca, a da se ne sjete kako su i boja i oblik i miris glasonošne nebeskoga pjesnika, kojega nježni apostol zove Ocem zvijezda. Štoviše, oni se i sklanjaju pred tim glasonošama, kao da im ovi prijete opasnostima grijeha. To su nesretnici, prognanici zemlje, razumska pogleda za sastav duge, ali kruti i neosjetljivi za blagu objavu njene čudesne slike.*³⁸⁵

Kod S. Košutić puno je ljubavi i razumijevanja njihovih sudbina, koje im nisu posebno naklonjene. Iako smjerne, krotke, blage naravi i pune neizrecive brige i pažnje prema svojoj obitelji i okolini, autorica žene predstavlja kao one koje najviše pate i stradavaju.³⁸⁶ Pritom je ideologija prisutna bez obzira raspravlja li se o naraštajnom sukobu, o pogubnosti bogatstva ili o patrijarhalnoj potlačenosti, pa i tragici seoske žene.³⁸⁷ S jedne strane Sida otkriva životnu zbiljnost, a s druge strane religiozna obzorja i društvene ideale. Ako je ravnoteža prirode i čovjeka zalog nade i kršćanskog spokoja, patnja ženskog tijela, obilježena zemnim znakovima, zadržava se u mehaničkom vremenu nasuprot duhu koji žudi mističnoj egzaltaciji i računa s vječnošću.³⁸⁸ Iako u uvjetima gdje je moćni patrijarhat suprotstavljen ugroženoj i slaboj jedinci, individui ženskog lika, tjelesno emancipirana žena u društvenoj praksi ruralnoga, bori se za svoj identitet.

Kada svoj svijet podređuje muškarcu u tradicionalnom i kulturološkom smislu riječi, spremna da se preda sudbini kakvu joj je Bog odredio, žena je poslušna i odabire patnju u kojoj, prema kršćanstvu, pronalazi smisao. To se prvenstveno, i jedino u potpunosti, odnosi na Jelu Borekovicu, dok ostale protagonistkinje S. Košutić streme promjenama. U skladu s religioznim svjetonazorom, spisateljica kršćanski pristupa svakom ljudskom problemu, te odgovornom shvaćanju života. A protagonistkinje u romanima Side Košutić, zbog svoje potlačene i neravnopravne pozicije, zadobivaju punopravni status žene-žrtve, ali nesumnjivo i žene-heroine.

³⁸⁴Prema: Brezinščak-Bagola, B., Oslobađanje za darove srca: (esej o neobjavljenom romanu Side Košutić Velika šutnja), u: *Marulić*, 1996., str. 311.

³⁸⁵Košutić, S., *Velika šutnja*, 2012., str. 185.

³⁸⁶Prema: Hekman, J., Sida Košutić, u: *Pet stoljeća hrvatske književnosti, Izabrana djela. Sida Košutić*, 1984., str. 9.

³⁸⁷Prema: Detoni-Dujmić, D., Solvejgina pjema, Sida Košutić, u: *Ljepša polovica književnosti*, 1998., str. 334.

³⁸⁸Prema: *ibid.*, str. 332.

7. Kršćanstvo kao autoričin književni ideologem ili kako završavaju svi ženski likovi Side Košutić?

U realističkoj trilogiji *S naših njiva*, kao i u modernističkoj *Velikoj šutnji*, autorica S. Košutić dosljedno provodi moralno-didaktičku poantu u skladu s tradicionalnim kršćanskim svjetonazorom. Borba suprotnosti, sila mraka i svjetla, zrcali se na likovima. Podijeljenost na dobre i zle korespondira s patnjom tijela koje je obilježeno zemnim znakovima, zadržava se u mehaničkom vremenu nasuprot duhu koji žudi mističnoj egzaltaciji i računa s vječnošću.³⁸⁹ Taj put otkriva se u patnji za koju su se pokazali najpodobniji ženski likovi, tj. oni koji oslikavaju prirodnu neokaljanost, iskonsku nedužnost duše.³⁹⁰ Iako D. Šimundža kaže da su *ženski likovi u odabranim romanima S. Košutić egzemplaran model obiteljskog sklada i iskonskog poštenja u duhu religiozno-moralnih nadahnuća*³⁹¹ naše istraživanje pokazuje kako se tu tvrdnju može prihvatiti samo uvjetno, u slučaju određenih likova (Jele, Bete i Stane). Sklop motiva povezanih uz ovu tematiku te njihovu obradu u romanima Side Košutić razmatrat ćemo kao dio autoričinog ideologema, jednog od konstitutivnih elemenata pripovjednog svijeta pojedinog teksta i njegove semantičke cjelovitosti.³⁹²

Na književno-teorijskoj razini rečeno, ako je izričaj izveden iz konteksta kakva teoretskog sustava, ideologemskog sklopa, onda se njime više ne može dobiti svojstvo narativne figure, već se ide korak dalje i izvučeno se značenje podiže na internacionalnu razinu ili razinu smisla. Ono se uklapa u kontekst nekoga, primjerice, psihoanalitičkog ili sociološkog čitanja date psihemske figure. Dobiveno „neutralno“ svojstvo pretvara se u ideologem ili u izričaj koji pripada sklopu određene ideološke perspektive.³⁹³ Lik u djelu može posjedovati značenjske sastavnice koje bi dijelio s nekim ideologemom, odnosno s nekom ontemskom narativnom figurom (to je najviša semantička razina pripovijedanja u koju se uključuju sociemska i njoj podređena psihemska narativna figura).³⁹⁴ Ideologeme čitamo kao sememe ili jedinice posebnoga značenja, što ga one zadobivaju samo u određenom književnom tekstu (određenog

³⁸⁹Prema: Detoni-Dujmić, D., Sida Košutić, Solvejgina pjesma, u: *Ljepša polovica književnosti*, 1998., str. 332.

³⁹⁰Prema: *ibid.*, str. 332.

³⁹¹Prema: Šimundža, D., Stvarnost i poučnost u trilogiji *S naših njiva* Side Košutić, u: *Komparativna povijest hrvatske književnosti*, 2005., str. 245.

³⁹²Prema: Peleš, G., *Tumačenje romana*, 1999., str. 221.

³⁹³Prema: *ibid.*, str. 233.

³⁹⁴Prema: *ibid.*, str. 254.

autora). Tzv. ideologemskim pojedinačnostima ili figurama uspostavlja se određeni svjetonazor ili životni stav.³⁹⁵ Kada je riječ o našoj tematici i karakterizaciji ženskih likova, kršćansku ideologiju pronalazimo u svim odabranim romanima Sida Košutić. Naime, ova sastavnica protagonistkinjama omogućuje promjenjivost karaktera na putu bogotraženja, zato i izrazitu individualizaciju ženskih likova u konačnici. Također, problem emancipacije žena u društvu o kojima Sida u romanima progovara, osim što otvara nove motive uvedene u hrvatski roman, oblikuje i karaktere ženskih likova.

Doista, problematizirajući žensko tijelo u odabranim romanima, S. Košutić progovara o upisanosti takvoga tijela u kulturu i društvo, otkrivajući interferenciju tijela i kulture, tjelesnog i duhovnog, tijela i ideologije.³⁹⁶ Motiv ženske društvene potlačenosti i ideja o kršćanskoj samilosti prema ženi zbog njezine patrijarhalne potisnutosti očigledna je u svim romanima predmetnog korpusa. Svojevrсна društvena zatvorenost sredine uzrokovala je kontrastnu postavljenost likova. Međutim, igra kontrasta crno-bijelo u trilogiji *S naših njiva* nije tako izrazita i omeđena. Svi ženski likovi, nosili pozitivne ili negativne osobine, ostvaruju jednakost na putu bogotraženja i postaju bliži Istini.³⁹⁷ Žene su predstavljene kao one u potrazi za vrijednosno zatvorenim svijetom, žudeći za smislom i sigurnošću, koje pronalaze u Bogu.

Sposobnost intuitivnog bogotraženja nazočna je posebno u ženskom liku Betike, koju pratimo od djevojačke dobi do zrele ženskosti i materinstva. Obilježena je pojačanom duhovnom suptilnošću, a zbog jakog katoličkog osjećaja Betika sustavno teži pomirenosti i blagosti, tankoćutnim kontaktima s Bogom.³⁹⁸ Kontrastni, negativni lik, zla i nesretna Eva (u *Plodovima zemlje* i *Maglama*), živi duhovno nezaštićena, sa strašnom egzistencijalnom zebnjom, sama u apokaliptičnom svijetu gdje umjesto Boga postoji prazna transcendencija, ništavilo, Evino moralno ravnodušje i naklonost prema moralnim stranputicama.³⁹⁹ Košutićka pritom jednakom osjećajnošću i ljubavlju prilazi i Evi i Beti. Iako su im ponašanja različita, autoričini pristupi jednoj i drugoj nimalo se ne razlikuju. Obje protagonistkinje literarno su ostvarene u sklopu izrazitog kršćanskog ideologema S. Košutić.

³⁹⁵Prema: *ibid.*, str. 276., 278.

³⁹⁶Usp.: Kuvač-Levačić, K., Motivi ranih majčinskih praksa unutar konstrukcije književnih ideologema, u: *Bosanskohercegovački slavistički kongres, Zbornik radova*, 2012., str. 324.

³⁹⁷Prema: Šimunić-Kesterčanek, N., Sida Košutić kao umjetnica, u: *Sida Košutić, Mimoza sa smetljišta*, 1942., str.8.

³⁹⁸Prema: Detoni-Dujmić, D., Solvejgina pjesma, Sida Košutić, u: *Ljepša polovica književnosti*, 1998., str. 331.

³⁹⁹Prema: *ibid.*, str. 330.

Baš Evu koja je u romanu glavna protagonistkinja zlokobnih svađa, ljubomore i kojekakvih uroka, Košutićka potpuno preporuča. Nakon vrtoglavih nemira i različitih poroka, mladenačke zavodljivosti i bračnih skandala, Eva se skrušena i pokajana vraća Bogu. U tom je svjetlu autorica dubinski promatra, predstavlja je u novom liku; upućuje na njezine unutrašnje borbe i otkriva njezinu duhovnu metanoju, spremnost na pokajanje i nov život.⁴⁰⁰ U sjeni propovjedaonice Eva se stisnula uz zid, kajala se od svega srca i molila Isusa, da joj se smiluje. Pekli su je grijesi i razmišljala je o tome, kako da ih se oslobodi.

Kroz iskustva ženskih likova S. Košutić propituje tradicionalni binarizam (muško-žensko) i hijerarhiju vrijednosti povezanu s njihovim funkcioniranjem. Međutim, znatnije promjene kod muških likova (kakve poznaju žene u razvoju karaktera) kod S. Košutić ne nalazimo. Iako se Marko Milček i Ivan donekle smire, a Janko posveti ugostiteljstvu, autorica muške likove ne preobražava znatno, već im zadaje vrst „poučne“ kazne, koja se očituje kroz samokrivnju zbog zanemarivanja duhovnih vrijednosti. Iako Tomu Gušića njegov pragmatičan svjetonazor i pogrešan odgoj vlastite djece dovodi do mučnih doživljaja: *Kako sam ja nesretan. Kako sam nesretan. (...) Nisam više siguran ni za svoju glavu,*⁴⁰¹ i dalje ostaje glavni simbol seoskih nereda.⁴⁰² Štoviše, živi u strepnji da ga vlastiti sin Ivan ne usmrti, jer: *Ivan je živi mrtvac. Čovjek bez duše. Boj se čovjeka koji je mrtav za kajanje. To su najgori ljudi.*⁴⁰³ Tako su muškarci za Sidu obično krivci, a žene, jer poznaju duhovne zakone, razvijaju vlastitu osobnost kroz roman i u svojevrsnom su napretku.

Imajući na umu novozavjetni intertekst, a prilikom postupka karakterizacije protagonistkinje, dolazi do zadobivanja individualnih elemenata iste, ukorijenjenih u kršćanskoj ideologemskoj strukturi. Osim biblijskog predloška, motiv kao građu crpi i iz starije hrvatske književnosti. Ideološku koncepciju pronalazimo u cijelom nizu srednjovjekovnih zapisa o najpoznatijoj „pokajanoj prostitutki“⁴⁰⁴ Mariji iz Magdale. Također, u književnosti baroka i liku žene pokajnice. Taj tip najčešće se pojavljivao u posebnim baroknim žanrevima, tzv. plačevima, najčešće kao lik žene koja se kaje zbog grijeha, tip žene koji je prošao od svjetovnog ideala

⁴⁰⁰Prema: Šimundža, D., Stvarnost i poučnost u trilogiji S naših njiva Side Košutić, u: *Komparativna povijest hrvatske književnosti*, 2005., str. 249.

⁴⁰¹ Prema: ibid., str. 478.

⁴⁰² Prema: Šimundža, D., Stvarnost i poučnost u trilogiji S naših njiva Side Košutić, u: *Komparativna povijest hrvatske književnosti*, 2005., str. 250.

⁴⁰³ Prema: Košutić, S., *S naših njiva, Trilogija iz seljačkog života*, 1999., str. 283.

⁴⁰⁴Prema: Tatarin, M., Može li prostitutka postati svetica?, u: *Kolo*, 2001., str. 243-289.

ljepote i nedostižnosti (tip gospoje) do simbola svjetovnog zla (tip grešnice), da bi se na kraju u liku žene pokajnice preobrazio u biće koje se svojim pokajanjem uzdiže i posvećuje.⁴⁰⁵ Naime, nastoji okajati svoj grijeh kako bi ponovno zadobila Božju milost. Od velikog grijeha preko kajanja uzdiže se do svetosti. Ako se, međutim, i grijeh (putenosti) može oprostiti, onda je “pokajana prostitutka” primjer beskrajne Božje dobrote, potvrda da upravo svaki kršćanin može steći nebesku milost.⁴⁰⁶ Jer: ... *nad njima je otvoreno nebo... a svi su oni braća i djeca nebeskoga Oca...*⁴⁰⁷; *Sve je samo bol i nemoć, nad njihovim glavama lebdi zagonetna sudbina koju može riješiti jedini Isukrst i Njegova sveta Majka.*⁴⁰⁸ Onoga trenutka kad je Marija Magdalena oprala Kristove noge i obrisala ih svojom kosom, a on joj oprostio prijašnji način života, postalo je jasno da Bog nije stvorio čovjeka da bi ga uništio, već naprotiv, da bi mu omogućio da se kajanjem i pokorom iskupi:

*Jest, ljudi! Tako je. Od Boga smo došli, k Bogu se vraćamo.(...) A ovdje na selu, gdje nas sunce grije i oluje biju, gdje je duša naroda u svakome stvorenju... gdje smo otvoreni nebu... Svi treba da k tom nebu uperimo oči i sklopljenih ruku molimo Oca nebeskoga da nam oprosti nerazumne grijeha i blagoslovi naše putove i misli.*⁴⁰⁹

Spomenuta individualizacija (u romanima ostvarena i kao kršćanski ideologemski produkt), ukazuje na likove koji su nakon prepoznatog tjelesnog drugog krenule i u realizaciju duhovno drugog koje ih etiketira kao pojedince čija izražena suptilnost ne odustaje od potrebe za punom spoznajom koja relativizira mogućnost prebivanja smisla jedino u socijalnom prostoru.⁴¹⁰ Iako je Eva protagonistkinja realističkih obilježja i realističkog romana, individualnost zadobiva odmicanjem od prvotne pozicije (donekle tipizirane fatalnosti unutar statičnog, ruralnog prostora) i razvojem ličnosti, kroz kršćanska načela, prema individualitetu i modernitetu. Osjećajući potrebu za etičkom satisfakcijom, autorica na kraju prikazuje Evu kao onu koja pobožno okajava svoj grijeh. Jer, *sve je namijenjeno Križu koji se izdigao visoko prema nebu i odanle im donosi utjehu. Žalost... postaje ovdje beskrajnom vjerom u Isusovo milosrđe.*⁴¹¹

⁴⁰⁵Prema: Petrač, B., Lik žene u hrvatskoj književnosti, u: *Bogoslovska smotra*, 1991., str. 352.

⁴⁰⁶Prema: Tatarin, M., Može li prostitutka postati svetica?, u: *Kolo*, 2001., str. 243-289.

⁴⁰⁷ Košutić, S., *S naših njiva, Trilogija iz seljačkog života*, 1999., str. 55.

⁴⁰⁸ Ibid., str. 271.

⁴⁰⁹ Ibid., str. 38.

⁴¹⁰Prema: Sablić-Tomić, H., Ženski likovi s prijelaza stoljeća, u: *Dani hvarskoga kazališta. Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, 2001., str. 117.

⁴¹¹ Košutić, S., *S naših njiva, Trilogija iz seljačkog života*, 1999., str. 165.

U skladu s kršćanstvom, Eva je s jedne strane simbol ljudske slabosti, a s druge strane eklatantan primjer da se čovjek, ma što u životu učinio, unatoč svim slabostima, može obratiti i popraviti. Sada u „pročišćenom“ ženskom liku Eve-pokajnice, autorica upućuje na važnost vjerske svijesti i moralnog odgoja kao puta istinskog smisla jedino u Bogu (nasuprot vlastitim krizama, promašenostima i životnim problemima).

Tematizacija egzistencijalne osamljenosti protagonistkinje na početku *Velike šutnje*, preko *bregova* na koje Znanac neprestano poziva, ispunjena je u potpunosti ideološkom matricom kršćanstva. Prilikom oblikovanja svoje protagonistkinje, didaktičkim mislima i reflektivnim zaključcima, simultano upućuje na zlo kao nehumano i neprihvatljivo, nasuprot dobru, časnom i poštenom, postojanom i trajnom, onom koje ostaje i pobjeđuje, donosi mir i sreću.⁴¹²

Zauzimajući se za tragiku žene s društvenog dna u odabranim romanima, Sida Košutić književno djeluje od tankočutnog misticizma do racionalnog katolicizma.⁴¹³ Dubinski promatra i opširno izlaže голу stvarnost ženskih likova, analizira: socijalno i običajno, moralno i religiozno. Psiho-sociološki drobi likove žena i realistično predočava. Pritom poštuje dostojanstvo žene i djece, upućuje na životnu zbiljnost i socijalnu pravdu, naglašava ljubav prema obitelji i odgoju, vjeri i dobrim običajima.⁴¹⁴ Zalažući se za rast u duhovnoj čistoći, a pouzdajući se u smislenost i svrhovitost Božje providnosti, svoje romane prožela je vjerom i potvrdila se kao jedna od najuglednijih pripadnica tadašnjeg kruga hrvatskih katoličkih pisca.⁴¹⁵ Štoviše, osjetljivošću za očitovanjem duševnosti svojih ženskih likova u odabranim romanima, uzdigla se visoko iznad onovremene partijske niskosti i katoličke plitkosti velike većine svojih suvremenika.⁴¹⁶ Pritom su ideali o kojima autorica progovara kada opisuje ženske likove, univerzalni: ljubav i dobrotu, istinsko poštenje i društvena solidarnost, vjerske istine i moralna načela. To je središnja nit koja ju povezuje, uvjetno rečeno, s hrvatskom katoličkom

⁴¹²Prema: Šimundža, D., Stvarnost i poučnost u trilogiji *S naših njiva* Side Košutić, u: *Komparativna povijest hrvatske književnosti*, 2005., str. 248.

⁴¹³Prema: Detoni-Dujmić, D., *Solvejgina pjesma*, Sida Košutić, u: *Ljepša polovica književnosti*, 1998., str. 335.

⁴¹⁴Prema: Šimundža, D., Stvarnost i poučnost u trilogiji *S naših njiva* Side Košutić, u: *Komparativna povijest hrvatske književnosti, Zbornik radova*, 2005., str. 251.

⁴¹⁵Prema: Detoni-Dujmić, D., *Solvejgina pjesma*, Sida Košutić, u: *Ljepša polovica književnosti*, 1998., str. 335.

⁴¹⁶Prema: Brezinščak-Bagola, B., *Oslobađanje za darove srca: (esej o neobjavljenom romanu Side Košutić *Velika šutnja*)*, u: *Marulić*, 1996., str. 312.

književnosti,⁴¹⁷ koju praktično slijedi. I sama književnica, svoje temeljno ljudsko i stvaralačko nastupanje zavjetovala je 1929. godine riječima evanđeoskog predanja Isusu Kristu: *Služiti Njemu i izražavati ljepotu Njegovih zakona kojima vrvi dubina Njegove duše u nama i život kojim nas je okružio za naše dobro.*⁴¹⁸

Patrijarhat o kojem autorica kroz sve romane (izravno ili manje izravno) progovara, označava mušku dominaciju u bilo kojem smislu.⁴¹⁹ Društvo obilježeno muškom dominacijom, konstruiralo je neupitne obrasce za muškarce i žene. A ženski likovi u književnim djelima su uglavnom marginalizirani.⁴²⁰ Unatoč ukalupljenostima u patrijarhalni obrazac, žene u romanima Side Košutić upravo se kršćanskom reputacijom izdvajaju, te time zadobivaju književnu posebnost, započinjući razvojnu liniju u hrvatskoj književnosti na putu k moderno oblikovanom samosvojnom individualitetu, subjektu pripovjednog teksta, s kršćanstvom kao jakom ideološkom oznakom.

Pitamo se kako spojiti bogotraženje i društvenu emancipaciju žene kod S. Košutić? Činjenica je kako se svi ženski likovi S. Košutić, ujedinjeni upravo u kršćanskoj ideologemskoj oznaci, kreću prema individualnom razvoju. U trilogiji *S naših njiva* Jela i njezina kći Beta egzemplaran su model obiteljskog sklada i iskonskog poštenja, u duhu religiozno-moralnih nadahnuća.⁴²¹ Njihovo bogotraženje uglavnom podrazumijeva ostvarivanje idealne slike poslušne, pobožne i skromne kršćanske žene (posebno kod Jele). Evin put bogotraženja, također biblijski intoniran, protkan je izrazito pokajničkim elementima. Kod protagonistkinje *Velike šutnje* pronalazimo jasnu, produbljenu i izrazito zastupljenu duhovnost (kao alegorijsku podlogu i kao glavnu temu romana). Modernistički oblikovana protagonistkinja otvoreno traga i propitkuje, traži svoj smisao života u Bogu. Iako se kod S. Košutić susrećemo s dva tipa žene, onom pasivnijom (iako sa značajnim primjesama individualnog) u trilogiji *S naših njiva*, i aktivnom u *Velikoj šutnji*, kršćanstvo kao autoričin književni ideologem očitovan je u romanima jednakim intezitetom. Prema tome, ako je i riječ o trpljenju ženskih likova ono se posve prirodno

⁴¹⁷Prema: Šimundža, D., Stvarnost i poučnost u trilogiji *S naših njiva* Side Košutić, u: *Komparativna povijest hrvatske književnosti, Zbornik radova*, 2005., str. 247.

⁴¹⁸Prema: Brezinščak- Bagola, B., Oslobođanje za darove srca: (esej o neobjavljenom romanu Side Košutić *Velika šutnja*), u: *Marulić*, 1996., str. 309.

⁴¹⁹Prema: Kodrnja, J., *Rodno- spolno obilježavanje prostora i vremena u Hrvatskoj*, 2006., str. 51.

⁴²⁰Prema: Leinert-Novosel, S., *Žena na pragu 21. stoljeća: između majčinstva i profesije*, 1999., str. 11.

⁴²¹Prema: Šimundža, D., Stvarnost i poučnost u trilogiji *S naših njiva* Side Košutić, u: *Komparativna povijest hrvatske književnosti*, 2005., str. 245.

uklapa u katolički ideološki obrazac, kao smisleno, svrhovito i spasonosno, i znakom je duboke vjere u Boga. Navedeno se najviše odnosi na posve tipski karakter žene-patnice, Jele Borekove. Svi ostali ženski likovi S. Košutić približuju se individualnom razvoju, ali uvijek ostaju unutar katoličkog obrasca ponašanja, koji njihove karaktere najviše i oblikuje. Iako protagonistkinji *Velike šutnje*, njenim zalaganjem za radikalne promjene, autorica pripisuje aktivniju ili čak slobodniju poziciju, ne udaljuje ju od kršćanskih načela. Zato bismo mogli reći kako ženski likovi S. Košutić nisu društveno emancipirani na način na koji su to promovirale ondašnje predfeminističke struje u Hrvatskoj. U likovima Side Košutić ističe se stav da se žena može emancipirati samo u društvu koje će prihvatiti božanske zakone.

8. Zaključak

Ovim smo radom istražili karakterizaciju ženskih likova u romanima Side Košutić i njihovu funkciju u okviru žanra. Ujedno smo pokušali dokazati da se stvaralački opus S. Košutić i njeni likovi ne mogu isključivo svrstavati u povijesni pretnac realističkog pisma. U odabranim romanima riječ je o raznolikoj paleti ženskih likova S. Košutić, tipskih i(li) individualnih, realistički ili modernistički karakteriziranih.

Prije samog istraživanja postupaka karakterizacije ženskih likova S. Košutić u trilogiji *S naših njiva* i *Velikoj šutnji*, u drugom poglavlju rada *Književnoteorijski pristup liku u naratologiji*, istražili smo književnoznanstvene postavke naratološke teorije i pristupe književnom liku. Pozivajući se ponajviše na teorijske postavke u radovima G. Peleša, prikazali smo suvremena tumačenja i koncepcije lika, prema kojima se ističe važnost određivanja značenjske dimenzije djela, odnosno značenjskog svojstva lika u obliku strukturalnog analitičkog postupka. Zato smo, u daljnjem radu, lik ili znak osobnosti pratili kroz zbivanja kako bismo odredili funkciju u tekstu i osnovna karakterna svojstva. Odabrane romane S. Košutić, sagledavali smo kao složeni znak, po uzoru na semiotiku i teoriju proze, usmjereni u istraživanju na karakterno profiliranje njenih ženskih likova.

U trećem poglavlju *Romani Side Košutić i položaj autorice u hrvatskoj književnosti 20. stoljeća*, bavili smo se tematskim područjem i razlozima nedovoljne zastupljenosti, čak i zanemarenosti Side Košutić unutar verificirane povijesti hrvatske književnosti. Moguća objašnjenja pronalazili smo u povijesno-političkim razlozima, koji su imali velikog utjecaja na književnu scenu i umjetničku produkciju. Iako trilogiju *S naših njiva: Plodove zemlje* (1936.), *Magle* (1937.), *Bijele tišine* (1940.) u cjelosti objavljuje, za Sidu Košutić, atribuiranu kao književnicu katoličke orijentacije, s obzirom na društvene (ne)prilike dalje nije bilo mjesta. Nakon Drugog svjetskog rata propagiralo se stvaranje književno-umjetničkih djela, zasnovanih isključivo na socijalnoj analitičnosti i utilitarnost književnosti. Sida Košutić je gotovo posve isključena iz javnog književnog života pa u šutnji piše svoju *Veliku šutnju*, objavljenu tek 2012. godine u izdanju *Kršćanske sadašnjosti*. Značajno, zaslužno i pripadajuće mjesto u hrvatskoj književnosti, tek joj 2005. godine vraća Vladimir Lončarević monografijom *Književnost i*

hrvatski katolički pokret (1900.-1945.). Jednako tako, od iznimnog su značaja i znanstveni doprinosi Dunje Detoni-Dujmić, kao i Jelene Hekman te Lidije Dujjić. Sida Košutić jedna je od rijetkih koja je, iako u šutnji, nastavila stvarati svoja djela, specifična zbog kršćanske širine, u čemu i jest kvaliteta njezina umjetničkog angažmana.

Nasljedovanje tradicijskog realističkog modela karakterizacije likova, tematizirano u četvrtom poglavlju, oblikovalo je tipske karaktere i model arhetipskog strukturiranja ženskih likova u trilogiji *S naših njiva*, uz značajna odstupanja. Govoreći o idealiziranom tipu žene, *ženimajci*, idealu ženstva u patrijarhalnom društvu, analiziramo lik Jele Borekove. Protagonistkinja je duhovno i tjelesno podređena socijalnom životu svoje obiteljske i ruralne zajednice, a njena najvažnija uloga je biti dobra supruga i majka. Sida Košutić pritom slijedi ideološku matricu karakterizacije lika žene 19. stoljeća prema kojoj je Jela glorificirana do razine svetosti. Pozitivno okarakterizirana kao tradicionalna žena i primjer kontemplativne čistoće, pasivan je ženski lik. Uglavnom pomirena sa svijetom i svojim mjestom, prostorno i duhovno, ostaje ondje gdje je zatečena, a njena karakterizacija je statična. Samo je Jela u romanu tipski karakter-*svetice* i ni jedna druga nije posve tipski lik. Čak je i Beta, njezina kći, individualiziranija i bliža stvarnoj ženi, makar i ona stereotipno dobra i lijepa, koju iznad svega odlikuje nježnost i poslušnost. Beta je oblikovana po modelu “femme fragile” kao krhka, blijeda i srodna likovnim prikazima Madone s patničkim izrazom u očima. No Beta nije ni tipičan primjer “krhke žene”. Itekako se aktivno razvija i buni protiv obiteljske i društvene situacije u kojoj se, kao potlačeno i obespravljeno žensko, nalazi. A kada se izravno suprotstavlja mužu i otvoreno pokazuje bunt prema sverku, iz krhke se žene i žene-anđela pretvara u buntovnicu, gdje primjećujemo izrazitu individualizaciju toga lika. Zato je tipski karakter s primjesama individualnog. Karakterizacijom lika Bete autorica odstupa od strogog nasljedovanja tradicijskog modela i posve tipskog strukturiranja, a u naglašenoj psihološkoj razradi i isticanju individualnosti, riječ je o realističkoj karakterizaciji. Evu, koja podsjeća na tipski karakter *femme fatale*, pratimo kao fatalnu samo u *Plodovima zemlje*. Međutim, Eva nije tipična fatalna žena koja završava tragično, već u trilogiji Side Košutić doživljava preobrazbu. Štoviše, nadrasta lik fatalne žene, kao mnogo kompleksnija od uobičajene sheme prema kojoj su skicirani takvi ženski likovi. Svoj obrazac za novi život i ostvarenje pronalazi u biblijskom prototipu grješnice Marije Magdalene slijedeći donekle intertekst starije hrvatske književnosti, ali prvenstveno novozavjetni intertekst. Kroz “metamorfozu” pratimo obrat ženskog lika, od *žene grješnice* do *žene pokajnice*. S. Košutić tako

ne nasljeđuje niti klasični tip fatalne, tzv. samosvjesne, slobodne žene, već je Evina osobna sloboda u kršćanskom tumačenju i poimanju slobode (koja podrazumijeva prethodno kajanje i oprost). Zato i izostaje kazna, uobičajena za takve tipske likove u hrvatskoj književnosti.

U petom poglavlju pod naslovom *Modernistička strategija oblikovanja ženskih likova u Velikoj šutnji*, uočavamo izrazite individualne oznake jedine “bezimene” protagonistkinje *Velike šutnje*, Žene. Pritom pratimo izraziti odmak od devetnaestostoljetne tradicije i zaokupljenost autorice psihologijom žene koja je u *Velikoj šutnji* došla do potpunog izražaja. Model karakterizacije ženskog lika podrazumijeva dubinsku motivaciju kao narativni kod oblikovanja poetike ovog romana. A modernost ženskog lika očituje se u individualnom profiliranju kroz modernističku tematiku traganja za Bogom, metaforično predstavljenog u liku Znanca. Oblikujući Novog Čovjeka, modernističku Ženu, svojesvrtnim mističkim hermetizmom, pojmom koji koristi Lj. Maraković, S. Košutić zadaje posve aktivnu i subjektnu poziciju ženskom liku. Međutim, dok se većina ostalih književnika moderne u svom pisanju odjeljuje od Boga, pogotovo shvaćenog u okviru katoličkog sustava vjerovanja, S. Košutić jasno progovara o potrebi sjedinjenja s Bogom kao životnim smislom i Istinom. Tako u svom romanu u potpunosti ostaje dosljedna kršćanskim idejama, unatoč jakom pritisku utilitarne socijalno-realističke poetike. Prateći refleks poetike na prostor realiziranja zadane funkcije lika, u novooblikovanom modernističkom prostoru *bregova* odvija se duhovni rast i sazrijevanje protagonistkinje. Time upoznajemo drugu dimenziju prostornosti, onu duhovnu, metafizičku, kao temelju modernističku strategiju razvijanja ženskog lika, najčešće putem unutarnjih monologa. Prostor zamišljenih *bregova* alegorijski označuje duhovni prostor unutarnjeg uspona ženskog lika. Kada pratimo razvoj ličnosti novooblikovane protagonistkinje, i njene promjene, od početne razine do napretka i sazrijevanja, pri čemu je naglasak na unutarnjem, duhovnom i intelektualnom, govorimo o produktima individualizma i modernističke karakterizacije. Pritom odstupa od pukog nasljedovanja novog „pravila“ modernističke pripovijesti prožimajući svoj tekst snažnim kršćanskim angažmanom.

Još jedna od zajedničkih značajki protagonistkinja u romanima S. Košutić je *tematsko-motivska karakterizacija*, okupljena oko majčinstva i ženskog tijela i nasilja, a istražena u šestom poglavlju rada. Majčinstvo kao kategorija karakterizacije ženskog lika, manifestirano je kroz odnos prema djeci koji je uglavnom ispisan brigom i majčinskom požrtvovnošću. Takvo je

majčinstvo Jele Borekove u kojem istaknuti marijanski element ima veliku ulogu i predstavlja oličenje idealnog vječnog ženskog elementa koji bi svaka žena trebala posjedovati. Toj kategoriji djelomično pripada i Katica. Skrušena je i brižna majka kada je riječ o sinu Janku, međutim, nije pokorna i pomirena sa svojom sudbinom u „okovima“ patrijarhata, poput Jele. Netipično majčinstvo vezano je uz odnos Eve i njezine majke, u kojem uočavamo iznevjeren obrazac pretpostavljenog „apsolutnog“ majčinstva. Drugim riječima, Eva ostaje zakinuta za majčinsku ljubav, što ostavlja trajne posljedice na njenoj emocionalnoj razini i u njenom karakternom razvitku. Zato je projekcija majčinstva kao izdvojene kategorije u trilogiji *S naših njiva* različita. Dakle, od tipičnog tj. Jelinog, preko specifičnog, kojeg pratimo u odnosu Katice i sina, do “nemajčinstva” Evine majke.

U analiziranom korpusu romana uočavaju se sličnosti u tome što su svi ženski likovi S. Košutić određeni vlastitim spolom. Zaokupljenost položajem žene uopće, prepoznatljiv je literarni modus autorice. Žensko tijelo kao problemsko pitanje, u nepovoljnom socijalnom okruženju *S naših njiva* i *Velike šutnje*, nerijetko je predstavljalo tek objekt nasilja i reprodukcije. S obzirom na to, ženska tjelesnost je sagledana iz perspektive koja je uglavnom naturalistička. Možemo zaključiti kako je društveni položaj ženskih likova bio identičan u svim romanima, okupljen oko muškarca kao „gospodara žene“ i posjedovanja njenog tijela. Stoga smo razmatrali duhovno i društveno autsajderstvo ženskih likova. Beta često strepi pred Jankovim udarcima. Stana zbog fizičkog izgleda i siromaštva završi s nasilnikom Ivanom koji ju vješa, a već je u smrt nasiljem odveo ženu Doru. Ni Marko ne šteti Evu, a sestru zatvara u plot za svinje. Katica na momente ima izrazito negativno djelovanje, a koje je proisteklo iz odnosa drugih muškaraca, prvenstveno muža, prema njoj. U braku bez ljubavi, uz nasilnog muža i sina, postaje žrtvom patrijarhata. Ovaj tematsko-motivski aspekt posebno je Katicu, Doru i Stanu prezentirao kao tipične realističke likove S. Košutić. Govor o tijelu u *Velikoj šutnji* formalno se razlikuje, jer je ostvaren u obliku tematski izdvojenih epizoda. Opisujući jednog bogataša i sudbinu djevojke, koja zbog siromaštva završava i umire u javnoj kući, vidimo da je problematika okupljena oko ove kategorije s ciljem razotkrivanja društvenih elemenata u konstrukciji ženskih likova u svim romanima S. Košutić jednaka. U reprezentativnim ženskim likovima prikazana je sudbina žene kao produkta društvenih odnosa u društvu, a muškarci su prikazani kao glavni krivci. Kolektivni identitet (nad)moćan je nad „drugim“, odnosno ženskim spolom, te ograničava žensku slobodu. Međutim, žena nije zemlja ili predmet, kako ju muškarci doživljavaju. Njihov je izbor posljedica

potrebe za ovjerenošću, ne neophodno od društvene zajednice, već pred sobom. A ako je patnja i upisana u karakter ženskog lika, primjerice Jele Borekove koja jedina trpi, prema kršćanskom svjetonazoru, trpljenje nije shvaćeno tragično, nego svrhovito i spasonosno. U *Velikoj šutnji* otvoreno se i oštro kritizira promatranje žene kroz isključivo njenu tjelesnost. Cijela *Velika šutnja* zapravo je alegorijski roman koji govori o duhovnim vrijednostima jedne Žene. Iako naizgled plošno ocrtane, upravo u borbi (onoj duhovnoj) za pravo, jednakost i vlastiti život, ženski likovi u odabranim romanima zadobivaju individualna svojstva. Portreti njenih ženskih likova individualno se profiliraju i traže vlastita prava, ali u sklopu kršćanskog, katoličkog nauka o čovjeku (ženi i muškarcu pojednako), kao „slici Božjoj“.

Pritom je bitno naglasiti način na koji S. Košutić povezuje žensko tijelo s prirodom te postupak simbolizacije. Poistovjećivanjem iskorištavanja zemlje i ženskog tijela autorica kritizira društveno uređenje, u kojem je emancipacija žene upitna. Istraživanjem smo ustvrdili da je predmetni interes autorice ujedno usmjeren na aspekt društvenog tijela. Ženskom tjelesnošću i njezinim iskustvima, prikazala je cjelokupnu društvenu sliku, tj. stvarnu društvenu ulogu žene u navedenim povijesno-ekonomskim uvjetima. U borbi za emancipaciju one postaju prekršiteljice socijalnih normi i razvijaju se individualno. Nedostatak razumijevanja, poštovanja, uvažavanja rezultirali su njihovom potragom za slobodom koja će im to omogućiti. Pritom ih je manje brinula egzistencija strogo omeđena vremenom i prostorom. Svoje utočište i slobodu pronašli su u kršćanstvu, koje čini temelj književnog ideologema S. Košutić, pa prema tome i svoju emancipaciju jedino unutar društva koje poštuje božanske zakone. Međutim, važno je naglasiti kako ideologemska struktura, kao predmet analize posljednjeg poglavlja rada, nije donijela potpunu individualizaciju ženskih likova u smislu modernističkog poimanja slobode. Unutar kršćanstva kao autoričinog ideologema tako je na određen način spriječen „rast“ ženskih likova prema modernom poimanju „slobode“. Protagonistkinje svojih romana Sida Košutić okuplja oko izrazito kršćanskog svjetonazora koji pretpostavlja ne samo ravnopravnost, nego komplementarnost između muškarca i žene. Teži pomirenju suprotstavljenih spolova i povratku izvoru gdje smo, kao Božja djeca, svi jednaki. Time uočavamo izravan utjecaj vjere na konstrukciju identitetskih obrazaca protagonistkinja. U narativnom svijetu romana S. Košutić žene mogu biti sretna i zadovoljna, a njihovi životi ispunjeni samo ako prihvate božanske zakone.

Potpuno negativnog tipa žene u Košutićkinim romanima nema, dok ih svijet njezinih muških protagonista itekako poznaje. Specifičnost je ženskih likova Side Košutić što je u njima ostvaren individualni kršćanski identitet, a ne poopćeni, kolektivni. S obzirom da je u razdoblju socrealističke poetike u hrvatskoj književnosti (1945.-1952.) riječ o angažiranoj književnosti, baš zbog toga je zanimljivo saznanje kako ženski likovi S. Košutić ne nose “breme” socrealističkog angažmana. Oni se na putu prema individualnom i uz kršćanstvo kao temelj književnog ideologema ipak uspijevaju umjetnički realizirati kao plod spisateljičina umijeća, ali kao produktivni književni karakteri unutar poetike pokreta katoličke književnosti.

9. Literatutra i izvori

Badinter, Elisabeth, *Sukob: Kako ideal suvremenog majčinstva ugrožava ženu*, Algoritam, Zagreb, 2013.

Barac, Antun, *Jugoslavenska književnost*, Matica hrvatska, Zagreb, 1959.

Baret, Mišel, *Potčinjena žena*, Radnička štampa, Beograd, 1983.

Belaj, Stanislav, *Majka*, Salezijanski provincijalat, Zagreb, 1973.

Biti, Vladimir, *Pojmovnik suvremene književne teorije*, Matica hrvatska, Zagreb, 1997.

Biti, Vladimir, *Suvremena teorija pripovijedanja*, Globus, Zagreb, 1992.

Brezinščak Bagola, Božidar, *Oslobađanje za darove srca: (esej o neobjavljenom romanu Side Košutić Velika šutnja)*, Marulić, 29 (1996), 2, str. 308-316.

Brković, Ivana, Književni prostori u svjetlu prostornog obrata, *Umjetnost riječi*, LVII, 1-2, 2013., str. 115.- 138.

Buzov, Dragan, "Progonjena nevinost" i *femme fragile*: Dva ženska lika u hrvatskom romanu od Šenoae do početka 20. stoljeća, u: *Republika*, 52, 5/6, 1996., str. 93-105.

Chatman, Seymour, Karakter u pripovjednom tekstu, u: *Republika (Časopis za književnost)*, Zagreb, 1983., 10., str. 113-139.

Detoni Dujmić, Dunja, *Lijepi prostori*, Biblioteka Razotkrivanja, Zagreb, 2011.

Detoni Dujmić, Dunja, *Ljepša polovica književnosti*, Matica hrvatska, Biblioteka Pleter, Zagreb, 1998.

Dujić, Lidija, Ženska signatura, u: *Vijenac*, Matica hrvatska, Zagreb, 10, br.229, 2002.

Dujić, Lidija, *Ženskom stranom hrvatske književnosti*, Mala zvona, Zagreb, 2011.

Dürr, Oskar, *Žene u hrvatskom modernom romanu*, Domaće ognjište, br. 1, Zagreb, 1903.

Fališevac, Dunja, Nemeć Krešimir, Novaković, Darko, *Leksikon hrvatskih pisaca*, Školska knjiga, Zagreb, 2000.

Flaker, Aleksandar, Škreb, Zdenko, *Stilovi i razdoblja*, Matica hrvatska, Zagreb, 1964.

Freud, Sigmund, *Tumačenje snova*, Stari Grad, Zagreb, 2001.

Gaston, Bachelard, *Poetika prostora*, Ceres, Zagreb, 2000.

Gazetić, Edisa, Kći svoje majke, u: *Razlika/Différance*, *Časopis za kritiku i umjetnost teorije*, br. 5, Tuzla, 2003.

Grdešić, Maša, Što je Laura? Otkuda je ona?: ženski nered u romanu U registraturi Ante Kovačića, u(ur.): Dean Duda, Gordana Slabinac, Andrea Zlatar: *Poetika pitanja. Zbornik radova u povodu 70.rođendana Milivoja Solara*, FF Press, Zagreb, 2007., str. 251-266.

Grosz, Elizabeth, Preoblikovanje tijela, u: *Volatile Bodies: Toward a Corporeal Feminism*, Bloomington: Indiana Un.Press, 1994.

Grupa autora, *Hrvatska književna enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2012.

Hekman, Jelena, Pogovor u: *Pet stoljeća hrvatske književnosti, Izabrana djela. Sida Košutić, Dušanka Popović-Dorofejeva, Branko Belan*, knj. 132., Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1984.

Hekman, Jelena, *Uzvodno: književni portreti*, Zagreb, Ex libris, 2006.

Jelčić, Dubravko, *Povijest hrvatske književnosti*, II. izdanje, Naklada P.I.P. Pavičić, Zagreb, 2004.

Jevtić, Miloš, *Miroslav Krleža: mnogopoštovanoj gospodi mravima*, Naklada Ljevak, Zagreb 2009.

Ježić, Slavko, *Hrvatska književnost*, Naklada A.Velzek, Zagreb, 1944.

Klaić, Bratoljub, *Rječnik stranih riječi : tuđice i posuđenice*, Nakladni zavod Maticehrvatske, Zagreb, 2007.

Kodrnja, Jasenka, *Rodno- spolno obilježavanje prostora i vremena u Hrvatskoj*, Institut za društvena istraživanja, Zagreb, 2006.

Košutić, Sida, *S naših njiva, Trilogija iz seljačkog života*, Knjiga III., Biblioteka Zrcalo, Krapina, 1999.

Košutić, Sida, *Velika šutnja*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2012.

Košutić, Sida, Nikolić, Vinko, *Hrvatska majka u pjesmi*, Hrvatski ženski list, Zagreb, 1941.

Kristeva, Julija, *Moći užasa, Ogled o zazornosti*, Naprijed, Zagreb, 1989., str. 188- 191.

Kuvač-Levačić, Kornelija, Motivi ranih majčinskih praksa unutar konstrukcije književnih ideologema (J.E.Tomić, Melita, 1899. i Mara Švel-Gamiršek, Mati, 1942.), *Bosanskohercegovački slavistički kongres, Zbornik radova*, knjiga 2., 2012.

Kuvač Levačić, Kornelija, *Porodni pečat, Mitsko konstituiranje glavnog ženskog lika u pričama Dragojle Jarnevićeve i Vesne Bige*, Umjetnost riječi, br. 1-2, LV, Zagreb, 2011.

Leinert- Novosel, Smiljana, *Žena na pragu 21. stoljeća: između majčinstva i profesije*, Ženska grupa TOD, Zagreb, 1999.

Lončarević, Vladimir, *Književnost i hrvatski katolički pokret (1900.- 1945.)*, Alfa, Zagreb, 2005.

Lončarević, Vladimir, *Sida Košutić- u zagrljaju križa*, Glas Koncila, br. 2, Zagreb, 1960., str. 4-7.

Maraković, Ljubomir, *Rasprave i kritike*, SHK, Zagreb, 1997.

Milanja, Cvjetko, *Autor pripovjedač, lik*, Svjetla grada, Osijek, 2000.

Milanja, Cvjetko, *Hrvatski roman 1945.-1990., Nacrt moguće tipologije hrvatske romaneskne prakse*, Biblioteka Zavoda za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1996.

Milatović, Maja, 'Devijantna' ženska tijela u modernoj književnosti i kulturi: od stigme do afirmacije, Ugrožena tijela, *SIC- časopis za književnost, kulturu i književno prevođenje*, No. 1, 2009/2010., str. 14.

- Milisavac, Živan, *Jugoslovenski književni leksikon*, Matica srpska, Novi Sad, 1984.
- Milošević, Nikola, *Ideologija, psihologija i stvaralaštvo*, Beletra, Beograd, 1990.
- Nemec, Krešimir, *Jezik književnosti i književni ideologemi*, Zagrebačka slavistička škola, Zagreb, 2007.
- Nemec, Krešimir, *Povijest hrvatskog romana I*, Znanje, Zagreb, 1995.
- Nemec, Krešimir, *Povijest hrvatskog romana II*, Znanje, Zagreb, 1998.
- Nemec, Krešimir, *Povijest hrvatskog romana III*, Školska knjiga, Zagreb, 2003.
- Nemec, Krešimir, *Femme fatale u hrvatskom romanu 19. stoljeća (geneza i funkcija motiva)*, u: *Tragom tradicije. Ogledi iz novije hrvatske književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb, 1995.
- Oraić-Tolić, Dubravka, *Muška moderna i ženska postmoderna : rođenje virtualne kulture*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2005.
- Pateman, Carole, *Ženski nered: demokracija, feminizam i politička teorija*, Ženska infoteka, Zagreb, 1998.
- Pečenković, Vildana, Delić, Nerimna, Lik majke kao opsesivni motiv i referentna tačka u stvaralaštvu Skendera Kulenovića, u: *Behar*, Sarajevo, 2014., str. 117.-118.
- Peleš, Gajo, *Tumačenje romana*, Zagreb, Artresor., 1999.
- Petrač, Božidar, Lik žene u hrvatskoj književnosti, u: *Bogoslovska smotra*, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, Vol. 60, No. 3- 4, 1991., str. 348- 354.
- Prohaska, Dragutin, *Ženska lica u hrvatskoj književnosti*, Naklada knjižare Mirka Breyera, Zagreb, 1916.
- Prosperov Novak, Slobodan, *Povijest hrvatske književnosti*, Golden marketing, Zagreb, 2003.
- Sablić Tomić, Helena, *Gola u snu: o ženskom književnom identitetu*, Znanje, Zagreb, 2004.

Sablić Tomić, Helena, Ženski likovi s prijelaza stoljeća, u: *Dani hvarskoga kazališta. Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, Književni krug Split, Split, Vol.27, No.1, 2001., str. 112- 122.

Solar, Milivoj, *Ideja i priča*, Znanje, Zagreb, 1980.

Solar, Milivoj, *Književni leksikon; Pisci. Djela. Pojmovi*, Matica hrvatska, Zagreb, 2007.

Solar, Milivoj, *Rječnik književnoga nazivlja*, Golden marketing, Zagreb, 2006.

Solar, Milivoj, *Teorija književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2005.

Sorel, Sanjin, Posilović, Kristina, *Društvena funkcija majke/ majčinstva u pjesništvu prve polovice XX. stoljeća*, Croatica et Slavica Iadertina, Zadar, 2012.

Šarić, Milan, Hrvatska književnost, u: *Hrvatska misao*, Zagreb, I/ 1897., br.5, str. 136-138.

Šicel, Miroslav, *Hrvatska književnost 19. i 20. stoljeća*, Školska knjiga, Zagreb, 1997.

Šicel, Miroslav, *Povijest hrvatske književnosti*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2005.

Šicel, Miroslav, *Povijest hrvatske književnosti (Knjiga V.)*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2009.

Šimundža, Drago, Stvarnost i poučnost u trilogiji S naših njiva Side Košutić, u: *Komparativna povijest hrvatske književnosti*, Zbornik radova VII., Književni krug Split, Split, 2005.

Šimunić- Kesterčanek, Nikola, Sida Košutić kao umjetnica, u: *SidaKošutić.Mimoza sa smetljišta*. Zagreb, 1942., str.8-9.

Škreb, Zdenko, Stamać, Ante, *Uvod u književnost*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1998.

Škreb, Zdenko, Živković, Dragiša, *Rečnik književnih termina*, Nolit, Beograd, 1985.

Tatarin, Milovan, Može li prostitutka postati svetica?, *Kolo* 2/ 11, Matica hrvatska, Zagreb, 2001., str. 243-289.

Tatarin, Milovan, *Što žene žele ili ponešto o feminizmu dvadesetih godina prošlog stoljeća*, u: *Dani Hrvatskog kazališta. Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, Vol. 30 No. 1, 2004. Filozofski fakultet Sveučilišta u Osijeku ,Osijek, 2004., str. 107–135.

Tomljenović, Ana, *Majčinski identitet, Treća (časopis Centra za ženske studije)*, 7, 1/2, 2005., str. 445-449.

Triva, Nives, *Koncepcija žene u prozi Miroslava Krležu: Od Charlotte Castelli do Anne Borongay*, Doktorski rad, Zagreb, 2012., str. 13.-16.

Ujević, Tin, *Sabrana djela. Eseji, rasprave, članci*, knjiga IX, Znanje, Zagreb, 1965.

Zlatar, Andrea, *Tekst, tijelo, trauma*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2004.

Živančević, Milorad, Frangeš, Ivo, *Povijest hrvatske književnosti*, Liber, Zagreb, 1975.

Walker, Cheryl, Conceptualising motherhood in twentieth century South Africa, *Journal of Southern African Studies*, Sep 95, vol.21, Issue 3, str. 417.

INTERNETSKI IZVORI:

Benjamin, Jessica, *Shadow of the Other: Intersubjectivity and Gender in Psychoanalysis*, Routledge, London New York, 1998.,
https://www.jstor.org/stable/43587128?seq=1#page_scan_tab_contents, 5. listopada 2015.

Rebić, Adalbert, *Služba žene u prvokršćanskoj zajednici*, na: <http://hrcak.srce.hr/34135>, str. 224- 226., 7. listopada 2015.

Tatić, Danijel, *Žena u Bibliji*, na: <http://povijestokultnog.blogspot.hr/2011/06/zena-u-bibliji.html>, 10. listopada 2015.

Katanec, Anđelko, *Priče koje diraju i uznemiruju*, <http://www.pastoralmladih.hr/Fokus/Sto-citati-/Price-koje-diraju-i-uznemiruju.aspx>, 4. travnja 2016.

Ryznar, Aneta, *Lutanja kroz imaginarno i diskurzivne strategije presvlačenja jednoga žanra*, <http://www.hrvatskiplus.org/article.php?id=788&naslov=lutanja-kroz-imaginarno-i-diskurzivne-strategije-presvlačenja-jednoga-zanra>, 6. travnja 2016.

Žigo, Lada, *Misli u misteriju riječi*, <http://www.matica.hr/vijenac/286/Misli%20u%20misteriju%20rije%C4%8Di/>, 7. travnja 2016.

Dragun, Silvana, *Hrvatsko religiozno pjesništvo 20. stoljeća*, <http://www.prudencija.hr/index.php/knjizevnost/32-hrvatsko-religiozno-pjesnitvo-20-st>, 7. travnja 2016.

Karakterizacija ženskih likova u romanima Side Košutić

Sažetak:

U radu smo istražili postupke karakterizacije ženskih likova u romanima Side Košutić, u realističkoj trilogiji *S naših njiva* i modernističkoj *Velikoj šutnji*, te njihovu funkciju u okviru žanra. Uočili smo raznoliku paletu ženskih likova, tipskih i(li) individualnih, realistički ili modernistički karakteriziranih. Nasljedovanjem tradicijskog realističkog modela karakterizacije likova, autorica je oblikovala tipske karaktere u trilogiji *S naših njiva*, uz značajna odstupanja. Kada karakterizira Jelu Borekovu, *ženu-majku*, slijedi ideološku matricu karakterizacije lika žene 19. stoljeća prema kojoj je Jela glorificirana do razine svetosti. Beta je oblikovana po modelu *žene-anděla*, ali se pretvara u buntovnicu, gdje primjećujemo njezinu izrazitu individualizaciju. Eva podsjeća na tipski karakter *femme fatale*, ali nije tipična fatalna žena koja završava tragično. Kroz “metamorfozu” pratimo obrat ženskog lika, od *grješnice* do *pokajnice*, po uzoru na biblijski prototip Marije Magdalene. Žena u *Velikoj šutnji* individualno je profilirana kroz temu traganja za Bogom u metaforičnom liku Znanca. Novooblikovani modernistički prostor podrazumijeva duhovnu, metafizičku dimenziju prostornosti, kao temelju modernističku strategiju razvijanja ženskog lika. Zaokupljenost položajem žene uopće, prepoznatljiv je literarni modus autorice. Tematsko-motivska karakterizacija okupljena oko majčinstva i ženskog tijela i nasilja, u funkciji je razotkrivanja konstrukcije karaktera ženskih likova. Čitanje se temelji na individualnosti protagonistkinja obilježenih zemljom i socijalnim problemima. Projekcije majčinstva u trilogiji *S naših njiva* su raznolike, od tipičnog, Jelinog, preko specifičnog, Katičinog do “nemajčinstva” Evine majke. Ženska je tjelesnost sagledana iz naturalističke perspektive. Kroz problemsko pitanje tijela, kao objekta nasilja i reprodukcije, istražujemo duhovnu i društvenu izdvojenost protagonistkinja. Portreti Košutićkinih ženskih likova uspijevaju se individualno profilirati, ali u sklopu kršćanskog, katoličkog nauka.

Ključne riječi: ženski likovi, idealizirana žena, žena-andeo, fatalna žena, individualni karakter, majčinstvo, žensko tijelo, književni ideologem, kršćanstvo

The analysis of female characters in novels by Sida Košutić

Summary:

This paper aims to provide the female characters analysis in Sida Košutić's novels, the romantic trilogy *S naših njiva (From our fields)* and the modernist *Velika šutnja (The big silence)*, as well as their function within the genre. We have noticed a great variety of female characters, type and/or individual, with a realistic or modernist characterization. In the trilogy *S naših njiva (From our fields)* the author has created type characters inspired by the traditional realistic model of character analysis, but with a significant difference. When she characterizes Jela Borekova, a *woman-mother*, she follows the ideological 19th century pattern of female characterization according to which Jela is glorified as a saint. Beta, created according to *the woman-angel* model pattern, transforms into a rebel, and thus her distinct individualization is noticed. Eva reminds of *the femme fatale* character type, however does not face the usual tragic ending. We follow a reversal of the female character through "metamorphosis" from a sinner to a saint, according to the biblical prototype of Mary Magdalene. *Velika šutnja (The big silence)* portrays a woman individually through the topic of a quest for God as a metaphorical character of an Acquaintance. Newly shaped modernist space implies a spiritual, metaphysical dimension of spatiality as a basic modernist strategy of the female character development. Author's literary mode is recognizable through her preoccupation with the position of women in general. Thematic and motif characterization concentrated on motherhood, woman's body and violence is in a disclosure function of the female character personality construction. The reading is based on the individuality of the female protagonists marked with land and social issues. The projections of motherhood in the trilogy *S naših njiva (From our fields)* range from Jela's typical, through Katica's specific, to "nonmotherhood" of Eva's mother. The female corporeality is viewed from a naturalistic perspective. We research the spiritual and social outsidership of the protagonists through the question of body issue as an object of violence and reproduction. The portraits of Košutić's female characters manage to profile individually, but merely within the Christian, Catholic doctrine.

Key words: female characters, idealized woman, woman-angel, fatal woman, individual character, motherhood, woman's body, literary ideologeme, Christianity